

10

...куыд ницы ис æнæ райгуыргæ, афтæ.

ДЗАБОЛАТЫ Хазби

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор
ХЕТАГУРОВА Оксана Нодаровна

Редакция
Заместитель главного редактора – Альбина КЕЛОЕВА
Шеф-редактор – Диана АЛБОРОВА
Редактор отдела прозы – Юрий ГАБАРАЕВ
Редактор отдела поэзии и драматургии – Батрадз КАСАЕВ
Редактор отдела критики и публицистики – Тамерлан ТЕХОВ

Редакционный совет
Борис ХОЗИЕВ, Станислав КАДЗАЕВ,
Клавдия ДЖУСОЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Анжела КУДЗОЕВА,
Руслан БЗАРОВ, Зелим БАТАЕВ

Владикавказ,
2026

МАХ

10
2026

ДУГ

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал мыхуыры цауы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор
ХЕТÆГКАТЫ Оксанæ

Редакци
Сæйраг редакторы хæдивæг – КЪЕЛОЙТЫ Альбинæ
Шеф-редактор – АЛБОРТЫ Дианæ
Прозæйы хайады редактор – ГÆБÆРАТЫ Юрий
Поэзи æмæ драматургийы хайады редактор – КАСАТЫ Батрадз
Критикæ æмæ публицистикæйы хайады редактор – ТЪЕХТЫ Тамерлан

Редакцион совет
ХОЗИТЫ Барис, КЪАДЗАТЫ Станислав,
ДЖУСОЙТЫ Клавæ,
КЪУСРАТЫ Анатоли, КУЫДЗОЙТЫ Анжелæ,
БЗАРТЫ Руслан, УАТАТЫ Зелим

Дæуджыхъæу,
2026

НОМЫРЫ ИС:

ДЗНАЙТЫ Иван (НИГЕР): 130 азы

НИГЕР: Аз хъусын ма Иры сагъæстæ! *Æмдзæвгæтæ* 8

Нигеры тыххæй загътой 16

ХЪАЙТЫХЪТЫ Георг: 115 азы

ХЪАЙТЫХЪТЫ Георг. Эпиграммæтæ 20

ЕПХИТЫ Тæтæри: 115 азы

ЕПХИТЫ Тæтæри. *Радзырдтæ* 26

ПРОЗÆ

ХУЫГАТЫ Сергей. Иромейæ. *Уацау* 45

ЧЕРЧЕСТЫ Хъасболат. Фыййау куыдзы мæлæт. *Радзырд* 76

АИВАД, КУЛЬТУРÆ

ХЕТАГКАТЫ Оксанæ. Алы уысмы дæр – цардмæ уарзондзинад ... 79

«МАХ ДУГ»-ы РАВДЫСТ

ÆРТÆ ÆМДЗÆВГÆЙЫ

ÆЛБОРТЫ Беллæ. Куыд бирæ дæ уарзын, бурдзалыг фæззæг! 81

НОГ ЦАРДЫ ÆУУÆЛТÆ

АБАЙТЫ Эдуард. *Уацтæ* 85

АИВ ДЗЫРДЫ ХÆЗНАДОН

ГУСАЛТЫ Барис. Дзырд-Хуыцау дугæй дугмæ 101

НÆ УИДÆГТÆ

ТУАТЫ Алинæ. Ирон удварн. *Уац* 112

КРИТИКÆ ÆМÆ ПУБЛИЦИСТИКÆ

БИАЗЫРТЫ Аллæ. Историзмы æууæлтæ Джыккайты Шамилы поэзийы.

Уац 116

БАКÆСÆМ НÆ ХУРТЫ ХУРТÆН

БЕСАТЫ Тазе. Диссаджы бæлон æмæ æххуырст лæппу. *Аргъау* ... 123

ИРОН ХАБÆРТТÆ

Ам та куы дæ, гыцци. *Æцæг хабар* 128

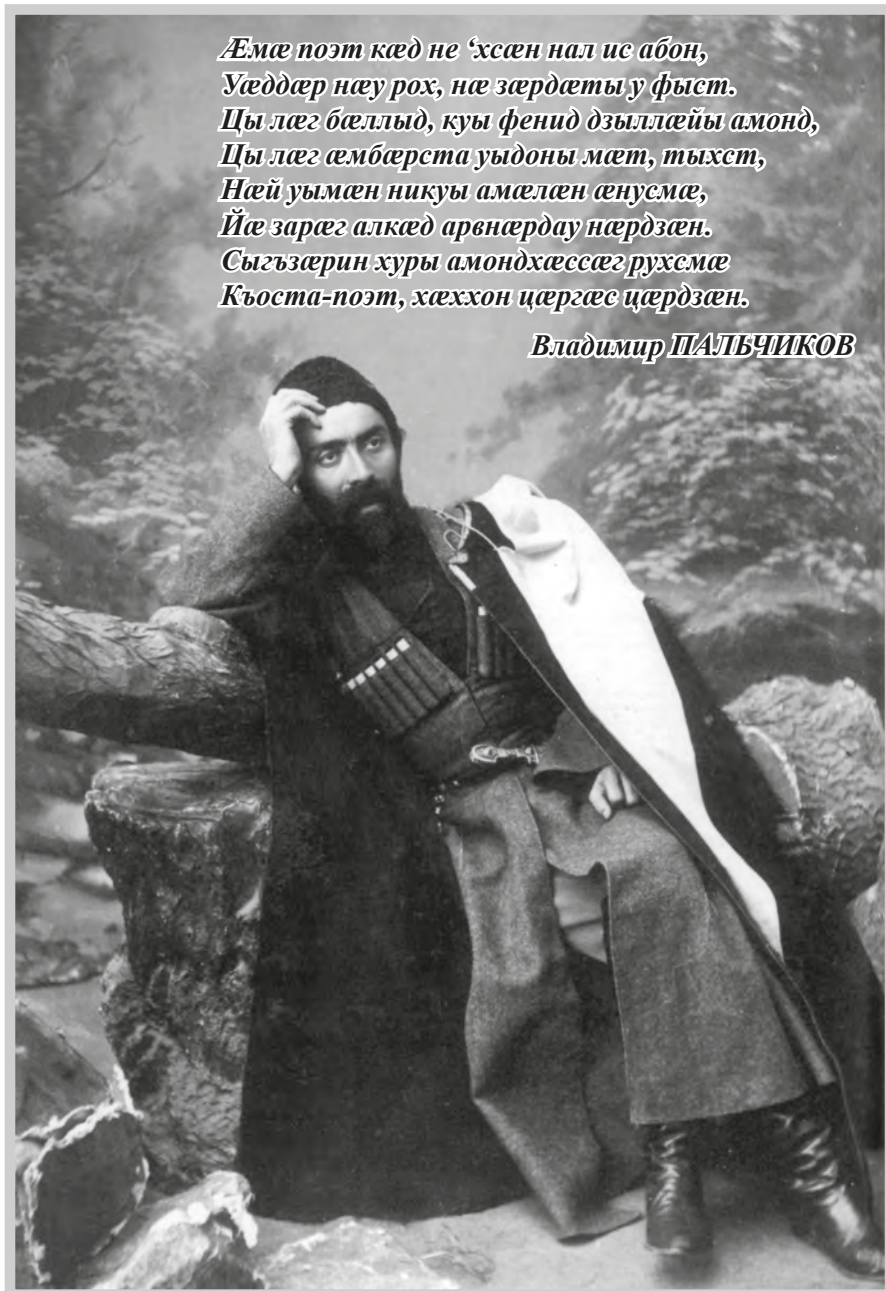
ХУДÆГЫЛ АХУЫДÆМ

Молло Насреддины æмбисæндтæ 137

МÆЙЫ ЦАУТЫЛ АФÆЛГÆСТ 142

*Амæ поэт кæд не 'хсæн нал ис абон,
Уæддæр нæу рох, нæ зæрдæты у фыст.
Цы лæг бæллыд, куы фенид дзыллæйы амонд,
Цы лæг æмбæрста уыдоны мæт, тыхст,
Нæй уымæн никуы амæлæн æнусмæ,
Йæ зарæг алкæд арвнæрдау нæрдзæн.
Сыгъзæрин хуры амондхæссæг рухсæмæ
Къоста-поэт, хæххон цæргæс цæрдзæн.*

Владимир ПАЛЬЧИКОВ

КЪОСТАЙЫ РАЙГУЫРДЫЛ ÆХХÆСТ КÆНЫ 167 АЗЫ

“ Ирæттæ сæхи зонинхъом куы фесты, уæдæй нырма сæм Къостайæ намысджындæр лæг нæма уыд. Уый иннæтæй арфдæр бамбæрста адæмы «зæрдæйы маст» æмæ йæ радзырдта «дунетæн се ‘ппæтæн» дæр. Къостайы дзырдæй тынгдæр никуы никæй дзырд бахъардта адæммæ. Авд æмæ дыууиссæдз азы дæр æххæстæй нæ фæцард, афтæмæй нæртон Уырымæгау йе ‘мбæстонтæн уыди сæ зондамонæг, сæ фæдзæхсæг, сæ пехуымпар. Уый хорз рахатыдта йæ рæстæджы æмæ йæ адæмы низтæ, уыдта фидæны ирон адæмы низтæ дæр. Æмæ сын фæдзæхста, цæмæй уыцы низтæй сæхи бахизой.

Уæдæ куыд æххæст кæнынц Ир сæ хуыздæры фæдзæхстытæ абон?

ХЪОДЗАТЫ Æхсар

”

ДЗАНАЙТЫ ИВАН (НИГЕР): 130 АЗЫ

1896 – 1947

*Æз кувын: о Уастырджи, д' арфæ
Æруадз-ма дæ куæндон рæгътыл.
Фæзын-ма ныр, о хуры рухс тын,
Нæ хъæбæр, сауайнсæг тар хæхтыл.*

ÆЗ ХЪУСЫН МÆ ИРЫ САГЪÆСТÆ!

* * *

Æнкъард дæн æз,

тыхст у мæнæн мæ зæрдæ...

Мæ риуы судзы арт,

æддæмæ тоны, тоны,

Æмæ йын нæй фæндаг.

Мæ риуы – арт, æндон мыртæ – мæ хъуыры.

Мæ сæры та... Цæй, ма мæ фæрс фæлтау.

Нæй, нæй гæнæн:

æрцыд æмбисонд, зон:

цъаммар, æдых цыдæр

Гефесты къухæй мæн

Кавказы сау хохмæ

ныббаста фидар.

Мæ цæнгтыл ис рæхыс,

Рæхыс – мæ къæхтыл,

мæ зæрдæйыл – гуыдыр,

мыхуыр – мæ былтыл...

Æнкъард дæн æз,

тыхст у мæнæн мæ зæрдæ.

Цæмæй зыдта уæд Байрон,

æмæ ардæм,

Кавказы хохы цъасмæ,

Гарольды пæлæз

æвæндонæй æрхаудзæн,

æмæ хæххон фыййау

уый йе уæнтыл æркæндзæн.

Æнкъард дæн æз...

Тыхст у мæнæн мæ зæрдæ...

Нæ уырны мæн æппындæр ницы, ницы.

Хуыцау, зæгъгæ, фæкæнынц.

Зæронд хъахбай... Кæй хъæуы уый та!

Фæзæгъынц «уарзон»...
 Зæронд Вакхы фæдон –
 хæтæд йæхицæн.
 Куы ма хъæуа, мыййаг, –
 махæдæг æм зындзынæн.
 Лымæн... Нæй, нæй лымæн!
 Фæлынд, бийын – гъе уыдон
 ысты хуыцау зæххыл.
 Куы дæм дзура дæ фыд,
 дæ къухмæ дын куы дæтта
 уый хъазынæн бæндæн, –
 ма, ма йæ райс –
 уый калм у, калм, æдылы.
 Куы дын дара дæ мад
 дæ авдæны йæ дзидзи, –
 ысом æй тагъд фæстæмæ –
 уый марг уадзы дæ риумæ.
 Куы дæм худа дæ хо,
 куы дыл узæла искад, –
 фæлидз йæ разæй тагъд.
 Ызнон йе дысон, зон,
 уый узæлыд раст афтæ
 дæ карз фыдгулыл, о!
 Дæ карз фыдгулæн уый
 куы кодта ба æмæ хъæбыстæ.
 Кæсы дæм уæртæ чидæр,
 фæхоныс де ‘фсымæр ды уый,
 ома, дам, иу пецы
 ысфыхтыстæм кæддæр.
 Бецау дæ бон, цæй магуыр дæ,
 уæвгæдæр!
 Цыргъ кодта абон кард
 дæ марынмæ уый дурыл.
 Уынын – рæвдауыс ды
 дæ хъæбулы дæ зæнгтыл,
 дæ дзыхæй йын

куы исыс ды дæ комдзаг.
Дзæгъæл у уый, –
уынын, куыд абон,
йæ къух дыл сисдзæн сом,
куыддæр фæтыхсай, афтæ.
Ды бадтæ дысон уартæ уым,
дæ цуры бадти чызг.
Дæ сонт туг хъазыд уæнгты,
рысти дæ риу фыр цинай.
Хуыдтай ды амонджын дæхи,
дæ къайы бæсты ды
уыдтæ рæвдз раттыныл дæ уд.
Мæгуыр дæ бон!
Æндæрæхсæв
æз раст гъеуым куы федтон бадгæ уый
æндæримæ.
Хъæбыстæ кодтой. Чызг
дзырдта, дæуæн цы дзуры, уыдон.
Нæ, нæ! Фæлывд у цард, фæлывд.
Нæй ницы ‘нæ сайдæй йæ мидæг!..
Дыууæ Титаны ис æрмæст:
Тыгъд æмæ Афон.
Æцæг ысты гъе уыдон, гъе уыдонæй мын зæгъ!
Канопус зилы тыгъды.
У буц йæхицæй.
Уадз уæд. Æз зонын:
уый Тыгъд ныннхъуырдзæни искæд.
Тыгъды хуылфы фæцæудзæнис йæ хъуыртт!
Тæрсын æз Афонæй, тæрсын –
Кронос у дурзæрдæ бынтон.
Кæны цæуæт, цæмæй сæ
фæстæмæ бахæра, гъе уымæн.
Æлгъыст фæуæд, æлгъыст.
Ысцыргъ та кодта, зонын,
йæ дæндагтæ мæнмæ дæр..
Уынын, куыд дамгъæтæ, сымах:

мæ цæсты хуынкъæй уаллон
æддæмæ рахылди сæтæйдзаг.
Ныфсæста сæры уый йæхи
мæ сæрымагъзæй фаг,
фæхъазыд дзы йæхицæн.
Ныр рахылди...

Æрлæсы дзыхмæ.

Ныххиздæн риумæ уый,
мæ зæрдæйыл æртыхсдæни,
фæцъирдзæн æй дзæбæх,
Ыстæй ныммæлдзæн уым.
Гъе уый дын цард!..
Æнкъард дæн æз...

Тыхст у мæнæн мæ зæрдæ...

Цæрæд, кæй фæнды, уый.
Мæнæн нæу хъауджыдæр
цæрон æви мæлон.
Æрмæст ма уый зæгъын:
кæдмæ кæса мæ цæст,
ингæны сыджыт мæ
нылхъива цалынмæ бынтон,
уæдмæ æз дзурдзынæн æргом
рæстдзинад дунетыл хъæрæй.
Æмæ сæрæй
æз не ‘ркувдзынæн никад, нæ,
лæджы фыртæн.
Æлдармæ макуы ратт дæ бар,
сæргуыбырæй
дæхицæн адджын ма кæ цард,
фæлтау – мæлæт!
Гъе уый фæдзæхсын æз,
кæд мæм ис хъусæг, уæд.
Æмæ хъуамæ уа –
мæнг хъæргæнæг нæ дæн.
Дæн уацхæссæг!
О, о, дæн уацхæссæг
æрцæуинаг дугæй!..

* * *

Цәй, цы ми кәнут, цы, ам?
 Чи уәм бадзырдта, цы, дам?
 Къултыл аууәтты хуызән,
 Нәй уә рәгъытән хынцән.
 Цәй, Пифагор, ды фыццаг
 Радзур, куыд, цы у дә уаг.
 Рагәй хъусын әз дә ном,
 Фәлә ракаән ныр әргом
 Ацы къорд ләгәән дәхи,
 Уәвгә бамбарәг кәм и!
 Цәй, уәд та, Сократ, ды зәгъ,
 Ныр дәумә әрхәццә рәгъ.

Ма тәрс, нал у ‘гас дә ус,
 Раджы саумәры ныхъхъус.
 Кәд Платонмә у дә каст,
 Аипп ма уәд уәд мә фарст.
 Цәй, цытджын зәронд Платон,
 (Хатын – нәу дәуәән әнцон
 Мемә баныхас: дә зонд
 Хонынц махмә ныр зәронд)
 Ракәс, байгом кән дә дзых,
 Зәгъ, цәмәй уыди дә тых?

Аристотеләй дә тас
 Ма уәд: ацыди йә аз.
 Махмә логикайә ныр
 Кадджындәр куы у цъәх фыр.
 Гъәй, Руссо, ды ма у ‘нкъард:
 Әрдзәй нал ләууәм мах дард.
 Мадардәй цәуәм, цәрәм.
 Исәй, бонәй дәр – гәрәм...
 Цәй, нә дзурут уәдә, нә?
 Фесәфут уәдә, цәугә!
 Нал хъәуы...

ЗÆРВАТЫКК

Ратæх, зæрватыкк, ныллæгдæр,
Азар фисынаёй дæ зарæг.
Уалдзæг нæм фæци хæстæгдæр.
Зæрдæ нал агуры хъарæг.

Ды куы фæзыныс нæ бæсты,
Уæд мæ тыхст зæрдæ ныххуды.
Ратæх, ратæх-иу мæ рæзты,
Азар, барæвдау рыст уды.

Ды мæ тыхдæттæг дæ хохы:
Æз куы фехъусын дæ зарæг,
Уæд уæлахиз кæнын тохы
Цардимæ, мæ ныфс, мæ дарæг...

Арвæй мæм æрцу ныллæгдæр,
Акæн фисынаёй дæ зарæг.
Демæ ком ваййы уæрæхдæр.
Зæрдæ нал фæкуры хъарæг.

ФÆЛЛОЙГÆНÆГ

Сонты бонты дæр æз хъалты нæ фæзмыдтон,
Царды рохтæ-иу фæлывдмæ нæ фæзылдтон.
Бадынмæ, хъазынмæ,
Мад, фыды азыммæ
Никуы бахастон мæ сæр.

Комбын – уæлыгæсæй, радфыййау – рагъсæрты,
Афтæмæй цардтæн-иу рагуалдзæг, даргъ сæрды.
Хъæуты-иу фæззæджы
Хъыг кодтон фæздæджы...
Гъей-джиди, афтæ ма цæр!

Уый фæстæ сраевдз кодтон, гъæйтт-мардзæ схъæл
цæвæг.
Цæй-ма, цы фæдæ, цы, хъæстыты схъæлдзæуæг!
Хорз-иу æй бадаудтон,

Фәтәән-иу адастон –
Хуртуанән-иу бәззыд.

Алы аз уалдзәгмә ифтонгәй бафснайын
Даргъ адәг, хорз дзыбыр; цъәх хосәй бафсадын
Сау хъила уәнгуйты,
Цыкурайы фәрдгуйты,
Арвы фатау та – сә цыд.

Саумәр зәхх базмәнтәм, байтауын тауинаг.
Цәлуарзаг, мах куыст ды ма рахон фауинаг:
Фәззәджы тәмәны
Куыст хынцән заманы
Фендзыстәм мусы нә куыст...

Гъей-джиди, бафәраз дзурын, хъәрәй сидын:
Иу бон әз дәр уәд ысфәнд кәнин хәс фидын.
Байгәрдин кәритә.
Дунейы хәлдриутә
Айрох кәниккой сә рыст.

* * *

Иуәй иннә бон уырыддәр –
Афтә гъе мә цард әрвитын.
Тайын, 'руайын әмә джитын.
Бон, әхсәв мәләтмә сидын.
Зилы сагъәсәй мә рыст сәр...

Æрдз мын ракодта ләвәрттә.
Цардмә рауадтән ныфсджынай.
Риуы арт сыгъди цырынай.
Загътон хиздзынән фыдрынай
Æз сымах – нә митәвәрттә...

Фәлә никуы әмә ницы:
Хъуыры сцәнд ысты мә фәндтә.
Нәй, нә сын фәци цәуәнтә
Цардмә, афтәмәй мә уәнтә
Дудынц утәхсән фыднизы...

Ой, цы мыртæ уыд мæ риуы!..
 Ой, цы хæзна уыд мæ сæры!..
 Фæлæ арв зымæг нæ нæры,
 Булæмæргъ хъызты нæ цæры –
 Уæд æрмæст ыстонг сырды ниуы...

Бонтæ уайынц æмæ згъорынц,
 Мæн мæ сау ингæнмæ хонынц...
 Цæй, хæрзбон, хæрзбон, мæ сæнттæ!..
 Цæй, хæрзбон, хæрзбон, мæ фæндтæ!..

Цом, цом ингæнмæ, мæ тыхст сæр!..
 Цом, цом ингæнмæ, мæ зæрдæ!
 Ам ныл аудæг нæ уыди,
 Ам нæ зард бæсты нæ цыди, –
 Уым ныл саудалынг æртыхсдзæн!..

* * *

Цымæ, ныр та кæй рад у,
 Кæмæ бауасыд халон?..
 Цы уынын, цы, мæ цæстæй,
 Æмæ цы уыдтон фарон!

Æггъгæд у, цæй, æггъгæд у
 Хæрдты кæсынæн. Цардмæ
 Лæмбынæгдæр æркæсут
 Æмæ йæ хатут дардмæ...

Нæ дуг заман у махæн,
 Заман, заман, нæртон дуг!
 Чи бахаудзæни цардмæ,
 Чи сисдзæни йæ сонт уд...

Мæ Ир, мæ уарзон бæстæ,
 Дæ ном, дæ фарнмæ дзурын:
 Бындурон уæнт дæ риуыл
 Дæ байзæддаг, дæ хъæстæ!

НИГЕРЫ ТЫХХÆЙ ЗАГЪТОЙ

Тыхджын æмæ хивæнд уыди Нигеры поэтикон зæрдæ, хаттæй-хатт-иу ацыд йæхи фæндыл хъазгæ æмæ худгæ, кæугæ æмæ сагъæстæ кæнгæ. Фæлæ йæ зонд нæ уагъта, арæзта йæ раст фæндагыл.

АРДАСЕНТЫ Хадзыбатыр

Цытджын Къостайы фæстæ ирон адаммæ Нигерæй хуыздæр ничи зыдта ирон литературæ æмæ адамон сфæлдыстад...

Борис СКИТСКИЙ

...Нигер фыссы канд æмдзæвгæтæ нæ, – уый у драматург, критик æмæ дæсны тæлмацгæнæг дæр. Уымæй уæлдай ма Ирыстоны наукон-иртасæн куысты дæр ахсы зынгæ бынат: тынг бирæ бакуыста Нарты кадджытыл, скъолатæн ахуыргæнæн чынгуйтæ, программæтæ æмæ æндæртæ аразыныл.

ХЪАЗЫБЕГТЫ Хъазыбег

1930 азты ирон литературæйы нæ уыд Нигерæй курдиатджындæр æмæ номдзыддæр архайæг ... Нигер уыд литературон процессы иууыл дзырдзæугæдæр адæймаг. Зондæй, æгъдауæй, сфæлдыстадон хъаруйæ, поэтикон фæлтæрддзинадæй, иумайæг ахуырдзинад æмæ теоретикон цæттæдзинадæй Нигер уыд литературæйы раздзог.

НАФИ

Нигер уыд хъомысджын нывгæнæг æмæ хъуыдыгæнæг. Поэт лæмбынæг каст йæ рæстæджы æууæлтæм, уыдта социалон быцæутæ, æвзæрста царды фæзындтыты мидис, сæ аххосæгтæ, сæ рæзты уавæртæ. Уый уыд тохгæнæг гуманист, сæрибары зарæггæнæг, уацхæссæг знон æмæ фидæнæй, æвдисæн йæ рæстæгæн. Нигер цард æмæ куыста адамы сæраппонд, бæллыд Ирыстон æмæ адамы амондмæ йæ фæстаг улафты онг.

ШАМИЛ

Нигер уыд ирон магуыр, гæвзыкк хæххон адамы зарæггæнæг, йæ уацмыстæ уыдоныл нывæста, уыдоны цинтæ, уыдоны фыдохы маст

æмæ æнæбауромгæ сагъæс, уыдоны удхайраг цард æмæ кæуинаг уавæр хаста адæмы размæ. Æмткæй сисгæйæ, Нигер зæронд цардыл цы уацмысты дзырдта, уыдон аивадæй сты тыхджын æмæ бæрзонд. Уымæн ирд æвдисæн у йæ кадæг «Гыцци». Фыццаг хай – фыст у зæронд цардыл – дыккаг хайæ, ома ног цардыл фыст чи у, уымæй лæууы бирæ уæлдæр. Цæмæн афтæ рауад, уый йæхæдæг у хицæн фарст, лæмбынæг æрныхасы аккаг чи у, ахæм, фæлæ нæм афтæ кæсы, цыма Нигер, зæронд цардыл фысгæйæ йæхи куыд сæрибарæй хатыд, цы йæ фæндыд зæгъын, уый куыд ныв кодта, ног цардыл фысгæйæ афтæ нæ уыд, йæхи æнкъардта цахæмдæр фæлгæтты, æмæ йæ аххосаг сæйраджы у уый. Зæронд царды темæ йæ йæхимæ уый тыххæй ласта тынгдæр.

ХЪАЗИТЫ Мелитон

Дзанайты Иваны–Нигеры хуызæн поэтты алы райгуырæн бон дæр хъуамæ суа Ирыстоны æппæтадæмон бæрæгбон. Алы адæмышаттæн дæр ахæм хъæбулы фыд уæвын стыр кады хос æмæ уаз нысан у. Чи зоны, гъе уымæн Фыдызæххы азфыстау карз у йæ фысты хъæд. Фæлæ нæ уыцы иу рæстæг разæнгард кæны йе сфæлдыстады карз рæстдзинад. Æмæ алкæмæн дæр уый тынг вазыгджын æвдисæн у: поэзи адджын хæринаг нæу, фæлæ æргом зæрдæты тæмæн, рæстæг, дуг æмæ адæймаджы сурæт, куыддæриддæр сæ Хуыцау сфæлдыста, афтæмæй. Æппынфæстаг, поэзи ивгъуыд, абон æмæ фидæны ‘хсæн монон хид у. Афтæ куынаæ уыдаид, уæд зæххон дунейы цæугæ мæсыг æмæ лæугæ хох никуы суыдаид. Æнæмæнгæй, гъе уымæн Нигеры уацмыстыл арф фæд ныууагъта карз историйы разуынады комулæфт. Уымæн нын æлхæны абон дæр нæ зæрдæ йæ удварны бæркад æмæ æнкъарæнты дуне.

ХОЗИТЫ Барис

НИГЕРЫ ХЪУЫДЫТÆ ЙÆ УАЦМЫСТÆЙ

- ✓ Нарт уыдысты цардуарзаг адаем.
- ✓ Адаемæн сæ аргъæуттæ, сæ таурæгътæ, сæ кадджытæ сты сæ хорз чиныг.
- ✓ Цæрдуд йæ адаемимæ баст ваййы.
- ✓ Хиæмбарындзинад цы адаеммæ нæ уа, уыцы адаемæн сæ фидæны бон нывыл уыдзæн, зæгъгæ, уый зæгъæн нæй.
- ✓ Ирон адаеммæ Къостайы агъоммæ хиæмбарынад нæ уыди.
- ✓ Мах – хæхты цот.
- ✓ Мæ зонд – лæджы зонд.
- ✓ Хæстонаен зарæг – уартæмдых.
- ✓ Адæймаг ныхас кæны хицæн мырты фæрцы.
- ✓ Ирон адаем сылгоймагæн цы кад скæной, уый никамæн скæндзысты.
- ✓ Алы дæсныадæн дæр ис хицæн æрмæг... архитектурæйæн – дур, ...музыкайæн – мыртæ. Аив литературæйæн та – дзырдтæ.
- ✓ Æнкъард мотивтæ хæстæг лæууынц æрмæст æнкъард зæрдæмæ.
- ✓ Музыкаæ цы у, уый чи ‘мбары, уымæн бирæ дзурын нæ хъæуы.
- ✓ Дæ хистæры коммæ кæс, йæ дзырдтæ дæ зæрдæмæ хæсс!
- ✓ Фæрсынæй рæдыд никауыл æрцыд.
- ✓ Æвзаг у хъуыды æвдисæн, зæрдæйы уаг æргом кæнæн фæрæз.
- ✓ Маст алчи дæр æййафы, фæлæ адаем се ‘ппæт æмхуызон нæ маст кæнынц.
- ✓ Нæ хæхты суæрттæ – æвдадзы хостæ.
- ✓ Хуры цæст – рухсхæссæг.
- ✓ Æз æрдзы фæндæй дæн дунейы фырт.

ХЪАЙТЫХЪТЫ ГЕОР: 115 АЗЫ

1911 – 2002

*Æмбар, æххуыс кæй у хал халæн,
Æвдис нæ цин æмæ нæ хъыз!
Дæ дзырд уæд стыр мæсыг æмбалæн!
Уæд уый фыдгулæн та нæмыг!*

ЭПИГРАММАЕТÆ

«ÆХХУЫСГÆНÆГÆН»

Д-ы П-н

«Æххуыс дын кæнын æз, æххуыс!» –
Мæнæн ды фидарæй зæгъыс.
Æмбал, мæн де ‘фхæрын нæ фæнды,
Фæлæ мæ бахудтæй æмбар:
Кæд ис æххуыс кæнын дæ зæрды,
Уæд курын: ма-иу мæ хъыгдар!

ЙÆХИ КЪОСТАИМÆ ЧИ АБАРСТА, УЫЦЫ ПОЭТÆН

Цы уæлдай и Къоста æмæ дæуæй?
Æмбарыс ды, æз дæр æмбарын:
Къостама иу цауд фыст дæр нæй,
Дæумæ та иу хорз фыст дæр н’ арын.

Т. ЕФИМЦОВÆН

*Широка и глубока
Камбилеевка-река.
Т. Ефимцов*

О, федтон уыцы дон æз дæр,
Мæ зæрдæ барухс ис йæ цыдæй.
Нæу арф, уæрæх, фæлæ уæддæр
Уый арфдæр у дæ уæлæнгай хъуыдытæй.

БЕСАТЫ ТАЗЕЙÆН

Нæ фыссæг фæрынчын,
Уый дохтырмæ ластой,
Фыр тыхстæй нæ зыдта йæхи дæр.
«Цы кодта? Цы ‘рцыди?» –
Йæ ласджыты фарстой. –
Йæ ныхмæ, дам, радзырдта чидæр!

ДЗНАЙТЫ СЕРГЕЙÆН

Фæдзырдта махæн не ‘мбырды хъæрæй
Æнæ худгæйæ Дзанайы-фырт дысон,
Æз, дам, романти цалынмæ ныффыссон,
Уæдмæ, дам мын æнæ фæцæргæ нæй.
Æмæ заманты ивдзысты замантæ,
Уыдзæни райсом абонæй хуыздæр,
Сергей та – хин, нæ ныффысдзæн романти
Æмæ фæцæрдзæн алкæмæй фылдæр.

КАСТИ ЦОБЕ ДАЛЫСТÆМ

Касты Цобе далыстæм,
Загъта: «Бирæ нал ыстæм...»

ИРОН ТЕАТРЫ

Хъ. С-æн

Разындысты аивæй нæ хæхтæ,
Уади дон нæ арф комы бынæй...
Алырдыгæй хъуыстысты гæрæхтæ, –
Ома адæм ма кæной фынæй!..

ФÆХЪАЛГОМАУ НÆ ЦЫППУ

Фæхъалгомау нæ Цыппу,
Фæдары сæр бæрзонд.
Цæмæн у даргъ йæ дзыкку?
Хæрз цыбыр у йæ зонд!

* * *

Хъылысбиты Давидæн

Фыссæг куы уайд нæ Давид,
Уæд уацмыстæ нæ давид!

АБЫРÆГÆН

А. Ф-æн

Æмдзæвгæ ныффыстон æз абон,
Йæ бынмæ та афыстон: «Брис».
– Цæмæн? – кодтой ме ‘мбæлттæ дис.
– Уæддæр та йæ адавдзæн, – загътон.

БÆППИ

«Бæппи кæм кусы?» – афтæ фæрсæн нæй.
Ис бафæрсæн: «Цы ран кæны фынæй?»

ÆВДУЛ

Уынд æмæ кондæй
Æййаф Æвдулы!
Фæлæ йæ зондæй
Хæрæг нымбулы!

ТÆППУД ХЪАМБОЛ

Къоста фæцыди
Хохæй тохмæ,
Хæцыд, нæ фæтарсти мæлæтæй!
Хъамбол фæлыгъди
Тохæй хохмæ,
Хæдзар дзы сарæзта лæгæтæй!

ИУ ЭКОНОМИСТÆН

Р. Ф-æн

Экономисты
Рафаудтой адæм:
«Йе кæнæм исты,
Йе æнцад бадæм!»

ГÆБУЛ НÆ КУЫВДЫ

Гæбул нæ куывды иумæ дæр нæ хъуыста,
Фæлæ æвæрдта фаутæ радгай махыл.
Арахъхъ сыкъайæ асты бæрц фæнуæзта
Æмæ сыкъайау нал лæууыд йæ къахыл.

ДЗАНДАР

Стъолы фарсмæ сбадт сæрдарæй,
Уайтæккæ фæхъал и.
Адæм раст зæгъынц Дзандарæй:
«Уыцы ран лæг нал и!..»

«АДÆМЫ ХЪÆР» НЫФФЫССÆГÆН

Чидæр фаудта не ‘мбалы
Адæмы ‘хсæн а уалдзæг:
Адæмы хъæр не ‘мбары
«Адæмы хъæр» рауадзæг.

ИРОН ÆМБИСОНДЫ ТЫХХÆЙ

Г. М-æн

Гайлаг рæуæдæй бæрæг у, æмбал,
Гъемæ дæуæй дæр куы рауади гал.

ÆДЗÆСТУАРЗОН

П. Г.

Уынджы мæ афарста абон:
«Радзур, кæм кусыс, куыдтæ дæ?»
«Ницы мæ риссы» йын загътон, –
Уадз æмæ рисса йæ зæрдæ!

ХЕТÆГКАТЫ КЪОСТАЙЫ УАЦМЫСТÆЙ ИСТ АФОРИЗМТÆ

- ✓ Зонд дæр хорз у, кад дæр хорз у,
Фæлæ зон дæ бон.
(«Мыст æмæ тæрхъус»)
- ✓ Зынг сырды суры, нуæзт дзырд суры.
(Фыссæн чиныгæй)
- ✓ Зæрдæйы сагъæстæ зæрдæйы хицауæй хуыздæр ничи
радзурдзæн.
(«Фыстæг Цæлыккаты Аннаемæ»-йæ)
- ✓ Гоны куыд ныздзурай, афтæ дæм сдзурдзæн.
(Фыссæн чиныгæй)
- ✓ Цæстмæхъус ныхас
Фыдбылыз хæссы.
(«Халон æмæ рувас»)
- ✓ Хæдзаргæнæгæн йæ мард фæсдуар вæййы.
(Фыссæн чиныгæй)
- ✓ Фарны хъуыддагæн цыбыр дзырд – йæ аразæг.
(«Хетæг»)
- ✓ Йæ бонæй уа зæрдæ,
Куыд хивæнд у, куы!
(«Чи дæ?»)
- ✓ Зæрдæ куы судза, уæд сохъыр цæстæй дæр цæстысыг
цæуы.
(«Фыстæг Цæлыккаты Аннаемæ»-йæ)
- ✓ Галтæ дæм куы нæма вæййы, –
Ма араз уæрдон...
(«Мыст æмæ тæрхъус»)
- ✓ Æппындæр мæм аипп нæ кæсы, лæг цы нæ зона, уымæй
æндæр искæй куы бафæрса йе йын æндæр исчи куы
бахъуыддаг кæна, уæд.
(«Фыстæг Цæлыккаты Аннаемæ»-йæ)

ЕПХИТЫ ТÆТÆРИ: 115 АЗЫ

1911 – 1958

*Адæймаг рæстзæрдæ куы уа, кустыл йæ
зæрдæ куы рисса, уæд рæдыдтытæ æмæ
хъæндзинæдтæ сенцон аиуварсгæнæн сты.*

Радзырдтә

«МӘНТӘГРӘМУДЗӘН»

– Ма бацу уырдаәм! Ма бацу уырдаәм!
 – Цы хабар у?
 – Руслан фынаей кәны, әмә йә сыхәл кәндзынә.
 – Әмә экзаментә нә дәтты скьолайы?
 – Дәтты, фәлә дысон әрәгмә әрцыди...
 – Ау, әмә сихорафон куы у, уәлдайдәр экзаменты рәстәг. Махән ма Солтан хәәдәй дәр әрхәццә. Хәәдуры хылтә мын әрласта, ныр та йә уроктә ахуыр кәны.

– Сымахән, мә хур, әртә сты! Стәй дын әнәниз рахастой, фәлә мәнән иунәг әмә низджын у. Мә фәрстә йын фехәлой. А фәстаг заман тынг сфыдхуыз... хәргә дәр ницыуал кәны, әхсыр нә хәры, нәлхә нә хәры, карчы фыд дәр цанәбәрәджы...

– Уәдә цәмәй цәры?

– Афтә ма кәд әхсыры цәәрттә әмә цымгәфых әйчытә ахәры.

– Әхсырыцәәрттәй әмә цымгәфых әйчытәй адәймагән фәцәрән ис, кәд дзы, куыд әмбәлы, афтә ахәры, уәд.

Ахәм ныхас рауад Русланы мад Борәты Сәлимәт әмә йә ходыгъд Мисурәты ‘хсән. Уый дәллаг сыхы цәры, арәх нә вәййы йә цәгаты. Фермәйы хьугдуцәгәй кусы. Фермә та дард у, әмә хәәумә арәх не ‘рбафты.

Мисурәт у дзәбәх нәрст, зәрдәхәлар әмә цәстуарзон. Цәудзән ыл фондз әмә дыууиссәдз азы. Йә ләг хәстәй нал сыздәхт, әмә йе ‘ртә ләппуйы йәхәдәг схьомыл кодта.

Сәлимәт дәр идәдз у, ис ын ләппу әмә чызг. Чызг раджы ацыди чындзы әмә ныр цәры Украинәйы йә ләг әмә йә сывәлләттимә.

– Чысыл фәләуу, Мисурәт, әмә дын дзыкка акәнон. Замманай ногахст цыхтытә нәм ис. Сывәллон цыхт нә хәры, мә фәрстә йын фехәлой, әмә дзы әз дәр хәндыг нә кәнын, – дзырдта йә цәстытәй худгәйә Сәлимәт йә ходыгъдән.

– Нә мә ‘вдәлы, уый йеддәмә ма искай дзыкка хәрын нә фәнды, – йе уәнгтә сивазгәйә загъта Мисурәт әмә сәрдыгон пецы цурмә бакаст.

– Фәләуу чысыл. Бирә дә нә бафәстиат кәндзынән. Мән дәр куыстмә цәуын хъәуы, Руслан дәр кәд уәдмә райхәл уайд, – ләгъстәгәнғайә дзырдта Сәлимәт.

Мисурәт дәр дыууә нал загъта әмә рудзынджы раз бандоныл әрбадт.

Сәлимәт уыд тәнтыхәг сылгоймаг, хәрзконд, хәрзуынд, йә фәлмән цәстәнгасәй бәрәг кодта йә хәларзәрдәйы уаг. Ныр къәбицмә цыхтытә хәссынмә куы фәрәст, уәд йә цыд фәсабыр кодта Русланы уаты цур. Ләппумә йә зәрдә куыд әхсайдта, уымә гәсгә уаты дуар чысыл базыхъхыр кодта әмә йә ләппумә бакаст. Кәсы, әмә иу сау бындз Русланы фындзы кьоппайыл бады. Сәлимәт нал фәләууыд әмә «уыссиу», зәгъгә, фәкодта. Бындз Сәлимәты хъуыды дәр не ‘ркодта, йә къахәй йә бырынкъ аныхта әмә ләппуйы фындзыхәлмә әрызгъордта. Сәлимәт стыхсти. Сабыргай дуар бакодта әмә йә къахфындзтыл Русланы цурмә бацыди. Бындз Русланы фындзы кьоппайә стахти әмә базыл абадт. Сәлимәт сабыргай йә къахфындзтыл рацәйцыд фәстәмә. Уаты астаумә нәма рахәццә, афтә та бындз Русланы роцъойыл абадти. Сәлимәт уый куы ауыдта, уәд фәстәмә фездәхт, тәбәгъ рудзынджы тәрхәгыл әрәвәрдта әмә бындзы расур-басур байдыдта. Уалымә бындз дуары зыхъхырай атахт, әмә Сәлимәт әхсызгон уләфт скодта.

– Дә хорзәхәй, куыд әрәгмә цыдтә? – афарста йә Мисурәт.

– Сывәллоныл иу бындз абадт, әмә йә, зәгъын, куы райхәл кәна... Дысон әрәгмә әрцыд, мә фәрстә йын фехәлой.

– Әмә бындз хәргә кодта дә сывәллоны? – худғайә сдзырдта Мисурәт.

Сәлимәтән хыг уыди йә ходыгъды әнәмәт бахудт, фәлә ницы сдзырдта.

– Ныртәккә дын әз нәртон дзыкка куына әкәнон, уәд ма-иу фәкәс, – загъта Сәлимәт сәрдыгон пецы арт әндзарғайә. – Уәууа, әмә та нәм суг саст дәр куына ис, әнхәлдән, – сарайы кәронмә бакәсғайә йә ныхасыл бафтыдта Сәлимәт.

Мисурәт дәр фәкаст сарамә әмә сугдоны федта иу styr кьодах, цыма йын йә фәрстә мыстытә бахордтой, афтәмәй. Кьодахы фарсыл сагъдәй ләууыд фәрәт.

– Дæ хорзæхæй, Мисурæт, мæнæ агмæ фæкæс, азмæнт-иу æй, æз та сугты амал акæнон, – кураæгау загъта Сæлимæт.

– Æмæ суг дæр дæхæдæг фæсæттыс? – афарста Мисурæт.

– Уæдæ? – йæ рæсугъд былтæ фæцъупп кодта Сæлимæт – дис æм фæкаст йæ ходыгъды фарст.

– Æз, фæрæт цы уæз кæны, уый нал зонын, Солтан чысыл куы рахъомыл, уæдæй нырмæ суг уый сæтты, ныр та иннæтæ февналынц, Солтан та сын амонгæ фæкæны.

– Цы чындæуа, мæ хур, Мисурæт, дæуæн æртæ сты, мæнæн та иунæг у, мæ фæрстæ йын фехæлой, – йæ сæр бакъултæ кодта Сæлимæт.

Сæлимæт ауад, сугтæ æрсаста æмæ сæ пецы бандзæрста. Дзыкка сæттæ.

Мисурæт йæ дзыккайы тæбæгъ хæрд нæма фæци, афтæ Руслан дæр йæхи ивазгæ рацыд æмæ тыргъы тарвазыл банцой кодта. Йæ цæсгом ын цыма дыдынтæ фæнадтой, уый рæсыд ныккодта, цæстытæ ма чысыл фæзын-фæзын кодтой, мигъты ‘хсæнæй арвы цъæх куыд фæзына, уыйау.

– Цавæр фынай у, цавæр?! Ныр сихорафон куы у! – бауайдзæф ын кодта Мисурæт.

Руслан æм æнæбары каст ракодта йæ ком ивазгæйæ.

– Дæ хорзæхæй, ма йæм дзур, æнæуи дæр къæсхуыр хæссы, стæй дысон æрæгмæ æрцыд, – батыхст та Сæлимæт. – Руслан, мæ уды лæууæн, рацу æмæ бахæр.

Мисурæт раарфæ кодта æмæ ацыд сæхимæ.

Руслан йæхи хорз бафсæста æхсырыцъæрттæй æмæ та бухъхъытæ-гæнгæ тыргътæм рацыд. Йæ мады цур æрлæууыд, йæ риу размæ раппæрста, афтæмæй йæ цонджы нуæрттæ асгæрста – ома дзы ис тых, Хуыцауы фæрцы. Мад æм стыр æхсызгонæн каст, æмæ йæ цæсгом барухс.

Руслан та сбухъхъытæ кодта, бухъхъ йæ хъуыры фæбадт æмæ схуыфид. Мад стъæлфæгау фæкодта æмæ тарстхуызæй загъта:

– Æнхæлдæн, лæппу, дæхи узал доны ныннадтай. Дзæгъæлы хуыфын нæ райдыдтай. Исчи афтæ кæны?!

Руслан ницы сдзырдта, йæ дзыппы цыдæр тыхтон авæрдта æмæ фæддæдуар.

Мадæй йæ куыст дæр фæрох, бон-изæрмæ æвналгæ дæр ницæмæ-

уал бакодта. Үдзүх йæ зæрдæ дзырдта йæ лæппуимæ. «Уæдæ цæмæн схуыфид?», – хъуыды кодта мад.

Руслан хæдзармæ æнафон æрцыд æмæ адджын фынай аци. Фæлæ мадыл æхсæв-бонмæ хуыссæг не ‘рхæцыди, æртæ хатты сыстад, бирæ фæлæууыд Русланы сынтæджы уæлхъус æмæ йын йæ улафтамæ лæмбынæг хъуыста. Лæппу-иу чысыл куы схуыр-хуыр кодта, йæхи-нымæр-иу фынайæ куы батыхст, уæд-иу мады зæрдæ ныссæххæтт кодта.

Дыккаг райсом та Руслан хъуамæ экзамен лæвæрдтаид алгебрæйæ. Фæлæ уый тынг нæ тыхсти, уымæн æмæ ныр дыууæ азы бады æвдæм къласы æмæ йæ зæрдæ дары...

– Уæ Руслан!

– Кæцы дæ уый? – къухаууонай ракаст Сæлимæт дуары ‘рдæм.

– Руслан кæм и? Скьоламæ нæма цæуы? – фарстой йæ йе ‘мбæлттæ.

– Скьоламæ, зæгъыс? – йæхинымæр батыхст Сæлимæт.

– Абон та нæм экзамен ис, æмæ рагацау цæуын хъæуы, – дзырдтой Сæлимæтæн сыхæгты лæппутæ.

– Хорз, хорз, мæ кьонатæ, ауайут уал, уый дæр уæ феййафы, уæртæ ма йæ чингуытимæ архайы, – тыхст дзуапп лæвæрдта Сæлимæт скьоладзаутæн. Руслан та нырма хуыррыттæй кæй хуыссы, уый зæгъын Сæлимæты зæрдæ нæ бакуымдта йе ‘мгæртты цæсты йæ бафтауынай тæрсгæйæ.

Руслан тыххæй-фыдæй радта алгебрæйæ экзамен рæстæмбис бæрæггæнæнимæ, уый дæр директоры руаджы – куыд æй ныууагъ-таиккой иу къласы æртыккаг аз.

Лæппу фæссихор сæхимæ куы æрцыд, уæд фæллад каст кодта, цыма Хъарсы фидар уый басаства, афтæ.

– Мамæ, хæринаг дзы ницы ис? – мадмæ зулмæ бакæсгæйæ, афарста Руслан.

– Цæуылнæ дзы ис, цæуылнæ, мæ кьона! Үз мæ къæхтыл дæу тыххæй куы цæуын, уæд дæ æнæ хæринагæй уадзын, – æнуыдæй дзырдта Сæлимæт, йæхæдæг пецимæ архайыныл фæци. – Скъаппæй уал æхсырыцъæрттæ æмæ хъæбынтæ райс æмæ уал ахæр, ныртæккæ лывзæ дæр цæттæ уыдзæн...

Руслан бахызыт хæдзармæ æмæ скъаппы дуар баййæфта гомæй. Үхсыры цъæрттæ цы банкæйы уыдысты, уый йæ фарсыл фæл-

дэхтэй ләуууд, әмә әхсырыцәрттә ләдәрстысты бынмә, хябынтә уыдысты пырх, — пьолыл дәр дзы дыууә уыди әр-дәгхәрдтытәй.

– Әнәрай скән дә хябынтәй! – мәсты хяәр ракодта Руслан йә мадмә.

Мад уыцы хяәрмә хәрдмә фәхауд, әмә йә зәрдә ныссәххәтт кодта. Йә кьухтә йә раздарәнәй асәрфта әмә удаистәй асинтыл арыгон чызджы уад скодта.

– Цы ‘рцыд? Цы та ныл әрбамбәлд?

Руслан ницы дзырдта, тызмәгәй зәхмә касти, цыма йыл стыр бәлләхтә әрцыд, афтә. Мадмә дәр бакаст ахәм тызмәг цәстәй.

– Уә дә сәр бахәрай, дә сәр, цы гәды дә. Куыд бакодта скяппы дуар? – дзырдта Сәлимәт, скяпп әфснайгәйә.

Руслан фәтәргай, уыцы иу гәпп ракодта әмә фәддәдуар ис.

Мад ма йә фәстә бәргә хяәр кодта, исты бахәр, әххормагәй ма ацу, зәгьгә, фәлә йәм ләппу кәсгә дәр нал фәкодта, афтәмәй тагьд-тагьд рацыд кәртәй. Мад йә раздарәнәй сәрфта йә хяәрм цәссыгтә. Сәлимәт әмбәрста йә ләппуйы гуымиры митә, фәлә йә зәрдә нә тасыди уымән уайдзәф бакәнынмә.

– Фәләуу, дәлә кьәрных, әз дын, цы хяәуы, уый бакәндзынән, – бадодой кодта Сәлимәт гәдымә. Гәды дәр йәхи хәдзароныл нымадта әмә йә аххос әмбаргә дәр нә кодта, афтәмәй әфсинмә комкоммә каст, йә былтә сдәргә. Сәлимәты маст ноджы тынгдәр рафыхт әмә гәдыйы рацахста.

– Ләппутә, ардәм-ма рауайут! – фәдзырдта сә сыхәгты ләппутәм Сәлимәт, йә дәларм гәды, афтәмәй. – Гьа, әмә йә амарут! – баләвәрдта Сәлимәт гәдыйы, цыппәрдәс азы кәуыл цыдаид, ахәм сырхуадул ләппумә.

– Ауындзгә та йә әркәнәм бәласы цонгыл әви йын әндәр исты тәрхон скәнәм? – фарста ләппу, Сәлимәтмә хинкаст кәнгәйә.

– Тәккә карздәр тәрхон. Ауындзгә нә, фәлә йә кәд тындзгә кәнут, уәддәр уә бар ис... әрмәст мә хәдзары мауал уәд уыцы кьәрных! – мәстыйә загьта Сәлимәт әмә йә кьух ауыгьта.

Әртә ләппуйы гәдыйы рахастой цәхәрадонмә, хязын дзы райдыдтой, әмә гәды дәр куы бамбәрста, йә удән ницы тәссаг у, уый, уәд йәхәдәг дәр бахәәлдзәг әмә хязын райдыдта ләп-

путимæ, стæй йæ, цы лæппу йæ райста, уый сæхимæ ахаста, фæлæ та райсомæй гæды Сæлимæты хæдзары балæууыд. Æмæ йыл æфсин бирæ фæцинтæ кодта...

Руслан сæхицæй тæргай куы рацыд, уæд уыцы цыдæй Мисурæт-тæм балæууыд.

– Цы дымгæ дæ æрхаста? – дисгæнгæйæ йæ афарста Мисурæт.

Руслан исдугмæ ницы дзырдта, стæй бамбарын кодта, стонджы йын кæй у, уый.

– Абад уал уæдæ иучысыл, æз дæ ныртæккæ хорз фендзынæн... Уæдмæ нæ лæппутæ дæр зындзысты. Уæртæ уал Солтан æрбацауы, – фæкодта Мисурæт, кулдуармæ фæкæсгæйæ.

Солтан йæ чингуытæ нывæрдта, йæхæдæг кæртмæ рацыд æмæ æнгуз бæласы бын даргъ бандоныл æрбадт Русланы фарсмæ.

– Гъы, куыд у дæ ахуыр? – афарста Солтан йæ мадыфсымæры лæппуйы.

Руслан æм зулмæ æнæрвæссон каст бакодта, фæлæ йæм дзургæ ницы скодта.

– Æнхæлдæн, æмæ та абон дæр «тройкайыл» æрызгъордтай, мæ лымæн! – загъта хынджылæггæнгæ Солтан æмæ Русланы уæхскыл æрæвæрдта йæ къух.

Русланæн хъыг уыд уыцы ныхас, æмæ йе ‘рфугытæ фæтар кодта.

– Уæ къласы цыппар «тройкайы» йеддæмæ нæй, уый зоныс? – дзырдта дарддæр Солтан.

– Двойкæтæ дæр дзы ис дыууæ, — æнæбары сдзырдта Руслан æмæ йæ рæсугъд æрфугытæ хæрдмæ систа.

– О, уыдонимæ дæр ма куы фæуыдаис! – бустæхуызæй загъта Солтан.

– Æмæ дæу та цы хъуыддаг ис?! – фæмæсты Руслан æмæ йе ‘ргом иннæрдæм аздæхта.

– Цы, уый зоныс? Ныр дыууæ азы бадис иу къласы, æмæ дын худиная у «тройкатæ» исын, – йæ сæр батылдта Солтан. – Мæнæн дæр хъыг у...

– Дæхицæн зон! – тызмæгæй та загъта Руслан.

– Æз мæхицæн зонын. Кæс-ма-иу, кæддæра сызгъæрин майдан нæ райсон, – сдзырдта Солтан, фæлæ чысыл фæстæдæр æрфæсмон кодта, æппæлой ныхас кæй загъта, ууыл.

Руслан йæхицæн бынат нал ардта, цыма сындзытыл бадти, афтæ йæм касты. Уый нæ уарзта чысылæй нырмæ дæр искæй уайдзæф, стæй йæхицæй дæсныдæр æмæ тыхджындæримæ нæ фæрæзта иумæ бадын, семæ хъазгæ дæр æй ничи федтаид – æдзухдæр йæ хъазт уыд йæхицæй къаддæртимæ, æмæ-иу се ‘хсæн зынд, гал родты ‘хсæн куыд зына, афтæ. Ныр дæр тарсти, Солтан та йын куы æрымыса, кæцы къласы цал азы фæбадти, уый.

– Æз ардæм демæ ныхас кæнынмæ не ‘рцыдтæн! – фæххæр кодта Руслан æмæ Солтаны цурæй фестад, тагъд-тагъд азгъордта, уайтагъд Мисурæты цур алæууыд æмæ, хæринаг цæттæ у, уый куы федта, уæд йæ худ систа æмæ стъолы цурмæ бацыд.

– Сбад, мæ къона, æмæ ахæр! – æнувыдæй загъта Мисурæт.

Руслан Солтаны ‘рдæм фæкаст.

— Уый бахордта, уымæ ма кæс, – фембæрста Мисурæт Русланы.

Руслан бадгæ дæр не скодта, афтæмæй зыд хæрд акодта, цалдæр цымгæфых айчы æдзæххæй йæ хъуыры ауагъта, стæй, Мисурæтæн «бузныг» дæр нæ загъта, афтæмæй сæхимæ рараст. Руслан сæ тигъыл чысыл сывæллæтты цъæх балтæ æмæ цъæх æхсынцъытæ «дзыхмæ æппарынай» хъазгæ æрæййæфта. Сывæллæттæ Русланæн радзырдтой сæ гæдыйы хабар, фæлæ уый йæ цæст дæр нæ фæныкъуылдта, стæй дзургæ дæр ницы скодта.

– Ныуадзут ацы хъазт! Уый ницы у! – загъта Руслан. – Фæлтау «чъыртт кæнын»-æй ахъазæм – кæмæн дарддæр ахауа йæ чъыртт, – барджын дзырд кодта Руслан æмæ йæ цæст сывæллæттыл ахаста.

Сывæллæттæ кæрæдзимæ бакæстытæ кодтой джихтæгæнгæ, фæлæ сразы сты Русланы фæндоныл, уайтагъд стынг хъазт йæ «чъыртт дарддæр кæмæн ахауа»-йæ. Кæй зæгъын æй хъæуы, Русланæй дарддæр кæмæн ахаудаид...

Руслан тыхтæ æмæ амæлттæй каст фæци æвдæм кълас. Фæлæ ууыл дæр Сæлимæты цинаен кæрон нал уыд – дзæбæх куывд скодта, æмæ сыхы зæронд лæгтæ бирæ арфæтæ фæкодтой Русланæн. Чи йын дохтыр суæвынмæ куывта, чи – инженер...

Фæлæ куывдтытæ ахицæн сты. Сидтытæ ферох сты. Бонтæ цыдысты... Русланы æрфæндыд æфсæнвæндаджы техникуммæ бацæуын. Фæлæ экзаменты не сфæрæзта æмæ техникуммæ нæ бахауд. Русланы хъуыддаг афтæ куы рауад, уæд æм фæсидт скъолайы директор æмæ

йын загъта, цæмæй ахуыр кæнын райдайа ногæй æмæ каст фæуа астæуккаг скъола.

– Уый фæстæ хистæр скъоламæ бацæудзынæ, – дзырдта директор Русланæн, фæлæ Руслан скъолайы директоры ныхас ницæмæ æрдардта...

– Куыд дæ фæнды, афтæ кæн, мæ къона... Иу аз куы баулæфай, уæд æвзæрдæр нæ уыдзæн, де ‘нæниздзинад кæд фæхуыздæр уайд, – дзырдта Сæлимæт йæ лæппуйæн.

Руслан мады уыцы ныхас куы айхъуыста, уæд йæхимæ æркастытæ кодта, йæ галиу къухæй рахиз цонджы хæцъæф асгæрста, стæй, цыма йæхицæн дзырдта, афтæ, ныллæг хъæлæсæй загъта:

– Ме ‘нæниздзинадæн бæргæ ницы у, фæлæ...

Æмæ Руслан афæдз арвыста сывæллæттимæ хъызгæйæ, чиныгмæ æппындæр никуы æркасти. Фæсивæды газеттæй дæр иу бæргæ рафыста, фæлæ йæ кæстæ нæ кодта. Постхæссæг-иу сæм газет куы æрбахаста, уæд-иу ын йæ нывтæм æркаст æмæ-иу æй стьолмæ баппæрста. Руслан уыцы афæдзы дæргъы ноджы фæзивæггæнагдæр, мады коммæ дæр нал каст, тызмæгæй йæм дзурын райдыдта. Уæдæ куыдфæстæмæ арахъмæ дæр æмхиц кæнын райдыдта – йæ зæрдæмæ фæцыд... Уалынмæ Руслан йæ ахсæнæй хъæрзын дæр байдыдта, кæд ын дзы уираг дуртæ дæр батадаиккой, уæддæр, фæлæ æфсон кодта, цæмæй-иу æм мад алцæмæй дæр хуыздæр фæкастаид, уый тыххæй...

Скъоламæ исыны афон та куы æрцыд, уæд Руслан райста, Сæлимæтмæ цы æхцайы муртæ уыд, уыдон æмæ араст горæтмæ. Ногæй та афæлварæнтæ кодта техникуммæ бацæуыныл, фæлæ та йын дзы ницы рауад, уайтагъддæр æй номхыгъдæй ахахх кодтой æмæ йæ экзаментæм дæр нал бауагътой. Фæлæ Руслан йæ цæст дæр нæ фæныккыулдта, цы æхцатæ йæм уыд, уыдон дыууæ къуырымæ хæрд фæци, стæй та æрфардæг сæхимæ.

Сæлимæт æнхæл уыди, æмæ йæ лæппу æрцæудзæн къæсхуырай, фæлладæй æмæ, хæдзары цыдæриддæр дзæбæхдзинадæй уыди, уыдон фæвæрдта Русланы æрцыдмæ. Фæлæ Руслан иуизæр кæрты æрбалæуыд такси машинæйыл. Сæлимæт Русланы фæллад æмæ фæлурсæй куынæ фæдта, фæлæ йæ рустæ сырх пьамидорты хуызæн тæмæнтæ куы калдтой, уæд йæ зæрдæйы цин раивылд.

Зымæг-зымæджы дæргы та Руслан дзæбæхæй арвыста йæ рæстæг, йæ кyx узал доны дæр нæ атылдта, афтæмæй йыл цыдысты йæ бонтæ.

Лæппу лæг кæнын райдыдта, йæ хъæлæс фæбæзджындæр, йе уæнгтæ феставддæр сты. Фæлæ сæрдæй, зымæгæй куысты уагыл йæ кyx ницæмæ бакодта, мад та йæхиуыл нæ ауæрста æмæ куыста, йæ бон пас уыди, уыйбæрц.

Уалынмæ хъæуы ныхас кæнын дæр райдыдтой Русланы тыххæй. Уый тыххæй къорд хатты ныхæстæ рауади æмбырдты дæр. «Ахæм домбай лæппу кусгæ цауылнæ кæны?» – дзырдтой-иу Русланы тыххæй. Фæлæ-иу Русланæн ахæм ныхас йæ хъустыл куы æрцыди, уæд-иу æнæрвæссон худт бакодта: «Æнхъæлмæ кæсæнт, æз цалынмæ куыстмæ ацæуон, уæдмæ. Авд азы уый тыххæй ахуыр кодтон, æмæ ныр хуымæтæджы куыстытæ кæнон?..»

Фæлæ Руслан йæ ахуыры азтæ дæр хорз нæ нымадта, уымæн æмæ дыууæ къласы дыгай азтæ кæй фæбадти, уый рох кодта.

Куыдфæстæмæ Руслан фæхицæн фæскомцæдисæй дæр, æмбырдтæм нал цыди, æгъдау халын райдыдта. Цы нæ йын фæкодтой, фæлæ æппындæр коммæ нал касти, æмæ йæ æппынфæстаг ацух кодтой фæскомцæдисæй.

Чындзæхсæв уа, хуынхаст уа, авдæнбæттæн уа, куывд уа, хист уа, мæрдты æхсæвæр уа – иуы дзы цух нæ уагъта Руслан. Ахæм ран-иу æдзух йæхи фæкæстæр кодта, хæдоны дыстæ-иу батылдта мидаæмæ, афтæмæй æнуыдай архайдта уазджытæн кæстæриуæг кæныныл. «Оммен! Оммен уæд!» – арæх хъуыст Русланы хъæлæс куывдты æмæ æндæр ахæм рæтты.

Фæстагмæ афтæ ссис, æмæ-иу сыхæгтæй кæнæ хъæубæсты цæхдонæн нурытæ чи хоста, уыцы хæдзармæ дæр-иу йæ хъус æрдардта – кæд дзы исты змæлд ис, мыййаг...

Руслан хæдзары ницыуал уагъта, æдзух æй хъуыди æхца. Æмæ Сæлимæтæн цы йæ бон уыд, уымæй йæхиуыл нæ ауæрста, фæлæ лæппуйы æхцайæ æфсадын йæ бон нал уыд, æмæ йæм фосæй, маргъæй цы уыд, уыдон иугай-дыгай æхца фестын кодта æмæ-иу сæ Русланы дзыппы авæрдта, лæппу куыд домдта, афтæ.

Руслан та рихитæ рауагъта æмæ горæтæй хъæуы ‘хсæн дыууæрдæм кодта. Цалынмæ-иу æм æхца уыд, уæдмæ-иу горæты кеф кодта, йе ‘хцатæ-иу куы фесты, уæд та-иу хъæумæ йæхи райста.

Сæлимæт æмбарын райдыдта, йæ лæппу царды раст фæндагæй иуварс кæй ацыд, уый. Æмбæрста, фæлæ йæ зæрдæ нæ уагъта ууыл æргомай басæттын, æмæ-иу Русланы тыххæй искæимæ ныхас куы рауад, уæд-иу Сæлимæт архайдта йæ лæппуйы адæймаджы хуызæнæй равдисыныл. Фæлæ уый уыд æрмæстдæр мады фæндон. Руслан та тылд æмæ тылд дæлæмæ...

Æппынфæстаг мад афæлвæрдта Русланимæ тызмæгæй аныхас кæныныл, фæлæ-иу ахæм фæлварæнтæ мады зæрдæйы ныууагътой æрмæстдæр мæт. Руслан йæ мадмæ хъусгæ дæр нæ кодта, æмæ-иу хъуыддаг ахицæн бустæ æмæ загъдæй... Мад хъынцъым кодта бонæй-бон тынгдæр, æдзух йæ цæстытыл уадысты, Русланы цы стыр зынтæй схъомыл кодта, авгау ын æрхауынаæй куыд тарст, йæ зæрдæ йыл куыд тынг дардта, уыдæттæ æмæ-иу уыцы хъуыдытæ мады зæрдæйы æвзæрын кодтой æрхæндæгдзинад.

Цал æмæ цал уалдзæджы аивгъуыдта Русланыл хъæуы тезгъо кæнгæйæ! Æмæ та иу ахæм уалдзыгон бон Сæлимæт сфæнд кодта Русланимæ карзæй аныхас кæнын. Раст зæгъын хъæуы, мад фыццаг лæгъстæ кодта йæ лæппуйæн, ахæм ахсджаг рæстæг быдырмæ кусынмæ цæмæй ацыдаид, уый тыххæй. Стæй йæм загъд кæнын райдыдта, фæлæ Руслан йæхи афтæ дардта, цыма мады ‘рдыгæй стыр æфхæрд баййæфта.

Уыцы райсом дæр та Сæлимæтыл уыди кусæн дзаума, цыди быдырмæ. Фæлæ, цалынмæ мад æмæ лæппу кæрты ахæм ныхас кодтой, уæдмæ колхозы машинæ æрлæууыд Сæлимæты кулдуары раз. Машинæйы бадтысты колхозонтæ, бригадир æмæ районæй æрвыст бæрнджын адæймаг. Сæлимæт машинæмæ куы схызт, уæд районæй æрвыст бæрнджын бакаст Русланмæ æмæ бахудт, стæй бригадиры хъазгæ ныхасæй афарста:

– Уæртæ уыцы мæнтаграемудзæн та чи у? – къухæй ацамыдта Русланмæ.

Колхозонтæ уыцы ныхас куы айхъуыстой, уæд ныххудтысты. Сæлимæт фæсырх, исдугмæ, цы сдзырдтаид, уый нæ зыдта, стæй та йæ зæрдæйы уарзондзинад рафыхт йæ хъæбулмæ, æмæ къæмдзæстыг хуызæй сдзырдта:

- Ас дзы бæргæ ис, фæлæ куыддæр низджын рахаста, æмæ...
- Æмæ цы кæны? – афарста та бæрнджын.

– Мур дэр ницы кэны – эвзэр ахуыр у. Магуса, – дзуапп радта бригадир.

Сэлимагы цэсгом ноджы тынгдэр асырх, йэ бон сдзурын дэр нал бацис, эмэ ныккаст зэхмэ.

«Мэнтагрэмудзэн» – уыцы ном баззад Русланыл, эмэ йэ хьэубэстэ хонын райдыдтой афтэ.

Сэлимаг тыхсти, хьынцым кодта, бэргэ ма архайдта йэ лэппуйы царды раст фэндагыл саразынмэ, фэлэ эгэр байрэдджы кодта – ставд бэлас тасын нал фэкомы...

Сэлимаг бонэй-бон энкьарддэр кодта, хэдзар цауддэрмэ цыди. Руслан та адэмэй фэхицен эмэ куыдфэстэмэ тынгэй-тынгдэр тылди эвэрдзинэдты малмэ.

Фэлэ мад уэддэр нэма эмбэрста, аппагт уыдэгтты тыххэй комкоммэ йэхэдэг кэй у аххосджын, уый: ахэмэй схьомыл кодта Русланы эмэ, куыд энхэл нэ уыд, ахэм зындзинэдтэ бавэрста мад дэр уыцы стыр рэдыды тыххэй...

ПЭСЭЙЫ ХЪУДЖЫ АРГЪ КУЫД АТАХТ

– Нэ хьуг эгэр чысыл кэны эхсыр, ноджы хуыскъ у – тагъд нэ нызайдзэн, эмэ йэ куы баивиккам, – дзырдта Пэсэ йэ бинонтэн.

Бинонтэм хорз фэкаст мады фэндон, эмэ афтэ бауынаффэ кодтой: хуыцаубоны хьуамэ Пэсэ сэ хъуджы аласа базармэ эмэ йэ ауэй кэна. Йэ аргьыл ма йын иучысыл афтаудзысты эмэ эхсырджын хьуг балхэндзысты. Эмэ сэ фэндон эххэст дэр бакодтой.

Пэсэейы базары бирэ лэууын нэ бахьуыди. Хьуг хэрзхаст уыд, эмэ йэ уайтагъд алхэдтой кооперативы дзидзаттэгэнджытэ. Цы эхца райста, уыдон бэстон банымадта эмэ сэ кьухмэрзэны батыхта, стэй рацыд лыстэг базайрэгты рэнхьмэ. Цьындатэ, сэрбэттэн эмэ ма ноджы цыдэр лыстэг дзаумэттэ алхэдта йэ хистэр чызгэн, кэстэр сывэллэттэн та – кьафеттэ эмэ кьалацитэ. Парахат зэрдэйэ рацэйцыд Пэсэ базарэй. Уалынмэ кэсы, эмэ иу лэг лэууы базары дуары цур, йэ сэрмэ уэлдэфы алыхуызон дымст шартэ хьазыдысты, афтэмэй.

«Цы дзэбæх сты... Æнæ балхæнгæ дзы нæй, сывæллæттæ сыл фæцин кæндзысты», – ахъуыды кодта йæхинымæр Пæсæ шартæм кæсгæйæ.

Къухмæрзæн райхæлдта, фондз туманы дзы систа æмæ сæ балæвæрдта уæйгæнæгмæ. Шарты хицау ын дыууæ шары рахицæн кодта æмæ йæм сæ бостæ радта. Цы æхца ма йæм цыди, уыдон Пæсæ тагъд-тагъд афснайдта, шарты бостæ къухмæрзæны кæроныл абаста, фæлæ, къухмæрзæн роны æвæрынмæ куыд хъавыд, афтæ йæ къафетты тыхтон æрхауд. Къафеттæм куы фæци, уæд дыууæ шары сæхи уæлдæфмæ систой. Пæсæйы хъуджы аргъ сæ фæдыл къухмæрзæны тыхтæй ахастой.

– Æллаæх! Мæ хъуджы аргъ мын фæхæссынц!

– Цы хабар у? Чи дын фæхæссы дæ хъуджы аргъ? – сдзырдтой чидæртæ.

– Уæлæмæ-ма акæсут, фæтæхынц!

Адæм скастысты æмæ, шарты фæстæ къухмæрзæн ленк кæнгæ куы федтой, уæд сæ дисы уынæр ссыди. Фæлæ цы сæ бон уыди? Иуæй-иутæ ма шартыл фæткъуытæ дæр фехстой, фæлæ уыдон хæрдмæ сæ цыды кой кодтой.

– Цы кæнон, цы ма акæнон?! – дзырдта Пæсæ æмæ уыцы фæлурсæй сисыл банцой кодта.

Уæдмæ фæзынд иу милиционер. Адæм ын арвмæ ацамыдтой.

– Уынын сæ, – загъта тыхстхуызæй милиционер, йæ хуымпырмæ февналгæйæ. Дыууæ гæрахы фæкодта, æмæ шартæ уæлдæфы ныггуыппытæ ластой. Æхцаты тыхтонæн уайтагъд йæ тæпп зæххыл фæцыд.

– Гъа, хорз ус, де ‘хца, тыхсгæ ма кæн! – загъта милиционер. Пæсæйы цинæн кæрон нал уыд. Милиционерæн дæр æхсызгон уыд ацы цау, æмæ сæрыстырæй каст, йæ алфамбылай чи æрæмбырд, уыдонмæ.

АДÆМ ФÆДИСМÆ, БОБОЛА ТА – КЪÆБИЦМÆ

Уыдис фæззыгон бон, дзæуджыхъæуккаг фæззыгон бон. Хур дзæбæх тавта. Арвыл уыдис иугай урс мигы цъуппытæ... Сыфтæр уыдис йæ тæккæ згæалгæйæ, бæлæсты бынтæ бур-бурид адардтой... Терк

йæ фæллад уадзы йæ сæрддæргы абухтæй, йæ сыр-сыр йæхимæ дæр
нал хъуысы.

Фæлæ горæты ис фæдис: знаджы хæдтæхджытæ тугдзых цæргæстау
зицынц горæты сæрмæ...

Сармадзанты æмæ бомбæты хъæрæй хъустæ къуырма кæнынц...

Сау бæзджын фæздæг пъæззыау æрбадти горæты кæрæттыл.
Арвыл цы урс мигы цъуппытæ уыдис, уыдон сæнтсау аисты, сау
фæз-дæг сæ йæ быны аууæрста. Адæм тарстхуызæй уынгты тагъд-
тагъд цæуынц, къанæуттæм æмæ пæдвалтæм згъорынц сæхи ба-
фснайынмæ.

Нæ зенитон сармадзантæ æнæсцухæй æхсынц знаджы хæдтæхджы-
ты.

Æфсæддонтæй алчи йæ бынаты лæууы æмæ йæ топп æргæвдæй
дары.

Кусджытæ æмæ службæгæнджытæ арвмæ скæсынц, стæй та сæ
куыстмæ бавналынц. Заводты гудоктæ фæдисы хъæр кæнынц – си-
дынц адæммæ, æфсæдтæм, цæмæй рацæуой фæдисы, сæ уарзон горæт
бахъахъхъæной лæбураг знагæй, цæмæй лæбураг знаджы ныццавын-
мæ алчи йæхи цæттæ кæна.

Гæрæхтæ фæсабыр сты.

Уæлдæф топпыхосы смаг кæны... Зенитон сармадзанты нæмгуыты
хæлдтыты фæздæг арвыл сау тæппытæй лæууы. Адæм фæарæхдæр сты
уынгты. Арвмæ кæсгæйæ ныхас кæнынц кæрæдзиимæ, дыгæйттæй,
æртыгæйттæй дзыхъхъытæй схизынц, афтæмæй.

Сывæллæттæ уынгты адзыгуыртæ сты æмæ, хъæлæбагæнгæ,
амонынц сæ къухтæй арвмæ, хъæрæй нымайынц зенитон сармадзан-
ты нæмгуыты хæлдтытæ...

Уалынмæ та ссыди хæдтæхджыты дыв-дыв.

Адæм сæ цæуын фæуагътой æмæ къухаууонæй кæсынц арвмæ.
Горæтæн йæ хурныгуылæн кæрон арвыл фæзындысты знаджы хæд-
тæхджытæ.

Чи зæгъы, æхсæз хæдтæхæджы сты, чи зæгъы, аст сты, чи зæгъы,
дыууадæс сты...

Адæм цалынмæ арвмæ кастысты æмæ хæдтæхджытæн сæ нымæц
нымадтой, уæдмæ зенитон сармадзантæ æхсын байдыдтой. Знаджы
хæдтæхджытæ дыууæ дихы фæсты: иутæ дзы горæты кæрæтты дæлæ-

мæ ратахтысты, иннæтæ та сæхи хъардтой, цæмæй æрбаирвæзтаиккой горæтæн йæ астаумæ, фæлæ сæ сармадзаны нæмгуытæ фæпырх кодтой, нæ сæ æрбауагътой горæты астаумæ.

Уалынмæ хæдтæхджытæй, бабызы лæппынтæ цыма ленк кæнынц цады сæ мады фæстæ, уыйау бомбæтæ разгæлддысты кæрæдзийы фæдыл бæрзонд арвæй, æмæ бæстæ æхситт ссис...

Дыууæ секунды нæма рацыдаид, афтæ бомбæтæ зæххыл сæмбæлдысты, æмæ сæ гуыр-гуыр хъустæ ахгæдта, зæхх базыр-зыр кодта, хæдзæрттæ нызмæлыдысты, рудзгуыты æвгты дзæгъ-дзæгъ ссыдис. Сау бæзджын фæздæг арвмæ цъынатау фæцыдис...

Раст уыцы рæстæг Бобола лæууыдис скълады дуармæ. Скълады бынат уыдис пæдвалгонд, æмæ Бобола æххæст нал ныххызти пæдвалмæ, фæлæ асины æртыккаг къæпхæныл лæугæйæ баззад. Йæ рахиз уæрагæй æрæнцад дыккаг къæпхæныл, йæ галиу къах та уыд æртыккаг къæпхæныл, афтæмæй йæхи ныххывта къулмæ, йæ сæр бамбæрзта дыууæ къухæй æмæ æнхæлмæ кастис, бомбæ йыл суайдзæн æви нæ, уымæ.

Знаджы хæдтæхджытæ атахтысты...

Зенитон сармадзантæ нал æхстой... Фæздæг сабыргай зæххыл йæхи æруагъта, арв та разындыс цъæх сгæллады гæппæлты хуызæнæй. Топныхосы æнуд тæф фындзыл уадис...

Горæты уынгтæ та базмæлыдысты...

Адæмы уынар та райхъуыст: «Цымæ, кæмыты æрæппæрстой бомбæтæ? Исты зиан ракодтой?..» Боболамæ дæр та бахъардта царды уынар. Йæ цæстытæй ракаст, йæхи аивæзта, йæ худыл уæлдæр схæцыд, схуыфыд рог хуыфтæй, дынджыр чъыртт акодта фæндзæм къæпхæнмæ æмæ схызти пæдвалæй уæлбылмæ.

– Цæй, марадз, фæтагъддæр кæ, дæ дзыхæй цы кæсыс, цалынмæ та калын байдайой, уæдмæ æнхæлмæ кæсыс? – Бобола йæ шофыр Додомæ зулмæ бакаст йе ‘ртæтигъон сау цæстытæй æмæ йын бауайдзæф кодта.

Шофыр йæ къæбут аныхта, йæхи æнæвдæлон хуыз фæкодта, йæ къухтæ йæ фæрстыл асæрфта æмæ, йæ цæфхадджын батинкæтæй асиныл къупкъупгæнгæ, фæмидæг ис скълады...

Бобола рацыд зæхмæ кæсгæ, цалынмæ машинæйы цурмæ цыдис, уæдмæ йæ сæр æппындæр не схыл кодта.

Æртæ тоннæйы чи ласы, ахæм уæзласæн машинæ лæууыдис сарайы цæджындзы фарсмæ.

Машинамæ бацæуæн уыдис цъыфдзаст, уымæн æмæ сарайы цæджындз нæ бауагъта машинæйы сурмæ бакæнын. Бобола цъыфдзасты балæгæрста, фæлæ æппындæр йæ хъуыдыйы не ‘рцыдис, цъыф у æви сур у йæ развæндаг.

Шофыр Додо, йæ цæфхадджын батинкæтæй уæззау къупкъупгæнгæ, схызтис скъладай, йе ‘ккойы – сæрæкты æргъом; йæ рахиз къухæй хæцы сæрæктæн сæ бостыл, йæ галиу къухæй та хæцы йæ галиу тæныл, афтæмæй, тыхулафтгæнгæ, бацыд æмæ машинæйы цур æрлæууыдис.

– Бобола, адон та ма кæм сæвæрæм, машинæйы куынауал цæуынц?

– Бацæудзæн дзы, бацæудзæн, уый тыххæй тыхсгæ ма кæн, – бухъæрдæйæ сдзырдта Бобола. – Хæдзармæ уæз нæй, зæгъгæ дын дæ фыд никуы дзырдта?

Йæ цæсгом барухс Боболæйæн, æмæ йæ шофыр Додойы уæхск фæлмæн хост æркодта, йæхæдæг лæмбынæг бакаст машинамæ.

– Додо, уæртæ ма сæ кабинкæйы æрæвæр, исты дын, мыййаг, авджын дзаумæттæ куына сты, цæмæй сын тæрсыс, бадынмæ ма нын фæлмæндæр уыдзæни.

Додо йæ хид йæ дысæй асæрфта æмæ та уæззаугомау бавнæлдта сæрæкты æргъоммæ.

Систа сæрæкты æргъом æмæ йæ машинæйы кабинкæйы бавæрдта, йæхæдæг кабинкæйы дуар багуыпп кодта.

– Цæй, æгъгъæд нæма у? – æнæбарыгомау бадзырдта Додо Бобола-мæ.

– Уæртæ ма дзы иу сапæтты асыкк дæр куы сæвæриккам, сапон ныртæккæ зынаргъ у, – йе ‘ртæтигъон цæстытæй скъладмæ амонгæйæ загъта Бобола Додойæн.

– Чырысти, Мады Майрæмы ардыстæн, æгъгъæд у, нæ машинæ фидар нæу, æмæ искуы баззайдзыстæм, машинæйæн йæ фæстаг цалх нæ бæззы...

– Мах нæхимæ бахæццæ кæнæд, уый йеддæмæ машинæ дæлзæхх дæр фæуæд... Æнæ сæвæргæ нæй сапæтты асыккæн!

Додо ницыуал загъта, ацыд æмæ та сапæтты асыкк дæр рахаста æмæ йæ машинæйы иннæ алыхуызон дзаумæтты æмæ товарты сæрыл бавæрдта...

Машина нгууасыд амэ Бобола рараст. Рараст, фэлэ цы фэци, уымэн ницууал базыдтон.

ХЫЛ

Фэсаходэн Тамби йэ мадэн аххуыс кодта хэдзар афснайын амэ эндэр лыстэг куыстыты, хэринал радта родэн амэ йэ кэстэр афсымэр Солтанмэ фэдзырдта:

– Де скёлайы куыстытэ бакодтай?

– Хынцинаэгтэ мын конд нэма сты.

– Уэдэ рэстэг мауал саф, – загъта Тамби, амэ дыууэйэ дэр кэрти стыр тутайы бынмэ рахастой сэ чингуытэ амэ аербаттысты ахуыр кэныыл. Солтан-иу чиныджы акаст, стэй-иу аё ахгэдта амэ, йэ цэстытэ бацъынд кэнгэйэ, цыдэртэ дзырдта йэхинымэр, аенэ кэсгэйэ ахуыр кодта цавэрдэр амдзэвгэ.

Дыууэ лэппуйы сэ тэкке ахуыр кэнгэйэ куы уыдысты, уэд дуарэй аербайхуыст Пэсэханы хэр:

– Уым дэ, цы, Зэрэда? – амэ кэртмэ бацыд.

Солтаниты мад Зэрэда йэ размэ рауад амэ йын агасцуай загъта. Пэсэйы хэллэс фехъусгэйэ, Тамби йэхимидаг фестэлфэгау кодта амэ йэхи тынгдэр ныддэлгом кодта чиныгыл.

– Цы дзэбэх аенцад ахуыр кэнынц сэ уроктэ дэ лэппутэ! – Солтан амэ Тамбимэ фэкомкоммэ уэвгэйэ, загъта Пэсэхан. – Афтэ, афтэ, уэ фэххъау фэуон, ахуыр кэнут. Уэдэ мэнэ мэнэу... – хэрдэрэй загъта ус лэппутэн.

«Куы нэ уадзис, уэд бэргэ», – йэхинымэр бахъуыр-хъуыр кодта Тамби, йэ чиныгэй цэст нэ исгэйэ.

Пэсэхан кьулрэбын ауоны даргъ бандоныл аербат амэ ныхасыл схэцыд. Зэрэда дэр ам хъуыста, уэдэ куыд. Рацыд иу сахаты бэрц, фэлэ сыхаг усэн йэ хъуыдыйы кэрон дэр нэма уыд ацауын. Йэ ныхасэй йын Тамби афтэ стыхсти, амэ фыр мэстэй чиныг бахгэдта. Бацыд Солтанмэ:

– Цы ма йын аерхъуыды чындэуа?! Ахуыр кэнын нэ куынэ уадзы йэ фырдырдэй алы бон... – лэппуйы хъусы дзурагау кодта Тамби. Амэ йам Солтан дэр уыцы тыхстхуызэй скасти.

– Гьеныр мэнэн иу «эртэ» дэр нэ уыдаид, стэй ды дэр «аппэлды грамотаимэ» бацыдаис цыппэрэм къласмэ, Пэсэхан куынэ

уыдаид, уæд, – дзырдта Тамби. Чысыл Солтаны зæрдыл дæр æрлæу-уыдысты фароны бонтæ – йæ цæстытыл ауадысты зымæгон хъызт изæртæ. Æмæ æцæгæйдæр уыди, дыууæ лæппуйы цы æрымысыдаиккой, уый.

Пæсæхан уыд идæдз ус – Тамбитæн цард сæ тæккæ фарсмæ. Йæ иу чызг чындзы ацыд æртæ азы размæ, йæ лæппу та кусы Бакуйы æмæ йын хорз æххуыс кæны. Æвзæр зæрдæ нæй Пæсæханæн, цæстуарзон адæймаг у. Фæлæ... Хуыцау бахизæд, иу минут иунагæй йæ бон æнæ-дзургæйæ абадын нæу – уæд скатай вæййы... Куынауал фæфæразы сæхимæ, уæд йæ тинтычби кæлмæрзæн йе уæхсчытыл баппары æмæ сыхæгтæй искæмæ рацæуы ныхасдзуан.

Фарон сæрды йæ фырт отпусчы уыд æмæ йын, зымæгмæ суг цы хъуыд, уый самал кодта, фæлæ Пæсæхан йæ уат никуы схъарм кодта, æрмæст-иу кæд пецы райсомæй андзæрста цай рахсидынаг кæнæ хъайла акæнынмæ, æндæр. Йæ дыууæ сыхагимæ фæхыл æмæ сæм нал цыдис – Хуыцау æй Тамбитæм бацæрын кодта!

Иу бон дæр, иу изæр дæр ахæм нæ уыд, æмæ Пæсæхан Тамбитæм кæд нæ бадт. Парахат бадт-иу скодта пецы фарсмæ æмæ-иу дзырды бар никæмæн лæвæрдта: æппын йе ‘фсæртæ кæрæдзиуыл не ‘вæрдта. Æмæ цы нæ радзырдтаид Пæсæхан, кæй кой дын нæ ракодтаид! Куы-иу загъта: «уыдоны æмæ уыдоны чызг уыдоны æмæ уыдоны лæппуимæ тигъыл лæууыд», «уыдоны æмæ уыдоны лæг йæ усæн нæртон над скодта...» Суанг ма-иу æнæфсарм ныхæстæ дæр скодта сывæллæтты цур. Тамби æмæ Солтаны мад Зæрæда уыди фæлмæнзæрдæ ус – никуы никæй бахъыгдардта – сæ гæдыйæн «æцитт» дæр никуы загъта.

Солтан æмæ-иу Тамби чингуытæ куы райстой æмæ-иу сæ тæккæ зæрдиаг ахуырыл куы уыдысты, уæд та-иу Пæсæхан дæр зæрдиаг ныхæстæм бахæццæ, дзæнгæдайыл-иу схæцыд.

– Суг мæм нал ис, зæгъыс, Зæрæда?

– О, нал, нал. Исты амал та хъæуы, – бакодта Зæрæда.

– Уый тыххæй тыхсгæ ма кæн, дæлæ мæнмæ бирæ суг... Нæ лæппуйы цæрæнбон бирæ, а сæрды мæм хорз фæкаст, – дзырдта Пæсæхан æмæ Тамбимæ бакаст.

– Цу, мæ къона, уæдæ мæ сугтæй сдав... чи уын архайы уæ къодах-тимæ...

Тамби ацыд æмæ стыр æргъом схаства хырхæй лыг сугтæй.

Зæрæдамæ уыд дыууæ уаты, фæлæ дзы иу тæвд нæ кодтой – пец дзы нæ уыди. Уымæ гæсгæ æппæт бинонтæй дæр зымæг цардысты иунæг уаты. Тамби æмæ Солтан цъæх арт уагътой сæ уроктæ ахуыр кæныны фыдæй, фæлæ сын Пæсæхан фадат нæ лæвæрдта. Уæд дыууæ лæппуйы хъуыды кæнын байдыдтой: «Хорз адæймаг у, фæлæ уæддæр цы амалæй фæхыл кæнын кæнæм Пæсæханы нæ мадимæ?» Æмæ та ныр Тамби тутайы бын дзуры Солтанмæ йæхиимæ дзурагау:

– Пæсæхан нанаимæ куы фæхыл уайд, Сæлимæтимæ куыд фæхыл, афтæ, уæд махмæ дæр нал цæуид, æмæ нын нæ уроктæ ахуыр кæнынæн фадат уайд, кæннод...

Солтан йе ‘фсымæры ныхæстæ йæ зæрдыл бадардта æмæ архайдта, йæ бон цы уыд, уымæй Пæсæханæй йæ маст сисыныл. Иу райсом Солтан Пæсæханы куыдзыл дурæй ралæууыд. Уыцы рæстæг Пæсæхан сæхицæй рацыд æмæ федта Солтаны дуртæ æхсгæ.

– Цæв æй, цæв, мæ хур! Ма йыл ауæрд! Мæхæдæг дæр дзы нал фæразын... Сусæгхор у, – дзуры Пæсæхан.

Солтан ахæм ныхæстæм не ‘нхæлмæ каст æмæ дисæй амард. Иннæ хатт та Солтан æрцахста Пæсæханы гæдыйы æмæ йын йæ къæдзилыл стыр хыл бабаста, афтæмæй йæ уынджы суагъта.

Пæсæхан та ууыл дæр не смæсты, худгæйæ йæ радзырдта Зæрæдайæн.

«Уæдæ ма йын цы бакæнон?» – хъуыды кодта Солтан...

Дыууæ лæппуйы сагъасы бацыдысты, ацы аз дæр та нæ афтæ куы хыгдара, уæд хъуыддаг хорз нæу, зæгъгæ.

Ахуыры бонтæ цыдысты. Пæсæхан нырма лæппуты уыйбæрц нæ хыгдардта, уымæн æмæ уыдон сæ уроктæ ахуыр кодтой кærты стыр тута бæласы бын æмæ сæ æдзух нæ тыхсын кодта йæ ныхасæй.

Цæуы ног ахуыры аз. Пæсæханы æфсæртæ дæр кусынц фыццагау рæвдз...

...Фæлæ мæнæ иурайсом Тамби кæсы, æмæ Пæсæханы цæхæрадоны дыууæ куыдзы кæрæдзийы тонынц. Лæппу ацыд куыйты цурмæ. Сæ разы уыд стæджы муртæ. Чысыл дæлдæр ныууад, æмæ дзы куыдзы дзæмбытæй къахт дзыхъхъытæ. Тамби бел рахаста æмæ ракъахта... Уалынмæ йæм Солтан дæр æрбацыд. Иу æртæ белгомы куы сæппæрс-

та, уæд дзы сæныччы сæр схауди. Лæппутæ фæтарстысты. Солтан йæхи нал баурæдта æмæ ныффæдис кодта...

Куыд рабæрæг, афтæмæй уыдон уыдысты Пæсæханы куыстытæ. Уый дæсныйы амындмæ гæсгæ сау сæныкк аргæвдын кодта, йæ раззаг хуылфыдзаумæттæй йын физонæг скодта, йæ фæлмæн фыдтæй йын сфыхта, æмæ, йæ тугхæстæг чи уыд, уыдонимæ фæминас кодтой. Сæныккæй ма цы баззад, уый æд стджытæ Пæсæхан баныгæдта сæ цахæрадоны, дæсны йын куыд бацамыдта, афтæ...

Хабар куы рахъæр, уæд Пæсæхан Зæрæдамæ балæбурдта æмæ йын алывыдтæ фæкалдта.

Уæдæй фæстæмæ Пæсæхан Зæрæдайы хæдзары къæсæрæй йæ къах дæр нал бавæрдта. Лæппуты цинæн кæрон нал уыд. Пæсæхан сæ кæд судзаг æлгыст фæкодта, уæддæр сæ хъуыддаг хорз ацыд: Тамбийæн иу «цыппарæй» фæстæмæ иннæ бæрæггæнæнтæ уыдысты «фондзтæ». Солтан дæр уыд фыццагтимæ нымад. Афтæ уал райдыдтой сæ зымæджы каникултæ.

ПРОМЕЙÆ

Уацау

1

Фыццаг ыл кæд æрхæцыдысты мæ цæстытæ, уый нæ хъуыды кæнын. Куыд ыл æрхæцыдысты, уый дæр. Цæугæ-ну фæйнардæм кодтам, уый-ну, æз кæм цардтæн, уыцырдæм цыди, æз та – горæты ‘рдæм. Æз, горæты сæр кæй хонынц, уым цардтæн, æмæ уым стыр куыстуæттæ, ома заводтæ æмæ фабрикатæ нæ уыди, æнæуи дзы гыццыл куыстуæттæ цы уыди, æндæр. Афтамæй-ну райсом махæрдæм цæуджытæ бирæ нæ уыд. Æмæ йыл æрхæцыдысты мæ цæстытæ – уыцы цъæх пълто, цыма йын уæрæхад кодта, афтæ чи зынди æмæ уыцы хибыд къуымбил худ, гыццыл къул конд – мæнæ-ну раздæр, чи фæххал и, уыдон дæр афтæ къул дардтой сæ худтæ. Цæмæй, ххал кæй сты, уый сыл зына, уый тыххæй. Æмæ уыцы бæрзонд зæнгтæ – сæ фæтасæнтæй сыл уыцы цъæх пълто дæлдæр æххæссыди, фæлæ уæддæр бæрæг уыди, бæрзонд кæй сты, уый. Иннæтæй никæй хуызæн уыди – нæдæр, нуæрдыгæй чи цыди, уыдонæй, нæдæр, иннæрдыгæй чи цыди, уыдонæй. Æппындæр сæ никæй хуызæн уыд. Цæугæ дæр æндæрхуызон кодта. Иннæтæй чи куыд цыди, чи – куыд. Уай та афтæ цыди, цыма, кæдæм цæуы, уырæм фæхæццæ кæны. Мæнæ ма йæ цалдæр къæхдзæфы хъæуы, æндæр нал. Æмæ æххæст бакæна уыцы цалдæр къæхдзæфы. Æмæ æнæвдæлон уыд йæ цыд. Стæй ма дзы уый йеддæмæ цыдæр уыди ноджы йæ цыдыхæды, ахæм цыдæр дзы уыди, æнæ фæкæстæ кæмæ нæ уыди.

Æмæ-ну райсомæй нæхицæй куы рацæйцыдтæн, уæд-ну мæмæ рацыди уыцы хъуыды – сæмбæлдзынæн ыл æви йыл нæ сæмбæлдзынæн? Æмæ-ну мæм кæд афтæ фæкасти, сæмбæлдзынæн ыл, уæд-ну бахудтæн, афтæ-ну мæхицæн бахудтæн. Стæй мæм афтæ зынын байдыдта, цыма мæ уый дæр хаты. Цыма мæм æрбакæсы уый дæр, афтæ комкоммæ – нæ, æнæуи цыма æрбакæсы ме ‘рдæм – уынг у, æмæ дзы цæуылнæ хъуамæ акæса, кæцырдæм æй фæнды, уыцырдæм.

Уыцы райсом хæдзары афæстиат дæн: цы уац фыстон, уый æххæст фæуон, загътон. Æмæ йæ цæттæйæ ахæссон мæмæ. Куы рацыдтæн, уæд мæ риуыздæг сулæфыдтæн. Уæдæ, уыцы цыппар къуымы астæу бад

æмæ ацы парахат дунейы фæцæйцу, уыдон иу сты! Æниу уыцы дуне фыццаджы дуне нал у, фæлæ уæддæр дуне дуне у. Æмæ нæхи дуне у, æндæр дуне нын нæй.

Уынгты цæуæг бирæ нæ уыди. Æнæуи дæр æнкъардгомау уыди уынг – уалдзæг дæр цыдæр фæстиат кодта, йæ улæфт уартæ кæд æмæ кæд æрхæццæ, йæхицæн ницы æнтысти, цыма бадгæ-бадгæ цæуы фæндæгтыл.

Клуб кæм арæзтой, стыр клуб, – профцæдисты клуб, дам, уызæн – уыцы бынат дардыл æрæхгæдтой æфсæн-бетон къæйтæй. Уыцы æмбондæн махæрдæм цы чъылдым уыд, уырдаæм куы ныххæццæ дæн, уæд – дæлæ ссæуы: иннæ хæттыты-иу куыд сцæйцыд, афтæ ссæуы ныр дæр. Æз æм кæсын æмæ цин кæнын, æргом цин кæнын, кæй ссæуы, ууыл. Уый цыди, æз дæр цыдтæн. Уый дæр мæм схæццæ кæны, æз дæр æм фæхæццæ кæнын. Ныртæккæ кæрæдзийы фæрсты ахиздыстæм. Æз уыцырдæм ацæудзынæн, уый та ацырдæм рацæудзæни. Фæлæ уæд, мæнæ æнæхицау куыйтæ куы вæййы, куы баиутæ вæййынц æмæ къордæй сыллынджытæ кæнын куы райдайынц горæты уынгты, ахæм ахъаззаджы æрдонг кæцæйдæр куы ‘рбакæлид æмæ уый алыварс куы атымбыл уайд, хæццæ-мæццæ рæйгæ. Уый иу сонт хъæр фæкодта, æппындæр бамбарæн кæмæй ницы уыди, ахæм хъæр æмæ, йæ хызынæй йæхи иргъæвгæ, йæхи ме ‘рдæм куы раппарид. Æз дæр йæ размæ фæдæн, мæ гæххæтхæссæн мæ къухы, афтæмæй йыл мæ цæнгтæ æрбатыхтон. Уый лыстæг рызтæй рызти, афтæ рызти, цыма, мæныл дæр куы бафтауид уыцы ризын, ууыл архайдта.

Куыйтæн сæ кой дæр нал уыди, сæ сыллынг цыдæй адаргъ сты къулрæбынты æмæ, къул кæм фæци, уым галиуæрдæм фæзылдысты, уæддæр ма мах лæууыдыстæм, куыд лæууыдыстæм, афтæ. Стæй, цыма сусæгæй дзырдта, уыйау багуым-гуым кодта мæ дæллагхъуыр:

- Ацæут æмæ бирагъты амæттаг фæут, кæд мæнмæ нæ кастыстут!
- Алæ, де ‘гæр кал, уый дын бирагъты амæттаг. Дзæбæх куы сты!
- Кæм ма и уыдоны хуызæн!
- Уæдæ æз та афтæ зæгъын, æмæ тынг дзæбæх сты.

Уый бамбæрста, цæмæн афтæтæ дзурын, уый æмæ йæхиуыл ахæцыд.

- Суадз мæ ныр.

Æмæ йæм дзурын, цыма бынтондæр æцæг дзурын, афтæ:

– Сабыр аэрлауу! Куыддэр уый базоной, æмæ дæ суагътон, æфтæ фæстæмæ ам æрбалæудзысты.

Уый бахудт, æмæ мын ахсызгон уыди, кæй бахудт, уый.

– Цæмæн?

– Уымæй-иу сын сæхи бафæрс.

Уый та бахудт, æмæ мæм æфтæ фæзынд, цыма дзæбæх бахудынмæ хъавыд, фæлæ йæ цыдæр хъыгдарæг фæци, уыйадыл фехæлд йæ дзæбæх бахудт. Æмæ ма йын дзы ацы цыбыр бахудт рауади.

– Бузынг, фыдбылызæй мæ фервæзын кодтай. Ныр цæуон æз, æндæра мын æрæджы кæны.

– Кæдæм дын æрæджы кæны, бафæрсын аипп ма уæд, фæлæ?

– Куыстмæ.

– Ма тæрс. Æз демæ ацæудзынæн.

– Цæмæ?

– Цæмæй сын зæгъон, мæ аххосæй кæй байрæджы кодтай.

Уый мæм йæ цæсгом сдартæ уыцы дзæбæх.

– Фыццаджыдæр, дæу тыххæй нæ байрæджы кодтон, æмæ сайын хорз нæу. Дыккаджы дæ куы бафæрсой мæ хицæуттæ, æмæ ды чи дæ, уæд сын цы зæгъдзынæ?

– Куыд сын цы зæгъдзынæн? Зæгъдзынæн сын: уый дæр дæн æмæ уый дæр дæн.

Уый йæ ‘рфгуытыл схæцыд.

– Уыдон æй цæмæй базондзысты, уый чи у æмæ уый дæр чи у?!

– Ау, уый чи у æмæ уый дæр чи у, уыдæттæ чи нæ зоны, уыдон цы хуызæн хицæуттæ сты?!

– Фæлæуу, – бацырд и дзурынмæ, – æмæ кæд мæхæдæг дæн хицау, уæд та?

– Уæд ноджы хуыздæр.

– Цæмæй?

– Хицауæн цы дзæбæх цумайы чызг ваййы, уымæ фæдзурдзынæ, æмæ нын уайтагъд фæйна тæвд кьофийы нæ разы авæрдзæн. Æз цымдзынæн уыцы дзæбæх кьофи æмæ та-иу чызгæн йæ рæсугъд хицаумæ бакæсдзынæн. Æмæ уыдзынæн тæхудиæг, æфтæ тæхудиæг уыдзынæн, æмæ мæхимæ хæлæг кæнын байдайдзынæн.

Стæй ацыди, æз лæугæйæ баззæдтæн. Цыма, куыд ацæуон, уый нал зыдтон, уый лæуд кодтон. Уæддæр ацыдтæн æрæджиау, кæм-иу мæ

къахдзæф стырдæр рауад, кæм – къаддæр, кæм-иу фæцудыдтон, кæм-иу – нæ: йæ тæркк улæфт мæ дæллагхъуыр змæлыд æмæ мæ дзæбæх цæуын нæ уагъта. Цыдтæн æмæ худтæн мæхинымæр. Уыдон куынае уыдаиккой, уыцы куыйтæ, уæд афтæ рахызтаин йæ фæрсты, дзурын æм не сфæрæзтаин. Афтæ у алцы дæр. Афоныл æм куы бадзырдтаин, уæд мæ цы бадзурын хъуыд?! Афæрс æй цæмæйфæнды дæр уæд, дæхæдæг цы зоныс, уымæй дæр æй афæрс. Фæлæ ныр афтæ афæрсæнтæ нал уыд. Уыйбæрц фæцыдыстæм кæрæдзийы фæрсты æмæ æргом кæрæдзимæ кæсгæ дæр никуы бакодтам. Ныр æм басхъæл у æмæ йæ райдай истæмæйты фæрсын!

Фæлæ уыцы рæстæг фæсте аздад. Ныр афтæ нал уыд. Ныр-иу кæрæдзийы куы суыдтам, уæд-иу ахæцыдыстæм кæрæдзийы ‘рдæм. Худгæ дæр-иу бакодтам, ныхæстæ дæр-иу акодтам. Афтæ – бæрцай. Бирæ ныхæстæм нæ не ‘вдæлд – уый дæр-иу куыстмæ цыди, æз дæр-иу куыстмæ цыдтæн. Нæ дзуринагтæ дæр-иу уæлæнгай уыдысты, афтæ уæлæнгай, æмæ-иу сыл æз уыцы боны ‘рдæм дæр ахæцыдтæн, уыцы куыйтæ нæм куы æрбакалдысты, уыцы боны ‘рдæм – æппæлыдтæн-иу уыцы бонæй, цыма хъызгæ нæ кодтон, цыма дзы æцæг æппæлыдтæн, афтæ. Уый-иу куы бахудти, куы – нæ. Æнæуи æнахуыр чызг уыди – чызг уыздæн, уæдæ цы уыздæн! Æниу, йæ кармæ гæсгæ, йæ бон у, чындз дæр уа. Фæлæ нæ уыздæн чындз. Йæ фæлæуд, йæ фезмæлд, йæ бахудт – нæ, чындз нæу. Чындзы хуызæнæй йæм æппындæр ницы и. Уæвгæ, хуызæныл куы цæуа дзырд, уæд чызджыты хуызæн дæр кæм у, кæм нæу. Уæлдайдæр йæ бахудт. Худгæ арæх нæ кæны, фæлæ, куы бахуды, уæд дæ цыма кæдæмдæр хоны йæ бахудтæй, дард кæдæмдæр.

Уæд бирæ фæхудти, æцæг, йæ номы кой нæм куы ‘рхауди, уæд. Номы хуызæн, дам, нæу, цыма, дам, тымбыл хъæд у, къæдз-мæдзтæ хъæд, чидæр, дам æй цыма тракторы къудийыл раласта хъæдæй, стæй, дам ын йæ къæдзтæ-мæдзтæ куы федта, уæд, дам æй кæйдæр дуармæ фæуагъта. Дзырдта æмæ худти. Афтæ худын æрмæст чызджытæ зонынц. Фæлæ ма, дам, цы гæнæн ис! Де ‘ргъомы, дам, баст цы фæуа, уымæн ма, дам дын æнæ хæсгæ цы хос и?! Ном дæр, дам, æргъом у, уæдæ цию! Чи зоны, æргъомæй дæр фыддæр у. Æргъом ахæсдзынæ æмæ йæ æрæвæрдзынæ. Фæлæ номæн æрæвæрæн нæй. Хъуамæ йæ хæссай æмæ хæссай!

Афтæмæй йыл тынг хорз фидыдта йæ ном – Иромейæ! Æндæр

ном ыл афтæ ницæй тыххæй сфидыдтаид цыма. Афтæ зынди мæнмæ. Суанг ма мæм афтæ дæр касти, æндæр ном ыл куы уайд, уæд, йæхи ном кæй нæу, уый бæрæг дарид æмæ йæм цыма къухæй амонджытæ дæр уайд – уартæ уыцы чызгыл йæхи ном нæй, кæйдæр ном ыл и. Æмæ хъазгæ кодта, уый йеддæмæ йæ зæрдæмæ æнæ цæугæ нæу йæ ном. Хорз ном у, дзæбæх нуарджын ном, кæд дæ фæнды, дæ къухмæ дæр æй райс æмæ дзы де знаджы бæрзæй нырриуыгъ, туркаг къæдз кардæй йын куыд нырриуыгъай йæ бæрзæй, афтæ.

2

Уыцы изæр афæстиат дæн куысты. Дебола хицауадмæ ацыд, фæдзырдтой йæм, æмæ ацыд. Мах, цыдæриддæр уыдыстæм, Нуриманы кабинетмæ æрæмбырд стæм, æмæ уым æнхæлмæ кастыстæм Деболамæ. Дебола – уый нæ редактор уыди. Бадтыстæм, ничи нæ ницы дзырдта – нæ нæм цыд дзурын. Æмæ тынг ныссабыр Нуриманы бынат. Æвæццæгæн, иууылдæр кæй æрæмбырд стæм, уымæн афтæ ныссабыр. Фæлмæцын байдыдтам уыцы сабырæй, уæддæр, марадз-зæгъай, кæд исчи змæлгæ дæр кодта.

Стæй æрцыди Дебола. Æрбадти, Нуриманы стъолы фарсмæ цы къæлæтджын уыди, ууыл, сыбыртт дæр не скодта, цыма, нæ сабыр бадт куы фехæла, уымæй тарсти. Бадтыстæм – мах уымæ кастыстæм, Деболамæ, уый – зæхмæ. Æмæ уæд хъæрæй бафарста Нуриманы:

– Мæ хъусты гуыв-гуыв уæ никамæ хъуысы? – стæй та зæгъгæ кодта, уый дæр афтæ хъæрæй: – Цы бадт фидæм?!

– Уый бадт нæ фидæм, уый æндæр цыдæр фидæм, нæ бон йæ фидын кæмæн нæу, ахæм цыдæр, нырæй фæстæмæ нын фидинаг цы уыдзæн, æмæ фидын цы нæ фæраздыстæм, – загъта прозæйы хайады кусæг Бобо, гуыбыргомау æмæ уæзбынгомау лæг.

Æмæ, цыма уыцы ныхасмæ касти, уыйау райдыдта Дебола:

– Бадт мæн аххос кæнут, æвæццæгæн. Фæлæ дзы мæн аххосæй цы и, уымæй дзы мæ аххосæй цы нæй, уый фылдæр куы рауайа, уæд та мын цы зæгъдыстут? Æрбадын мæ кодта йæ разы æмæ мæм дзуры уыцы риуыгъгæ дзырдæй: «Нæ журналы куыстмæ нæ æркæсын хъæуы», – дзуры æмæ йæ цæстыты уæлтъыфæлттæ æртъæпп-æртъæпп кæны. «Æркæсдыстæм æм», – дзурын æм æз. Æндæр æм цы бадзырдтаин! «Нæ мæ бамбæрстай, – дзуры та мæм. – Афтæ æркæсын дын нæ зæгъын». – «Уæдæ мын куыд æркæсын зæгъыс?» Уый йæ

сæрыл схæцыд, фыццаг æй иуæрдæм æркъул кодта æмæ мæм æфтæ-мæй æрбакаст, стæй та йæ иннæрдæм æркъул кодта æмæ мæм уæд та æфтæмæй æрбакаст. Мæнæ карк нæмыгмæ куыд бакæсы, цалынмæ йæ не 'ркъуырцц кæны, уæдмæ, уый хуызæн мæм кастысты йæ кæстытæ. «Ног дуг æрцыди, ног уавæртæ æрхаста йемæ, æмæ журналы куыст уыдонмæ гæсгæ рацаразын хъæуы. Хъуамæ йын йе 'ддаг бакаст дæр фендæрхуызон кæнæм æмæ йæ мидис дæр. Хъуамæ йын йæ советон уд, йæ социалистон уд раласæм йæ хуылфæй...»

– Уый чи уыди, чи дæ сæ æрбадын кодта йæ разы? – бафарста Нуриман.

– Халанбег, йæ хорзæх дæ уæд!

– Мæн йæ хорзæх ницæмæн хъæуы, – фесхъиудта Нуриман, цыма æцæг фæтарст йæ хорзæхæй. – Фæлтау мæ йæ фыдæх уæд! Æмæ дæм йæ цæсгом нæ зынд?

– Нæ мæм зынд йæ цæсгом. Йе стъолы лагъз раласта æмæ уым цыдæр агурæг скодта йæхи.

– Судзгæ йын нæ кодта? Алы æмбырды-иу – стыр æмбырд уыдаид, гыццыл æмбырд уыдаид – йæ дзых куы ныббæлæгъ кодта, коммунизмы бæллиццаджы рухс галуан, дам, арæзт фæфæуы, рæхджы йæ сызгъæрин дуæрттæ байгом кæндзæни!.. Уымæн йæ дзыхы дæ къухтæ атысс æмæ йын афад йæ дзых, уый йын сызгъæрин дуæрттæ æмæ æвзист дуæрттæ!

Дебола бахудти.

– Уал фадианаг дзыхæн иу лæг ницы бакæндзæн, уæд æнæхъæн дзыхфадаг къантор аразын хъæуы.

Уæд йæ сæр ныууыгъта поэзийы хайады хицау Ирбонæ, ахъаззаджы уыгъд ныккодта йæ сæр, æмæ, цыма сæхæдæг ракалдысты уыцы ныхæстæ йæ дзыхæй, цыма уым мидæгæй рагæй лæууыдысты зæгъынæввонг, æфтæ цыма нæ разы стъолы лæгъзыл абадтысты:

– Уыдон, уартæ немыцмæ пъæлицæйæгтæй чи бацыд, уыдоны мадызæнæджы ад кæнынц. Æмæ, уыдоны куыд цагътой, æфтæ цагъдинаг сты адон дæр. Фæлæ уыдоны партизанта æмæ фæскомцæдисонтæ цагътой, ныр нал партизан и, нал фæскомцæдис и... Ницыуал и зæххыл зæхх сыгъдæггæнæгæй!

– Стæй мæм дзуры, цыма æмбырды доклад кодта, æмæ уыдон йæ доклады фыццаг рæнхъытæ уыдысты: «Къуырийы бонмæ, журналы куыст куыд рацараздыстут, уый пълан хъуамæ ам уа».

Æз сыстадтæн, цы ма бадтаин. Фæлæ мæ афтæмæй рацæуын нæ фæндыд.

– Фæлæуу, æмæ, дам, куыд рацаразæм журналы куыст? Бæстондæр дын ницы загъта? – бафарста та Нуриман.

– Ницы. Ууыл, дам, уæхæдæг ахъуыды кæнут. Коллектив, дам, стут, сбадут, дам, æмæ, дам, ахъуыды кæнут. – Уым бахудти Дебола. – Æмæ мын цы диссиджы ног ныхас загъта! Уым, дам уæ, рæсугъд кæй стут, уый тыххæй не сбадын кодтам». Уым дæр бахудтæн, мæнæ ныр куыд бахудтæн, афтæ æмæ йæм дзурын: «Сымах нæ куынæ сбадын кодтат!» «Мах уæ сбадын кодтам», – бацырд и мæ ныхасмæ Халанбег. Ныр уæ не сбадын кодтам, уæд уæ сбадын кодтам». – «Уæд сымах нæ уыдыстут». – «Уæдæ чи уыдыстæм?» – «Зын зæгъæн у, чи уыдыстут, уый. Кæд уæд сымах уыдыстут, уæд ныр чи стут, уый бæрæг нæу». Уый сыстад æмæ мæм лæугæйæ каст, дзургæ мæм ницы кодта – кæнæ цы загътаид, уый нæ зыдта, кæнæ йæ дзурын нал фæндыди мемæ. Æмæ та йæм бадзырдтон: «Омæ ма знон дæр капитализмы æвзæры кой чи скодтаид, уымæн æппæлæн гæххæттытæ куы уæрстат. Уæд уын куыд цæхгæр фæадджын ис уыцы капитализм?» Æмæ мæм æрбадзырдта, цыма æлгъитгæ кодта, афтæ: «Аджын нын фæци, маст нын фæци, уый дæ хæдзары уынаффæ нæу!» – «Æмæ ма иу ныхас: ныр ма уæ искуы уæ риутæ бахойыны сæр куы бахъæуа, уæд ма цы цæсгомæй бахойдыстут уæ риутæ?» Уый иуцъус фæхъус и, стæй загъта: «Риу хойынæн цæсгом ницæмæн хъæуы, риу тымбыл къухæй хойынц». – «Нæ. Уæдæ мæ кæд фæрсыс, уæд, цæсгом риу хойынæн куыд хъæуы, афтæ æппындæр ницæмæн хъæуы». «Хорз уæдæ, фестæм нæ ныхас», – батагъд кодта Халанбег. Æмæ та æз загътон: «Хорзæй дзы дзаг и. Уæдæ нæ ныхас дæр нæма фестæм, чи зоны». Æмæ рацыдтæн. Ардæм цæуинаг нал уыдтæн, фæлæ мæ, зæгъын, райсом куы агурат. Æз райсом куыстмæ нал рацæудзынæн.

Мах æм кæсыныл фестæм. Уый, æвæццæгæн, бафиппайдта, нæ цæстытæ уымæ арæзт сты, уый æмæ загъта:

– Сымахæй алкæмæн йæ бар – йæхи.

– Æз дæр, – загъта Нуриман.

Стæй та æз загътон:

– Æз дæр.

Æмæ дзырдтой кæрæдзийы фæстæ. Цыма, кæрæдзийы куы ба-хыгдарой, уымæй тарстысты, афтæ: «Æз дæр».

Æмæ мæ зæрдыл æрбалæууыд. «Æрыгон гварди»-йы лæппутæ æмæ чызджытæ кæрæдзийы фæдыл куыд дзырдтой «ард хæрын», уыцы бынат. Мах афтæ нæ дзырдтам. Уыдон дæр афтæ нæ дзырдтой. Фæлæ мæм цæмæйдæр æмхуызон касти, цы дзырдтам, уый. Уыдон ард хордтой, мах ард нæ хордтам. Æниу, чи зоны, махæн дæр нæ «æз дæр» ард хæрын амьдта.

Не ‘ппæт дæр дзырд куы фестæм уыцы дыууæ цыбыр дзырды, уæд та фæсабыр стæм, æмæ нын уæд корректор Минитæ кæцæйдæр нæ разы авæрдта æртæ чырийы.

Хур раджы аныгуылд. Стъалытæй чи фæзынди, чи – нæма. Мæй дæр кæмдæр афæстиат и, æмæ бæстæ уыди талынгдзæф. Клуб кæм арæзтой, уырдаæм куы схæццæ дæн, уæд æрлæууыдтæн æмæ æвдæлон лæджы ракæс-бакæс кодтон æмбæрзты сæрты. Куысты кой дзы рагæй нал уыди. Æрлæууыд куыст. Уæзæгтæ исæн чи уыд, уый æдзæмæй лæууыд, уæзæгтæ кæмæй фæисы, уыцы дæргъæй-дæргъмæ фидар фатæг хæрдмæ хылаæй баззад, йе ‘фсæн бæндæнтæ æрдаргъ сты, æмæ, цыма ауындзæн уыд æмæ, ауындзинаг чи у, уый кæд æрбакæндзысты, уымæ касти. Æмбондæн махæрдыгæй цы чъылдым уыди, уырдаæм куы бахæццæ дæн, уæд кæсын, æмæ – диссаг! Кæд мæ ныхмæ не ‘рцæйцыд Ирмейæ иу æнахуыр бæрзонд лæгимæ! Цыдысты фæрсæй-фæрстæм. Лæг иу фæкастæй бæрзонд зынд, уый йеддæмæ Ирмейæйæ бирæ бæрзонддæр нæ уыди. Кæд, йæ уæлæ цы даргъ пълалто уыд, уый тыххæй бæрзонд зынди? Æмæ ноджы, йæ сæрыл цы худ уыди, уый тыххæй – худ уыди къепджын, цыдæр бæзджын къеп кæмæн уыди, ахæм, ныхы сæрма цæхгæр фæхæрдмæ и æмæ, хæхбæсты цы уæладзыг хæдзæрттæ арæзтой, уæле цæргæ кæм кодтой, бынæй фос кæм дардтой, ахæм хæдзары хуызæн зынд. Лæгæн йæ дзыхы уыд лулæ, дардæй йæм бакæс, уæд уыди уидыджы хуызæн, хæхты зæронд лæгтæ сæхæдæг тæгæр хъæдæй цы уидгуытæ арæзтой, ахæм уидыджы хуызæн. Лæг та-иу æй спъæртт кодта æмæ-иу мæм афтæ фæзынд, цыма цæмæйдæр разы нæ уыд æмæ уымæн ахæм пълæрттытæ кодта йæ лулæ. Æмæ рамæсты дæн лæгмæ. Афтæ йæм рамæсты дæн, æмæ мæ кæд не ‘рфæндыд, куы фæкæлид, уый. Тынг мæ æрфæндыд, афтæ мæ æрфæндыд, æмæ бæллын байдыдтон – куы фæкæлид! Æмæ цас зын у, фæкæла,

уый? Иу æмæ дыууæ фæкæлы! Æмæ йæ къæхты бын исты куы фæуид – йе дур, йе æндæр исты, æмæ размæ йæхи куы ахæссид. Йæ лулæ йæ дзыхæй куы атахид, æмæ уартæ искуы куы калид йæ пиллон. Иу тымбыл дур йæ къахы бын куы фæуид, кæцыфæнды къахы бын дæр уæд. Стæй цæуджытæ сæ цæуын куы фæуадзиккой æмæ куы амбырд уаиккой æмæ йыл схæц-схæц куы райдаиккой фæйнæрдгыгæй. Иу лæппу та йын йæ лулæ куы ‘рбадавид æмæ йын æй йæ дзыхы куы фæцæйгъыссид.

Æз æрлæууыдтæн æмæ сæ фæдыл кастæн. Стæй, æмбонды тигъыл куы базилой уартæ трамвайы фæндаджы ‘рдæм æмæ уым искуы куы фæкæла æмæ йæ куынаæ фенон, уымæй фæтарстæн æмæ сæ фæдыл атагъд кодтон. Тигъмæ ныххæццæ дæн, кæсын, æмæ уартæ фæцæуы Иромейæйы фæрсты, фæцæуы уыцы дзæбæх, фæкæлыны койæ йæм æппындæр ницы уыди. Æмæ мæ зæрдыл æрбалæууыд Олеся, Куприн цы Олесайы тыххæй фыста, уый. Ныр уый куы уайд, уæд ын йæ митæ фениккой лæппутæ, кæд йæ тъæпп зæххыл нæ фæцæуид. Фæлæ йæ амонд у, æмæ нæй Олеся. Олеся нæй. Уый-иу куыд фæкæлын кодта, кæй-иу кæлын кодта, уыдоны! Цыдæр хинтæ-иу сын акодта, æмæ-иу зæххыл сæмбæлдысты, сæ къæхтæ дæр ма-иу фæхъил сты. Уæд та иу хъил куы бафтид лæгмæ! Уæд ацу, ацу, цыма æнæуи цæуыс, афтæ, стæй, Иромейæйы ‘рдыгæй нæ, фæлæ иннæрдгыгæй фæцæуæг кæн дæхи, æмæ дæ Иромейæ куыд нæ фена, афтæ йын хъил йæ дыууæ къахы ‘хсæн фæтгысс. Уæд бæргæ фæкæлид! Афтæ фæкæлид, афтæ, æмæ хуыздæр нæ хъæуы.

Нæй, нæ фæкалд. Трамвайы сбадтысты, æмæ йæхи ауагъта трамвай уым дæлæмæ. Гъеныр ма, кæд трамвайæ куы ‘рхизой, уæд фæкæла исты амæлттæй, кæннод аирвæзти, нæ фæкалди кæннод.

3

Стæй нал æмæ нал уыдтон Иромейæйы. Æмæ ма йæ кæм федтаин, куыстмæ нал цыдтæн æмæ. Бон-изæрмаæ хæдзары лæзæрыдтæн. Æмæ хæдзары хуызæн хæдзар дæр куы уыдаид лæгæн, зæхмæ рахизæн кæмæй уа лæгæн æмæ фæстæмæ баздæхæн кæмæ уа. Фæлæ, уалæ æхсæзæм уæладзыджы цыппар къулы, сæ иуы уыцы къултæй – дуар, иуы – рудзынг, иннæ дыууæ – къуырма къултæ. Æндæр ницы. Чиныг-иу райстон тæрхæгæй, æркæстытæ-иу æм кодтон, стæй-иу æй куы кæм ныууагътон,

куы – кæм. Исты дзы бакæсон æмæ дзы исты бамбарон, цы бакастæн, уымæй, уый ма бон нæ уыд. Куыддæр-иу Ирмейæ æрбафтыд ма хъуыдымæ, афтæ-иу уый дæр æрбалæууыд йæ фарсмæ, уыцы бæрзонд лæг дæр, æмæ-иу æй нал ныууагъта иунагæй. Мæн та уый уынын нæ фæндыд. Нæ ма фæндыд. Ноджы-иу мæм уыцы бæрзондæй æрбавдыста йæхи. Афтæмæй бæрзонд æппындæр нæ уыди. Уый, йæ пълто даргъ кæй уыди, уый тыххæй зынди бæрзонд, æмæ йæ худы тыххæй. Æмæ-иу цæмæй нæ бафарстон мæхи: цымæ йын бинонтæ нæй? Æмæ, цымæ, кæм кусы æмæ дзы, цымæ, цæмæй кусы, кæм кусы, уым? Æмæ, цымæ, ахуыр лæг у æви нæу ахуыр лæг? Æмæ, цымæ... Æмæ-иу цынахуызон дзуаппытæ лæвардтон ма фæрстытæн! Æмæ йын кæд бинонтæ ис, уæд?... Æмæ цы, кæд ын ис бинонтæ, уæд? Иу æмæ дыууæ ахицæн ваййы йæ бинонтæй! Ноджы Ирмейæйы хуызæн чызг!

Иу бонрæфты мæм Нуриман фæдзырдта, рацу, дам, æмæ, дам, шахмæттæй ахъазæм. Æз бацин кодтон – а дунейы ма шахмæттæ дæр ис! Æмæ шахмæттæй хъазынай хуыздæр æппындæр куы ницы и! Равæр сæ: гыццылтæ – разæй, стыртæ – фæсте æмæ абырс – знæгтæ бирæ. Уыйас дæр куы уайд бырсын дæ бон!

Уайтагъд мæхи арæвдз кодтон æмæ дуар рахгæдтон ма фæдыл. Уæд ныл уыцы æрдонг кæм æрбакалд, уырдаæм нæма рахæццæ дæн, афтæ кæсын, æмæ дæлæ ссæуы Ирмейæ. Ссæуы, ссæуы, æмæ цыдтытæ куыд нæ æрцыди зæххыл, фæлæ ахæм цыд æрцыдаид – нæ ма уырны. Мæнæ цыма, цы уалдзæг æрцыд, уый цыма йе уæхскыл рацæйхаста, сылгоймаг, йæ фыццаг сывæллон цы авдæны уа, уый куыд рацæйхæсса йе уæхскыл. Уыцы зæнгтæ! Ныр сын пълтойы фæдджитæ нал æмбæрзтой сæ фæтасæнтæ. Уыцы зынгхуыз къабайы бынæй зындысты æмæ лæгæн куы йæ хъуыды сæфтой, куы йыл цин æфтыдтой, дунейы æмбал кæмæн нæй, ахæм цин сæ цардхъом æмæ сæ цæрынхъомæй. Æмæ та ма фæрсты куы ахиза, раздæр-иу куыд хызти ма фæрсты, афтæ, уымæй фæтарстæн æмæ йæм комкоммæ мæхи сарæзтон. Æмæ загътон, йæ разы куы æрлæууыдтæн, уæд:

– Ды уый зоныс, æмæ нæ горæты ацы уынгæй хуыздæр уынг нæй?

Ирмейæ мæм æрбакаст æмæ йæ цæстытыл иуварс ахæцыд. Стæй та мæм ногæй æрбакаст:

– Дæ хъазын мæнмæ æрхæссыс æви иууылдæр хъазгæйæ æрвитыс дæ цард?

– Иууылдæр хъазгæйæ, – бахудызмæл дæн æз.

– Дæ алыварс арт куы судза, уæд дæ кæнæ хъуамæ судзгæ кæна уыцы арт, кæнæ дæм хъарм дара.

Æз уый æнхъæл нæ уыдтæн. Мæнæн уыцы сахат мæ зæрдæ агуырды цин кæнын. Иннæ хабæрттæ, цыдæриддæр уыдысты, никуыцæй мæм сæ ничи зынд, æмæ мæм цин кæнын кæуыл цыд, уый мын йæхæдæг мæ цин сыскъуыдта ме ‘ппæт удæй дæр, сывæллонæн йæ дзæбæх хъазæн йæ къухæй куы сыскъуынай, афтæ. Æмæ дурцæджындз фестæтæн, йæ фылдæр æрдæг зæххы тъыст кæмæн уа, ахæм дурцæджындз. Уæддæр хъæзгæмхасæнты загътон:

– Æмæ кæд, мæ алыварс цы арт судзы, уый фыдæнæн хъазын, уæд та?!

– Арты фыдæнæн хъазгæ ма никуы федтон! Арт хуыссын кæнын хъæуы, цалымæ ды йæ фыдæнæн хъазгæ кæнай, уæдмæ дзы дæ фæччитæ куы схæцой, уымæй нæ тæрсыс?! – уый ма ноджы цыдæр зæгъынмæ хъавыд, фæлæ æз фæразæй дæн:

– Уайдзæф кæнын æнцон у, нытътæпп æй кæн, æмæ фæци! Фæлæ йæ кæм тæпп кæныс, уым куына фæхæца, уæд тæригъæд нæу уыцы уайдзæф? Æмæ дзы уайдзæфгæнæгмæ ницы азым хауы уæд? Ды уый зоныс, – æмæ йæ цæмæй зоныс? – уыцы æвзæр Америкамæ тел куы арвыста, колхозтæ, дам, хæлд кæм цæуынц, уыцы гæххæтт бафыстон, уæд æз, абадгæ чызг йæ фæстаг ныфсæй йæ бон куы базона, уæд уый куыд кæуа, афтæ куыдтон хъæрæй мæ дуарæхгæд къуымы. Æз цæттæ уыдтæн æмæ ныр дæр цæттæ дæн мæ риу топпы дзыхмæ бахæссынмæ, мæ сæр къуыдырыл æрæвæрынмæ. Фæлæ кæм ис уыцы топпыдзых кæнæ уыцы къуыдыр? Ницыуал и æппындæр. Адæм уынгæ нал кæнынц, хъусгæ нал кæнынц, сæ дзыхтæ ныххуыдтой.

– Кæсыс мæ уайдзæфы митæм! Æмæ, дам, уайдзæф афтæ у, уайдзæф уфтæ у! Уæдæ мæнæн мæ бон куы уайд – зилин хъæуи-хъæу, дуæрттæ хоин, рудзгуытæй хъæр кæнин, уайдзæфтæ кæнин æппæт нæлгоймæгтæн, стæй æрмæст нæлгоймæгтæн цæмæн? Сылгоймæгтæн дæр, сылгоймæгтæн ноджы тынгдæр – уадз æмæ сыл æхсарфарсы цыччытау æмбæлой, стæй æхсарфарсы цыччытау цæмæн? Æхсаргарды цыччытау цæуылнæ? Бæстæ сæфы, æмæ мах бадаем – уый диссаг нæу?! Уымæй ма диссагдæр исты уыдзæн? Исчи дын ауындзæн араза, æмæ йын хырхы къухыл хæцаг скæнай дæхи!

Æз æм кæсгæйæ баззадтæн æмæ йæм хъусгæйæ баззадтæн æмæ тæхуды кодтон: ноджыдæр ма куы загъид истытæ! Æмæ тæхуды кодтон, уынг йедзаг куы уайд адамæй æмæ йæм куы кæсиккой æмæ йæм куы хъусиккой!

– Зонын æй, махæн, гыццыл адæмтæн, нæ бон ницы у, фæлæ хæф-сытæ куыд хъуамæ фестæм æмæ кæлмыты хъæлæсты куыд хъуамæ алæсæм! Уый гæнæн куыд и?! Науæд нын ацы цард нæ къухтæм чи радта, сæхæдæг сæ уды бонтæ кæуыл хордтой, уыцы цард, уый мах нæ удагасæй куыд хъуамæ раттæм?! Нæ, уый бар нын нæй! – уым фæлæууыд Иромейæ йæ ныхасæй æмæ мын, цыма ныр та хъаст кодта, уый хуызæн февнæлдта дзурынмæ: – Ме ‘мбал чызгæн йæ мад Мæскуыйы хицауады кусы. Цыдæр гыццыл куыст дзы кæны. Æмæ мын телефоны фæкæны хабæрттæ.

– Мад?

– Мад цæмæн?! Чызг, ме ‘мбал. Иумæ ахуыр кодтам. Лымæн уыд-ыстæм. Хæдзары дæр-иу сæм уыдтæн. Æмæ, дам, Мæскуы байдзаг и америкагтæй. Уынгты, дам, городскойты рацу-бацу кæнынц. Тагъд, дам, æвæццагæн, мæскуыйæгты уромын байдайдзысты: алæ-ма, кæдæм цæуыс æмæ цæмæн цæуыс?

Уыцы ныхæстæ куы кодта Иромейæ, уæд мæм æввахсдæр æрбалæууыд, æмæ мæм кæд нæ фæкасти æндæрхуызон: йæ былтæ цыма бæзджындæр фесты æмæ мæстæгдæр, цыма, кæцы уысм фæтынг уыдзысты, уый бæрæг нæу, æмæ, куы фæтынг уой, уæд сæ ахæм ныхæстæ расхъиудтытæ кæндзысты кæрæдзийы сарты, æмæ бæстæ йæ гыбар-гыбураей нал банцайдзæн. Йæ цæстытæ сæхиуыл рахæцыдысты размæ, стæй, цыма, цы уыдысты, уымæй къуыпдæр фесты, цыма, æрхъæцмæ нал хъæцыдысты – тагъддæр куы фæкомкоммæ уаиккой, цæмæ фæкæмкоммæ фæуинаг сты, уымæ.

– Уыцы æнæрæгъыдзыдтæ, дам, нæ иуæрдæм ахæцын зонынц бæстæйыл, нæ – иннæрдæм. Афтамæй ныххæцыдысты бынæттыл, сæ ныхтæ сæ ныссагътой, дæндагæй сæм лæбурынц. Æмæ ма не знæгты æндæр цы хъæуы! Æрбакалдысты фурды сарты, Мæскуыйы кусæндæтты байдзаг сты æмæ советты æгъдæуттæ калынц бырондæттæм, сæхи капиталистон æгъдæуттæ сын æвæрынц сæ бынæтты. Уыдон сты хицау Мæскуыйы, америкагтæ. Уыцы ныхæстæ мад фæдзуры хæдзары. Стæй сæ Амелия мæнмæ сдзуры телефоны. Дзургæ

уыйас нә фәкәны, кәугә цас фәкәны. Уый уыцы кәрон фәкәуы телефонән, әз – ацы кәрон. Әмә кәй аххос сты ацы фыдбонтә? Мәскуыйы хәйрәджыты аххос әви дзы хъаны цард чи кодта уыцы Мәскуыйы, уыдоны аххос? Дә къухтә ма батымбыл кәнай әмә сә дә риуыгуыдыр ма ныххойай! Әмә кәд уымән сты къухтә дәр әмә риуыгуыдыр дәр, уәд та?! Уәд уыцы стыр Мәскуыйы иу Минин куыд нәуал цәры кәнә иу Пожарский?!

Әз кастән Ирмейәмә, фәлә йә уынгә нә кодтон. Йә цәстыты уәлтгыфәлттә тыбар-тыбур кодтой. Әмә уый уыдтон, әндәр ницы.

– Ныр рацараздысты куыстуәттә, хицәуттә дәр сын сәвәрдзысты сәхәдәг, әмә не стыр паддзахады рохтә аивәздзысты уартә Америкайы онг. Мах та цәрындзыдтәй хъазын райдайдзыстәм. Мах, әппәт дунейы адәм хәләг кәй цардмә кодтой, уыцы советон адәм, – уым йә ныхасәй фәләууыд Ирмейә, стәй иннәрдәм ахәцыд йә ныхасыл. – Ам әмбырд сарәзтам уынджы хъәбәрыл. Әниу уый дәр әвзәр нәу әппын нәйы бәсты.

Фәлә мән фезмәлын нә фәндыд мә бынатәй, әмә ләууыдтән. Мән зәгъын фәндыди, ахәм цыдәр мә фәндыди зәгъын, әмә йә уәндгә дәр нә кодтон зәгъын, әмә йә фәразгә дәр нә кодтон зәгъын. Әмә йә цыма мемә фәразгә дәр нә акодтаин хәссын. Әмә ләууыдтән. Уәддәр схәцыдтән мә зәгъынагыл, цыма ме 'ргъомыл схәцыдтән, афтә. Арф ныуулафыдтән әмә әрләууыдтән. Уый мәм әрбакаст. Әмә йә афарстон:

– Уәдә ацәудзынә?

– Уырдаәм, Мәскуымә?

– О.

– Чи зоны, әвәццәгән. Мә зәрдә ахсайы. Афтә ахсайы мә зәрдә, әмә уым балаууын, цы дән, уымәй. Бакәсын мә зонгә бынәттәм. Кәм кәугә ныккәнын, кәм та мә уәрджытә дәр ныххойын.

– Уыдәттә сты хъуыдыйаг, гъе! Кәугә дәр куы ныккәнай, дә уәрджытә дәр куы ныххойай. Әмә дә әз ницы бахъыгдарин. Афтә уаиккам – әз дәу уынин, ды мән – нә, – уым бахудтән. – Әз уаин дә хотыхдар, әмә-иу дә, цы хотых бахъәуид, уый та-иу дәм авәрин.

Уый мәм әрбакасти. Әз ләууыдтән. Стәй загъта:

– Нә зонын, – әмә та гыцыл фәстәдәр загъта ногәй: – Нә

зонын, – әмә мыл йә цәстытә әрхаста, цыма мә нырма ныр федта, уый хуызән: – Кәдәмдәр фәцәйцыдтә.

– Мидагәй нал фәрәзтон әмә әддәмә рахәцыдтән мәхиуыл.

– Ды мыхуыры кусәг дә, мә зәрдә мәм куыд дзуры, афтәмәй.

– Уыдтән. Журналы куыстон.

– Куыстай?

– Куыстон. Ныр нал кусын.

– Цәуылнаәуал кусыс ныр?

Әз ын нә хабәрттә ракодтон.

Уый йә сәр ныттылдта, дзырд куы фәдән, уәд, афтә ныттылдта йә сәр, әмә, исты куы кәна йә сәр, уымәй йын кәд нә фәтарстән!

– Уыдон әцәг ләгтә куы уаиккой, – коммунисттә кәй хуыдтой сәхи, уый кой нал кәнын – уәд хъуамә уыцы куыстыты әмгәрәтты ма ацыдаиккой, сыдәй куы аскъуыдаиккой сә бинонтимә, уәддәр. Әмә сыл уыцы хъуыддаг комдзог цәуы: уым дәр ыл, социализмыл, нә тыхстысты, хъарм бынәттыл дзы тыхстысты. Бон-изәрмә капитализмыл тутә чи кодта, уыдон ныр йә роны абырыдысты, сәхәдәг ыл цы тутә фәкодтой, уыцы туты сәвдылдысты. Худинаг әмә мәләт! – уым фәйнардәм акәстытә кодта, цы ми бакәна, уый чи нал фәзоны, уый куыд акәстытә кәны, афтә, стәй та дзурыныл фәци: – Мах куыст дәр әхгәдмә цәуы, ма тәрс. Ничиуал нәм ницы дзуры, нәхәдәг та, кәмә фәдзурәм, уый нал зонәм. Афтәмәй нын пас арәзтәдтә ис әнәхъән республикайы къуымты! Уыдон афтәмәй куы баззайой, уәд чи райсдзән йәхимә азым кәнә паддзахад кәй фәазымджын кәндзән?! Әниу ма кәм и паддзахад?!

Әз әм кастән, әз әм хъуыстон – о, куыд тынг мә фәндыди уымә кәсын әмә уымә хъусын! Уый әдзәмәй аләууыд, цыма цыдәр нымадта йәхинымәр. Стәй мәм әрбадзырдта, хатгә куыд фәкәнынц, афтә мәм әрбадзырдта:

– Кәд дә әхсызгон никуыдәм хъәуы, уәд бавдәл әмә махмә цом.

Әз әм мә цәсгом базылдтон.

– Нә куыстмә. Мәна ам хәстәг.

– Әмә абон әнцойбон нәу?

– Цыдәр гәххәтт мә райсын хъәуы, әмә та Бега дәр уым куы разына.

– Уый та чи у – Бега?

– Бега Туккайы фырт. Уый нæ хицау у, нæ куысты хицау.

– Æмæ уым куы разына, уæд цы?

– Ницы, – афтæ загъта æмæ батыхсæгау кодта. – Æниу, ницы загъын, фæлæ куыд ницы! Тæрсгæ дзы кæнынц. Зонгæ йæ кæнын – тæрсын дзы ницæмæн хъæуы, афтæмæй дзы тæрсын.

– Æмæ исты хъуаг у? – бафарстон æз. Афтæ уæлæнгай фарст бакодтон æз.

– Цы хъуаг у?! Æниу, чи зоны, у хъуаг дæр. Алчи йæ хъуаг йæ былалгъыл кæм дары. Уæдæ куы ницы хъуаг уайд, уæд дзы цæмæй тæрсин? Уагджын лæг, æгъдауджын лæг, ахуыр лæг. Цæмæй дзы хъæуы тæрсын? Æви мæхæдæг дæн исты хъуаг?

Уæдмæ уый фезмæлыд, уыцы рог змæлд бакодта, æмæ æз дæр базмæлыдтæн.

– Диссаджы лæг кæд искуы уыди, уæд уый нæ хицау у, – дзырдта цæугæ-цæуын Ирмейæ, цыма йæхицæн дзырдта, афтæ. – Æмæ цы нæ зоны, æмæ кæдæмыты нæ ахæццæ ваййы, цы зоны, цы нæ зоны, уыдæтты фæдыл! Ныр цæхгæр фæуæззау, цыма йæ рынчындонмæ фæкæнынц, уый цыд фæцæйкæны.

Æз æм хъуыстон, æмæ мæм йæ ныхæстæй цыдæр уæз куыд цыди æмæ мыл куыд æнцади, уый хатыдтон. Æмæ йæм цыма уымæй æввахсдæр кодтон æмæ мæм уый дæр æввахсдæр кодта, афтæ мæм зынди.

– Æмæ цы куыстуат сарæзта, æмæ йæ, куыддæриддæр хъуыд, афтæ куыд сарæзта! Мæнмæ дис дæр фæкæсы, республикæ куыд фæрæзта æнæ уыцы куыстуат? Æмæ йын цы кад æмæ рад уыди! Обкомы уæнг уыди, министрады советы уæнг уыди, сæйраг советы депутат уыди.

– Раджы сарæзта уыцы куыстуат? – бафарстон æз, исты загъын мæ хъуыди, уый йеддæмæ цы уæлдай уыди, кæдфæнды саразæд сæ куыстуат!

– Ныр ыл иу-дыууадæс азы цæуы.

– Æмæ йын бинонтæ най? – афтæ бафарсон, уыцы фæндæн мæм йæ кой дæр никуы уыд, кæцæй фæци, ницы йын базыдтон.

Уый мæм цæугæ-цæуын æрбакасти, иу уæззау каст мæм æрбакодта.

– Уыди.

Йæ куыст кæд нæ разынди, æз кæм цардтæн, уырдам хæстæг. Æнæуи йæ зыдтон, уым цыдæр куыстуат ис, уыцы цæрæн хæдзары бинаг уæладзыджы. Фæлæ дзы цы куыстуат и, уый нæ зыдтон, чи дзы куыста, уыдоны та бынтон нæ зыдтон.

– Ныр æз ма дзæбæх чызгмæ нæ бадзурдзынæн, дæу куыд фæндыди уæд, афтæ, фæлæ мæхæдæг февналдзынæн, – загъта Иромейæ æмæ кьофи фыцыныл схæцыд.

Уæд, нæ комкоммæ цы æхгæд дуар уыд, уый байгом, æмæ дзы уыцы лæг куы рахизид. Уæд уыцы изæр, куы фæкæлид, уымæ кæмæн фæбæллыдтæн, фæлæ чи нæ фæкалди, уыцы лæг, лулæ чи дымдта, йæ хъæд хъæдын уидыджы хъæды хуызæн кæмæн уыди, ахæм лулæ, йæ худ та мæм хохаг æддæгулæ хæдзары хуызæн кæмæн фæкаст, уыцы лæг.

Иромейæ йæ архайын фæуагъта, нæ уæлхъус алæууыд æмæ мын бацамыдта лæджы:

– Нæ куыстуаты хицау Абиты Бега.

Мæн ын нæ бацамыдта. Æмæ ма, æниу, цы бацамыдтаид?!

Уый мæм æввахс æрбалæууыд, ма къух мын райста, æмæ диваныл æрбадтыстæм.

– Ницы хабæрттæ ис? – бафарста ма сыгъдæг иронау.

– Хабæрттæ бирæ, фæлæ сæ хорзæй ницы зыны, – загътон æз.

Уый ма ницæмайуал бафарста. Æмæ бадтыстæм, цыма нæм чидæр æрбацæуинаг у, æмæ, кæд æрбахæццæ уыдзæн, уымæ кастыстæм. Уæдмæ нын Иромейæ фæйна тæвд кьофийы авæрдта, нæ разы цы ныллæг тымбыл фынг уыди, ууыл. Йæхæдæг дæр æрбадт, чысыл æддæдæр, йæ кьофийы къус цы гыццыл тæбæггы уыд, уый йæ уæрджытыл æрæвæрдта. Æмæ загъта Бега:

– Бæстæ фæфæлдæхт, æмæ адæмы хуыздæртæ йæ быны фесты, уыдонимæ нæ тухитæ, нæ бæллицтæ, нæ рухс фидæн. Мах бадæм, æмæ ныл цыма ницы æрцыд, уый кæстытæ кæнæм кæрæдзимæ. Ехсы æхситт нæма æрцыд нæ хъустыл, уымæн æмæ нырмæ бигæ кæнынц сæ ехсытæ. Стæй дын цин фенон, мах та нæ рæгъты тæлмытæ куыд нымайын кæнæм кæрæдзийæн! Мæнæ афтæ кæй зæгъынц, уый, дам, æндæр капитализм у, уымæй нæ сайгæ кæнынц, цæмæй сабыр лæууæм æмæ сын нæ бæрзæйтыл æфсондз æвæрын бауадзæм. Стæй йыл æфсондз куы сæвæрой, тæбынгтæ куы æрбабæттой кæрæдзимæ нæ дæллагхъуырты, уæд ма фæнды змæл, фæнды – ма: змæлдзынæ æмæ дæхи хурх кæндзынæ. Æндæр капитализм! Уый та куыд æрхъуыды кодтой?! Дунейы иу капитализм уыди æрмæст. Ныр кæд зайгæ ныккодта уыцы капитализм æмæ йын лæппын

райгуырди! Мәнә мах хицәуттә дәр коммунизм аразын куы нал зыдтой, уәд размәцыд социализм куыд әрхъуыды кодтой, афтә, – уым гыццыл фәләууыд, хәрз гыццыл әмә та аздәхти йә ныхасмә: – Змәлын нә бон нал уыдзән, мә хур акәнай. Йә иу къухәй рохтыл чи хәца, уымән йе ‘ннае къухы та ехс вәййы. Махәй уый рох у. Әнәуи йә әмбудәм, фәләә йәм комкоммә ныккәсәм, уый нәм нәй. Фәстәдәрмә йә әргәвәәм. Уый адәймагән йә туджы ис, фәстәдәрмә әргәвәын. Алцәмәй фәстәмә әргәвәән нәй, уый нә зонәм. Мах мәцъис агурын хъауы. Архимед цы мәцъисы кой кодта, уыцы мәцъис. Уыцы мәцъисәй ма, чи зоны, бахәцәм бәстәйыл йә бынатмә.

Әз хъуыстон Бегамә әмә цәмәндәр тәрсын байдыттон Архимеды мәцъисы койә әмә багуым-гуым кодтон:

– Мәцъис агурын алкай бон нәу. Мәцъис цы у, уый чи нә зоны, уый куыд бафтаудзынә мәцъис агурыныл. Мах хъауы сәрбосыл хәцәг.

– Агурын зын у, фәләә хорз у агурын, – йә ныхас кодта Бега. – Ләг агурынәй нә фәлмәцы, уымән әмә, чи агура, уый ма ссара, уый гәнән нәй. Уәдә чи нә агура, уый Архимеды мәцъис нә, фәләә куыдзысурән ләдзәг дәр не ссардзән, – Бега гыццыл абадт әмә мәм йә къухәй ацамыдта: – Ләгән агурын йә нывыконды фыст и. Әмә куы ницы арид, уәд нә агурид. Фәләә ары әмә, куы агураәм, уәд, ды цы сәрбосыл хәцәджы кой кәныс, ууыл дәр бамбәлдзыстәм, уым ыл бамбәлдзыстәм. Уый нәм искуы фәндаджы был не ‘нхәлмә кәсы, уыцы сәрбосыл хәцәг. Уым разындзән, кәм агураәм, уым. Уым ис хъуыддәгтән сә рахәцән, уыцы мәцъис агурыны. Уым бамбардзысты кәрәдзийы адәм. О, әмә нә уыцы ехсы цыккәй уый фәрвәзын кәндзән әрмәст, уыцы мәцъис агурын.

Бега йә кьофийы къусыл уәләмә схәцыд, мах ын кастыстәм йә къусмә, йә бын ын куы федтам, уәд әй әруагъта фәстәмә фынгмә. Әмә йәм касти уырдаәм. Стәй байдыдта:

– Знон уартә Дыргъджыны уыдтән. Уым фермәйы агъуыст арәзтам, цыппарфондзыссәдз дуцгә хъуджы кәм уыдаид, ахәм агъуыст. Уыцы дәргъай-дәргъмә къултә әрдәгамадәй дзыназынц. Сә уәлхъус фәләууыдтән, марды уәлхъус куыд фәләууай, афтә. Әмә мәм иу хъуыды әрцыди уыцы ран: нә республикайы алы хъауы

дэр уыди колхоз, алы колхозы дэр уыди уыйбәрц кәнә уымә әввахс дуггә хьуццытә, фәйнә уыйбәрц сәм уыди хуыскыг фос, уыди сәм маргъдарән фермәтә, уыди сәм хуытәдарән фермәтә. Ныр дзы ахәмәй ницыуал и. Әмә уәд цас фәмәгуырдар ис нә Ирыстон? Әмә алы ран дәр афтә. Мә фәстәмә рацауәны быдыры кәрон иу трактор ләууы, мәнә «Нати»-тә кәй хуыдтой, уыдонәй. Ныр – әвәццәгән, фыд әмә фырт уыдысты – фәйнә дынджыр дәгъәлы райстой әмә гъәйттәй здухынц ләсгәртә. Трактор сә хьуыды дәр нә кәны, ләууы йәхицән. Бацаппытә сын әй кодтон, скуыста. Хъәбысы-дзаг арфәтә мын фәкодтой. Куыд базыдтон, афтәмәй, уыцы стыр тьәпән уыдоны уыди – фермерон хәдзарад. Цы йын хьуамә бакә-ной уыцы быдырән уыцы тракторы хәррәгъәй! Советон рәстәг алы колхозы дәр уыд ахуыргонд агроном, министрады – зәххы хайад. Уым алцы дәр нымәд уыди – кәцы зәххыл цыхуызән хьацән кәнын хьәуы, цас ыл дзы кәнын хьәуы, уыдәттә. Ам та хицау – фермер, йә фындз сәрфын чи нә зоны, уый – хицау, әмә скъарынц хьацәнтә, кәмә сә цас әфты, уыйбәрц, цы хьацәнтә сәм әфты, уыдонәй. Афтәмәй, йә бон у, зәххән йә буар басудза, әмә, нә-химә куыд дзырдтой, афтә дзы цалдар азы фәстә куыдзы хьуын дәр мауал схауа.

Уыцы бон мәм цыдәрхуызон бахъардта, цыма мә цыдәр бынаты әвәрдтой, мә ныфс дзәбәх кәдәм нә хастон, ахәм бынаты. Әмә мә дзы цыма Бега әвәрдта, әмә мын уый тыххәй та цыдәр мастад кодта уыцы бынат.

4

Иубон куы уыди, уәд Нуриманимә, уалә, Гәмәхсәр рагъ кәй хонынц, уый бын цы әрх и, уырдаем ацыдыстәм. Әмә дзы цы нә зайы уыцы әрхы! Мәнә, Хуыцауы цәхәрадон кәмәй дзырдтой, уый уыцы әрх уыди, әвәццәгән. Зылдыстәм уыцы дәргъәй-дәргъмә әрхы: кәм-иу цьозайы кьутары уәлхъус әрләууыдыстәм, әмә-иу не 'фсәртә әрәнцой нал зыдтой уыцы донджын цьозатә мыртт-мыртт кәнынәй кәнә-иу уыцы фәлмән кәрогтәм ныггуыбыр стәм, цәмәй сә сә рәбыныл стонәм. Иннә ахәм уыцы сырхрәбын сәнчытә! Уыдонән нырма тонынән раджы уыд, фәлә сәм чи ләууыди! Әмә

дзы цы нæ зади, æмæ дзы цы бирæ зади алцы дæр! Æмæ сæ тонæг куыд нæ уыдис! Уым хъуамæ хъусдæрæг урæд уыдаид, æмæ дзы иу хал ма задаид æнæ тындæй. Уымæн æмæ уыдон хос сты. Рæзыны хос, цæрыны хос. Æлхæнгæ хос – нæ, æрзайгæ хос.

Рацу-бацу-иу куы фæкодтам, уæд-иу æрбадтыстæм, цы къаннæг дон дзы цæуы æрхы астауты, уый былыл æмæ-иу нæ къухтæ нæ дзæкъулты атыстам – нæй бафсæдæн уыцы царддæттæг хæринагтæй – цас дзы фылдæр хæрай, уыйас дзы кæд хъæуы ноджы фылдæр. Æмæ та иухатт куы æрбадтыстæм доны был, уæд мæхи нал баурæдтон:

– Цы лæзæры уым, уыцы, сусæны мæй дæр узал смаг чи кæны, уыцы фатерты! Дæ цайы агуывзæ куы ныхъхъуыртт кæнай, уæд радде у, дæ кæсинаг уа, дæ фыссиног уа, ардæм æй рахæсс. Ам бандон сараз, стъол, гыццыл стъол. Ам цы бакæсæй, уый дæ куыд хъуамæ ферох уа! Ам цы ныффыссай, уый куыд нæ хъуамæ фæбæзза! – уæлтæмæны хай бадæн, нызылдтæн Нуриманмæ, йæ цонгмæ йын бавнæлдтон. – Ай диссаг нæу?!

– Цы? – бафарста мæ Нуриман.

– Дæумæ нæ кæсы диссаг?

– Кæсы.

– Цы?

– Цы, куы зæгъай, уæд, мæнæ ацы æрх, мæнæ йæ алыварсты цы хуымзæххытæ и, уыдон иууылдæр уæй кæй сты, уый. Иугæр уæй æрцыдысты, уæд æлхæд дæр æрцыдысты. Уымæй диссагдæр мæм ницы кæсы мæнмæ. Дæумæ та?

– Фæлæуу-ма, стæй ололи фест! Уый дын уæй æмæ æлхæд!

– Уæллæй-гъе, уæй æмæ æлхæд!

– Куыд, уæллæй-гъе! Æмæ куыд уæй æмæ куыд æлхæд! Чи сæ ауæй кодта?!

– Хицауад, æндæр чи!

– Куыд сæ ауæй кодта хицауад?

– Куыд, куы, йæ разы сæ æрæвæрдта, уартæ, кæм куыстам, уым тигъыл æхсынæнтæ цы зæронд ус уæй кодта, уый-иу бедра æмæ йæ агуывзæ куыд æрæвæрдта йæ разы, афтæ. Гъе æмæ сæ ауæй кодта.

– Æмæ сæ чи балхæдта? – Нуриманы ныхæстыл не ‘ууæндыдтæн, фæлæ хицауадыл дæр не ‘ууæндыдтæн: цы нæ сын бантысдзæн!

Хъуыстон æй, зыдтон æй, кусæндæттæ уæй кæнынц, фæлæ зæхмæ

бавналой, зæхх уæй кæныныл ныллæууой! Уый æнæрцыд хъуыддаг у, уый зæгъæн цæмæн нæй, ахæм хъуыддаг у. Æмæ йæ Нуриман дæр куынае дзурид! Зæрдæ сæ уынгæг кæны уыцы ныхæстæй. Уæддæр мæ сирвæзти:

– Чи сæ балхæдта?

– Нæ зонын, – цыма йын уæлдай нæ уыди, чифæнды сæ балхæнæд, ахæм хъæлæсы уагæй загъта Нуриман.

– Цæмæй сæ балхæдта?

– Æхцайæ.

– Æмæ йын кæм уыди уыйбæрц æхца?

– Паддзахадæй радавта, – хъæрæй ныххурди Нуриман. – Стæй, ды куыд зæгъыс, афтæ зынаргъ дæр нæ уыдаиккой. Цас радавта, уымæй зынаргъдæр нæ уыдаиккой, æндæра сæ цæмæй балхæдтаид! Гъеныр нæ ам куы æрбаййафа æмæ нын нæ дзæкълтæ куы æрцæгъда, стæй нын не ‘рбадæнтæ куы скъуыра йæ цырыхъхъы фындзæй, уымæй дæр тас у.

Æз кæсгæйæ баззадтæн Нуриманмæ. Уый тъæпæн бадти æмæ сæнчы къæбылайæ хъазыд – уæлæмæ-иу æй сæппæрста æмæ та-иу æй рацахста. Æмæ мын хъыг уыди, афтæ кæй хъазыди, уый.

Изарæрдæм уыди, нæ дзæкълтæ куы ракой кодтам æмæ фæстæмæ фæкæсфæкæсгæнгæйæ куы рараст стæм нæхимæ, уæд. Трамвайы куы сбадтыстæм, уæд мæ зæрдыл æрбалæууыд уыцы бæгæны – мæ хо мын дыууæ боны размæ иу тымбыл авджызгаг бæгæны схаста хъæуæй. Уым уазалгæнæны лæууыд, æмæ бадзырдтон Нуриманмæ:

– Цом махмæ.

– Цы мын дзы баззад?

– Баззади дын дзы. Уым ирон бæгæны ис æртæлитруат авджызгаг, æмæ, куы фæтуаг уа, уæд дын æй де рагъыл ныххырытт кæндзынæн.

– Уанцон нæу?! – йæ цæстытæ сæхиуыл схæцыдысты Нуриманæн.

Æз кæм цардтæн, уырдам «Хъæухæдзарæзт»-ы рæзты хъуыди цæуын. Къантормæ уынджы ‘рдыгæй цы бацауæн уыди, уым асины къæпхæныл бадти Бега. Бадти гуыбырæй, æмæ йæ лулæ, уыцы даргъ хъæд кæмæн уыди, уый йæ дзыхы куынае уыдаид, уæд лæг загътаид – фынай у. Нуриман ыл ахъазаджы цинтæ фæкодта. Уый дæр базмæлыд. Стæй йын нæ дзæкълтæй исын байдыдтам уыцы армьдзагæй æвæрд цъозайæ зæгъай, кæрогæй зæгъай, гæнгæлыйæ... Йæ

уæрджытыл ын сæ цæхгæрмæ æвæрдтам, æмæ йæ уæрджытæ нал зындысты. Уый сæм йæ к'уых æрхаста æмæ сæ цыма уынгæ нæ кодта, уыйау сæ сгæрста. Стæй фыццаг мæнмæ скасти, стæй та Нуриманмæ.

– Кæм бамбæлдыстут ацы хæзнадоныл?

Æмæ Нуриман дзурынмæ фæци:

– Уалæ, Гæмæхсæр рагъ кæй хонынц, уый дæлвæччи цы æрх и, уым. Æмæ дзы цынæ диссаг и! Саджык'бах чи у, ууыл дæр дзы бамбæлдтæн, афтæмæй, æз нæ горæты алыварс кæм нæ балæууыдтæн, ахæм мын дзы нæ баззад, æмæ дзы саджык'бах æндæр никуы фæдтон.

– Саджык'бах – уый хос у, – загъта Бега, йæ лулæ райста йæ дзыхæй æмæ йæ йæ фарсмæ æрæвæрдта асины к'æпхæныл. – Йæ уидæгтæй йын хос арæзтой. Уалæ, Хуссары иу рагъ уыди, æмæ-иу бæз-бæз кодта йæ к'бахын афон уыцы рагъ адæмæй. Бирæ æхца йын фыстой к'бахæггаг, – уым гыццыл фæлæууыд йæ ныхасæй Бега, стæй бафарста: – Æмæ уæ уынгæ ничи фæкодта? Уæй у Гæмæхсæр рагъ, паддзахады нал у. Æмæ йæм йæ хицау, йæ бон у, æмæ афтæ цæуын нал уадза. Хицауады ныхас уыди уыцы рагъы тыххæй. Уæле дзы телемæсыг æвæрынмæ хъавыдысты, уыцы бæрзонд ран, цæмæй дардмæ лæвæрдтаид æмæ дардæй истаид телетынтæ. Æмæ сæ нæ бауагъта, чи йæ балхæдта, уый. Мæн, дам, уæ телемæсыг ницæмæн хъæуы. Æлхæнынмæ дæр ын æй хъавыдысты фæстæмæ, фæлæ аргъыл нæ бафидыдтой – цæмæй йæ балхæдта, ууыл сын æй нал радта. Цыма дзы фысымуат аразынмæ хъавы.

Уыцы ныхæстæ куы фæци конд Бега, уæд æм Нуриман бадзырдта:

– Куыд никуыуал нæм æрбацыдтæ? Дзыцца фæтыхсы.

– Нæ зонын. Уый дæр нæ зонын æмæ æнæуи дæр ницыуал зонын.

– Рисгæ дæ исты кæны?

– Рыст нæ дæн иууылдæр!

Бега афтæ загъта уыцы ныхæстæ, æмæ йæ Нуриман ницæмæйуал бафарста: йе йын йæ зæрдæ ноджы бацагайа, уымæй тарсти, йе та йæм уæндгæ нал бакодта. Стæй рацыдыстæм, æмæ йæ фæрсыныл фæдæн:

– Исты хæстæг уын бавæййы Бега?

– О! Мæ мадырвад у, йæ хæстæг æрвад дзыгъдæн. Æмæ-иу нæм арæх æрбауади. Аренæ дæр-иу нæм æрбацыди сæ лæппуимæ.

– Аренæ чи у?

– Йæ бинойнаг. Уый диссаг уыд, йæхи хуызæн куыд уыди алцæмæй Бегайæн. Зондджын æгъдауджын, фæрæзджын, – мæнæ йæ цыма дунескæнæг сæрмагондæй, Бегайы хуызæн куыд уа, афтæ сфæлдыста. Æмæ куыд фидыдтой иумæ!

– Бега дæр фидыдта? – кæсгæйæ баззадтæн Нуриманмæ.

– Бега дæр?! Æмæ-иу сылыстæг сонтæй-монтæй йæ фæстæ кæсгæйæ куы баззæдысты! Уый диссаг у, æвæццагæн, æмхуызон кæй уыдысты, уымæн афтæ æрхаудта Бега. Арæнæ куы ацыди, уæд, мæнæ лæгæн йæ куырæт куыд раласай æмæ афтид мидæггаг хæдоны куыд баззайа...

– Æмæ кæдæм ацыди?

– Сæхимæ ацыдаид. Мæскуымæ нæ – Мæскуыйаг нæ уыди, æндæр кæцæйдæр уыди.

– Æмæ йæ Мæскуыйæ æркодта?

– Уæдæ йæ кæцæй æркодта! Иумæ нæ ахуыр кодтой уыцы ахуыргæнæны! Ныр уый ном дæр аивтаиккой, кæм ма цы ныууагътой æнæ аивгæ! Фæлæ уæд афтæ хуынди – Бауманы номыл уæлдæр техникон ахуыргæнæн, – уым бухудти Нуриман. – Аст мин студенты, дам дзы уыди, æмæ, дам мын сæ ме ‘нгуылдз ничи раст кодта – уыцы иунæг хатт æй федтон йæхицæй æппæлгæ. Æниу кæд афтæ уыд, æмæ афтæ уыдаид, уæд уым æппæлдæй цы и?! Стæй æнгуылдзы кой æнæуи ракодта. Уый йæм æнæуи æрхауд æнгуылдзы кой. Афтæ хорз кæй ахуыр кодта, уый хъуыст уыди æгас ахуыргæнæны студенттыл. Иу хъуыст цæмæ бакодтаид, уый-иу, чи йæ ракодтаид, уымæй хуыздæр базыдта, ахæм æнахуыр фæкъæппæввонг хъуыдыйыл хæст уыди, гъе! Йæ лæппумæ дæр ын цыдæр хатыдтон. Сæудармæ, сываеллонау дын уæлдай змæлд ницæй тыххæй бакодтаид.

– Йæ ном Сæудар хуыйны?

– О, Сæудар.

– Стыр у?

– Дæс азы йыл сæххæст и. Уыцы хъудыхуыз, лæгмæ-иу куы бакаст, уæд-иу кæд нæ фæфсæрмы и лæг. Æмæ акодта уый дæр.

– Æмæ сæ куыд ауагъта Бега?

– Цæмæн цыди, уый зыдта, æмæ сæ афтæмæй куыд баурæдтаид?!

– Æмæ цæмæн цыди уагæры?

– Дæ фæрстытæй ма кæнæ фервæздзынæн, кæнæ – нал, – загъта Нуриман. – Цæмæн, куы загъай, уæд куы бавдæлид Бега æмæ кæйдæр быны уарзт куы ныккæнид.

– Быны уарзт? Бега? – стыр диссаг мæм куыд нæ фæкастайд?

– Сабыр! – загъта Нуриман. – Диссаг, куыд бауарзта, уый нæу, диссаг, куыд æй базыдта Арена, уый у.

– Куыд æй базыдта?

– Базыдта йæ. Сылгоймаджы зæрдæйы гæнæнтаен кæрон нæй. Стæй ацы сусæг уарзт йæхæдæг дæр æнæ азым нæу, йæ фыр сусæгæй кæцæй нæ разындзæн! Бырсы æддæмæ, йæ бæттæнтæ тоны – искуыцæй йæхи куы разынын кæнид. Кæд, уарзт чи у, æргом уарзт, уый фыдæнæн афтæтæ кæны! Æниу, æцæг уарзт цыма йæхæдæг дæр хъуаг у. Йæ ном дæр цыдæр æнæчæтар у: уарзондзинад! Уарзон йæхæдæг нæ, фæлæ йæ «дзинад». Æмæ «дзинад» цы у? Ницы! Уый æмæ дын – сусæг уарзон! Сыгъдæг поэзи! – уым фæлæууыд йæ ныхасæй Нуриман, æмæ мæ хъустæ гуыв-гуывæй айдзаг сты, æмæ мæ сæр бауыгътон.

– Стæй?

– Уарзын – уый, мæнæ каистæ хæдзар уынаг куыд цыдысты, ахæм цыдæр у. Æмæ-ма кæс æрдзы диссæгтæм: кæрæдзийы базонын сæ нæ бауадзы, афтæмæй сæ баиу кæны. Мæнæ базыдтой кæрæдзийы – нæ-иу баиу уаиккой.

– Куыд нæ баиу уаиккой? – цытæ дзуры ацы Нуриман, ацу ‘мæ сын исты бамбар!

Стæй нæ ничиуал ницы загъта, цалынмæ нæ бæгæныйы агуывзæтæ нуæрт фесты, уæдмæ. Фынгыл сæ куы æрæвæрдтам фæрсæй-фæрстæм, уæд бакастæн Нуриманмæ.

– Æмæ, цымæ, уый та цы ми кæны?

– Чи? – бафарста мæ Нуриман.

– Чи нæ, фæлæ уый, Бега афтæ кæй тыххæй æрхаудта, йæ тъæпп зæххыл кæй тыххæй фæцыди, уый?

Нуриман йæ сæр батылдта.

– Уый дын нæ зæгъдзынæн, – бæгæныйы агуывзæтæ фæстæмæ æрыдзаг кодта Нуриман. – Мæнмæ гæсгæ, Сатана Елдæйæн йæ кæлæнты руаджы цы бæгæны сæнхъизын кодта, уый дæр фæсте фæуагъта Дасханы бæгæны.

– Чи у, уый базон! – æвæццæгæн мæ афтæ тынг базонын нырма никуы никæй фæндыди! – Уæдæ афтæ куы загътай, сусæг уарзон æддæмæ бырсы. Йæ хъиутæ хæры, цæмæй йæхи равдиса искауылты, уæд ыл куыд никуы æрхæцыдысты дæ цæстытæ!

– Нæ йыл æрхæцыдысты. Нæ, фæлæ афтæ фидауат иумæ æдде дæр æмæ мидагæй дæр æмæ ахицæн уат... Уымæй цард цас æгаддæр кæны, æмæ дзы цас тæригъæд ныккæлы уыцы ран! Уал азы фæрабар-бабар кæнут кæрæдзийыл уæхи, стæй, куы æрбадат, уæ кæрæдзийы дунейы бынæттæ куы æркæнат уæхицæн, уæд кæрæдзийæ тыхтынд акæнат уæхи – уый æбуалгъ хъуыддаг у. Æмæ фæцудыдта Бега, Аренæ куы ацыди, уæд бынтондæр фæцудыдта. Бакаес æм, уæд дзы йæхи хуызæнæй ницыуал и. Къæскъæсгæнгæ-иу куы рацæйцыд! Аренæ йæ афтæмæйты уагъта!

«Бега, – хъуыды кодтон æз, – Абиты Бега. Куыд дзæбæх фидауынц иумæ уыцы дыууæ дзырды. Цыбыр дзырдтæ. Цыма цæмæйдæр æмхуызон дæр сты. Ныр сæ чиныджы цъарыл ныфффысс, дзæбæх æмдзæвгæты чиныджы цъарыл. Хæрзаг дзæбæх фидауид чиныджы цъар.

– Ам уыцы куыстуат сарæзта æмæ дзы уæдæй нырмæ хицауæй кусы. Цалынмæ нын нæ цард нæ фехæлдтой, уый хæд размæ ахæм хабар райхъуысти, обкомы, дам, уынаффæ и, хъуамæ йæ хицауады сæрдарæй сæвардтаиккой, – дзырдта æмæ дзырдта Нуриман. Куыд дзырдта, афтæ мæ разы фæзын-фæзын райдыдта Иромейæ: куы-иу уыцы цыбыр уынджы сцæйцыди йе ‘нæрхæц цыдæй, куы-иу уырдыг алæууыд мæ разы æмæ-иу дзурыныл фæци, куы-иу мыл йæхи æрбаппæрста уыцы сисрæбын. Чи зоны, нырмадæр никуы æрлæууыдаиккам иумæ, уыцы куыйты æрдонг куынæ уыдаид, уæд. Æмæ цас магуырдарæ уыдаин уæд! Стæй йæ нал уыдтон æмæ тыхстæн, æмæ та-иу мæ мæ тыхст сæ къанторы раз балæууын кодта, æмæ та-иу Бега сæ асины къæпхæнтыл гуыбырæй бадт. Æмæ-иу мæ уый дæр стыхсын кодта, афтæ гуыбырæй кæй бадти, уый. Бадти-иу æмæ-иу бадти, йæ даргъхæд лулæ йæ дзыхы, афтæмæй, цыма ацы дунемæ уымæн æрцыди, цæмæй уым бада, уыцы асины къæпхæныл, æмæ уыцы даргъхæд лулæ йæ дзыхы дара. Æндæр æй цыма ницы хъуыддаг уыди. Цы митæ йын бакодтой царды дыгъгъуыттытæ! Уæддæр ын фæстæмæ цæуын æнцондæр уайд. Æмæ куы раздæхид фæстæмæ. Аренæ æмæ Сæудары раз йæ зонгуытыл куы æрлæууид æмæ афтæ куы лæууид, цалынмæ йын фæйнардыгæй йæ дæлæрмт-тыл не схæциккой, уæдмæ. О, цы хорз æрцæуид ацы дунейы!

Уыцы бон бонрафты лаууыдтæн уым, къайты къулы рæбын. Уым-иу куы лаууыдтæн, уæд-иу мæм афтæ зынд, цыма, уæд Иромейæйы тæрттæ цы рызтæй рызтысты, уый мæ тæртты баззад, æмæ-иу кастæн мæ тæрттæм æмæ-иу мæ дунейы хæрзтæй æндæр ницы хъуыди. Уый цы бон уыди, уый! Ахæм бонтæ цалдæр бæрцæй, уæд сфидауын кæ-никкой цыфæнды цард дæр.

Стæй мæ цæстытæ æрхæцыдысты кæрдæгыл, сæхихъæдæй йыл æрхæцыдысты. Къулы æрдæгамад сисыл кæд не ‘рзæди кæрдæг! Мæнæ, цыма къултæ уæлдæр кæй нæ амайынц, уый æвдисынмæ хъавыди кæрдæг. Уæдмæ сыл бæлæстæ дæр фæзындзæни, æвæццæ-гæн, афтæ бæласгæндтæ. Афтæ æрзайдзысты сæхи равдисыны фаг æмæ уым тæригъæдæй мæлдзысты. Уæдæ дуртæ æмæ чыырымæс-тыл цыхуызæн бæлас хъуамæ æрзайа?! Бакæс ахæм бæласмæ, æмæ дæ зæрдæ бамæгуыр уыдзæни. Хорз æвдисы ацы галуан, бæстыл цы бон ныккодта, уый. Афтæ баззæди æнæ хицауæй, æрдæгхæлдтытæй æмæ дзыназы, хурмæ дæр дзыназы, къæвдамæ дæр дзыназы. Бæстæ дзыназы. Уыцы æнкъард хъуыдытæ мæ сæ быны куыд скодтой, афтæ мæ цæстытыл куы ауайд уыцы цъæх уæлвæз. Иу хатт ауад мæ цæстытыл, иннæ хатт ауад æмæ нал фæхицæн мæ цæстытæй. Цал хатты-иу æм кастæн, уал хатты-иу ууыл хъуыды кодтон – куыд ницы дзы æрцæры! Уымæй хуыздæр цæрæнуатыл, дунейы куы фæзилай, уæд дæр куы никуы фæхæст уыдзынæ. Æмæ-иу алы хатт дæр уырдаг кастæн, хъæуæй цыдаин, уæд дæр æмæ, хъæумæ цыдаин, уæд дæр. Кастæн æмæ-иу цин кодтон, нæ хъæубæсты ахæм цæрæнуат кæй ис, ууыл. Уым хæдзар сараз! Стыр хæдзар нæ. Стыр хæдзар цæмæн бæззы?! Сырх агуыридурæй йæ сараз. Къулты ‘хсæнмæ-хсæнты хырыз дуртæ дæр фæкæн – афтæмæй хуыздæр фи-даудзысты къултæ. Йæ дуæрттæ ‘мæ йын йæ рудзгуйтæ иууылдæр хурыскæсæнæрдæм скæн, хуры фыццаг тынтæй-иу куыд байдзаг уа хæдзар. Мæргътæ дзы скæн, бирæ мæргътæ. Стыр сырх уасджы-тæ дзы куыд уа æмæ, хылгæнæджы лаудгæнгæ, уартæ хъæумæ хъæлæсыдзагæй куыд уасой: хъæуы уасджытæ, кæй афынæй сты, уый сын сæ цæстмæ кæй бадардтой, уый уайдзæфмæ куыд айсой, сæ уаст куыд нал иу кæна æмæ æмхæццæ уастыл куыд бафтой. Ноджы – гогызтæ, гыццыл гогызтæ æмæ стыр гогызтæ, сæ къудиты

систæ фæйнæрдæм чи ныппака кæна зонты хуызæн æмæ афтæмæй чи рацу-бацу кæна уыцы цъæх уæзæгыл.

Æмæ-иу гомсæр машинæйы куы цыдтæн, уæд-иу фæстæмæ дæр кастæн уыцы уæлвæзмæ æмæ-иу æм уæддæр нæ бафсæстæн кæсынæй. Стæй ауыдтон уым Иромейæйы – рауади хæдзарæй, хуры тынтæ йæ дзæбæх ракасын нæ уагътой, æмæ-иу, цыма хуры тынтыл иуварс ахæцынмæ хъавыд, уыйау-иу йæ къухыл куы иуæрдæм ахæцыд йæ цæстыты рæзты, куы – иннæрдæм. Æмæ хуры тынтæ сæ хъус ницы дардтой Иромейæйы къухмæ, æмæ-иу цæстыты уæлтфыфæлттæ æм-дзæгъд кæнынæй нал æнцадысты.

Уæддæр уый куыд никæй хуызæн у! Искæй хуызæн нæ, фæлæ йæхи хуызæн дæр нал фæзыны. Уый, æвæццæгæн, афтæ кæй никæй хуызæн у æмæ йæхи хуызæн æгæр кæй у, уымæн мæм афтæ фæзыны. Адæй-маг æгæр куы уа йæхи хуызæн, уæд ма, йæхи хуызæн уа бынтон, уый гуырысхойаг у, æвæццæгæн. Æмæ сафтид и уынг. Уынг дæр уымæн сафтид, чи зоны, æмæ æппындæр кæй никæй хуызæн уыд. Налдæр ыл иуæрдæм цыд, налдæр иннæрдæм, æмæ уый дæр уынг йеддæмæ ницы у.

Уыцы хъуыдытæй æруæззау дæн. Æмæ мæ хъуыдыйы æрæфтыд: цæй æмæ хæдзармæ ацæуон æмæ уым мæхи æруадзон истæуыл. Æр-зылдтæн мæ бынаты, æмæ мæ цæстытæ æрхæцыдысты Нуриманыл – далæ уыцы къулы тигъæй æрбазынд æмæ, куыд æрбазынд, афтæ ссæуы. Æмæ мæм дзуры, нырма кæм и далæ, уырдыгæй.

– Цы хорз у, ам дæ кæй сæййæфтон, уый!

– Цæмæй хорз у? – ахъæр æм кодтон. Æмæ мæ хъæрыл бæрæг уыд – йæ фæзындыл мæм цин кæнын нæ цæуы.

– Уæлæмæ хизын мæ кæй нæ бахъуыд, уымæй, – стæй мын уæдмæ мæ цонгмæ æрбавнæлдта. – Цæуæм!

– Кæдæм?

– Фæндагыл дын æй зæгъдзынæн.

– Цы ‘рцыди?

– Фыдбылыз, – мæ цонгыл мын ахæцыд æмæ цæуыныл фестæм. Нуриман разæй цыд, æз – йæ фæстæ. Куы йæ баййæфтаин æмæ йæ фæрсты куы цыдаин, æфтæ мæ фæндыд, фæлæ йæ баййæфон, уый мæ бон нæ уыд, æмæ цыдтæн æмæ цыдтæн Нуриманы фæстæ, цыма мæ кæдæмдæр кæимæдæр хъæбысæй хæцынмæ кодта, уый хуызæн.

Цæхгæрмæ уынджы бирæ адæм уыд, æмæ дзурын Нуриманы чъылдыммæ:

- Ам зиан и.
- Æмæ цы? – радзырдта мæм уый.
- Иннæ уынгты ацу.
- Цæмæн?
- Уæдæ, зианджынтыл алагæрд, уый æгъдау у?!
- Зианджытыл нæ лагæрдæм.
- Уæдæ?
- Зианмæ цауæм.
- Цæмæ?

Нуриман мæм ныцыуал сдзырдта. Æнæуи йæ цыд фæсабырдæр кодта. Уæдмæ æруыдтон Бегайы. Цыдæрхуызон иппæрдæй лæууыд, цыма йæ иннæтæ семæ лæууын нæ уагътой, уый хуызæн. Йæ лулæ йæ дзыхы уыд, фæлæ дзы фæздæг нæ цыд. Нуриман фæйнæрдæм аракаес-бакаес кодта, æз æй куыд бамбæрстон, афтæмæй, тæфæрфæс кæмæн ракаена, ахæм искай агуырдта, фæлæ дзы ахæмæй ничи зынд, æвæццæгæн, дзурын куы райдыдтой, уæд адамы ‘хсæн фæци, тæфæрфæсгæнджытæн арфæ чи кодта, уый. Уæд Бегайы цур æрлæууыд Нуриман. Æз та Нуриманы цур æрлæууыдтæн. Бега фыццаг Нуриманмæ бакаст, стæй та – мæнмæ. Дзургæ нæ никамæ ницы скодта. Стæй дзургæ нæ, фæлæ нæ цыма уынгæ дæр нæ фæкодта, афтæ дæр мæм фæзынд. Мæнмæ куы æрбакаст, уæд ын йæ дыууæ цæсты бын фæдтон дыууæ тымбыл цæссыджы æртахы, æмæ бадис кодтон – куыд лæууынц афтæ, тулгæ куыд нæ раканынц рустыл дæлæмæ?! Стæй батыхстан: кæдæм мæ ракодта ацы Нуриман?! Кæд Бегайы хæстæджытæ сты, уæд ам цæмæн лæууы Бега? Уартæ дуарбахизæны искуы цауылнæ лæууы? Цыма сонтæй-сондæр кодтон, афтæ мæм зынди. Æвæццæгæн, æнæнхæлæджы кай æрбахаудтæн æнæзонгæ зианмæ, уымæн афтæ уыд.

– Хурхортæ хурыл куыд æмбырдтæ кæной, афтæ нымбырд сты нæ цардыл нæ царды знæгтæ. Æрбырстой йæ, лæбурынц æм фæйнæрдыгæй, фæлæ, дам, фыдбон æмæ фыдлæг бирæ нæ хæссынц, дзырдтой нæ фыдæлтæ, – хъуысти кайдæр хъæрæй ныхас, æмæ йæм хъусыныл фæдæн. – Æмæ мæн тынг уырны, æмæ сымах дæр уырдæд: раздæхдзæн уыцы дуг, йæ тырысаты пæр-пæр рахæсдзæн йæ уæлæ, æмæ нæм хъуысдзысты уыцы пæр-пæрæй, уый сæрвæлтау йæ цырды нывондæн чи

æрхаста, уыдоны нæмттæ æмæ уыцы нæмттимæ уыздæни Иромейæйы ном дæр.

Æмæ мæ алыварс аракаес-бакаес кодтон – уæдæ, дам, Иромейæйы ном, дам. Иромейæйы ном. Сылгоймæгтæй чидæр скуыдта, æмæ йын иннæтæй чидæр йæхи фембал кодта. Æмæ фæтарстæн, йæхи йын чи фембал кодта, уый куыдæй. Мæ зæнгтæ фæтасыдысты, æмæ фæтарстæн: хаудзынæн!

Стæй цыдæрхуызон фæсабыр сты адæм. Цыма чидæр кæцæйдæр цыдæр æрбадзурынмæ хъавыд, æмæ йæ куына фехъусой, уымæй тарстысты. Фæлæ бирæ нæ ахаста уыцы сабыр.

– Мах дæр цъус нæ уыдыстæм. Ныхмæ фæлæууыны фаг уыдыстæм. Фæлæ мах ронбæгъд уыдыстæм, уыдонмæ та топпытæ æмæ сармадзанта уыди.

Стæй та мæм ницыуал æрбайхъуыст, æмæ та нæ уæлвæзы фестадыстæм. Ацы хатт кæд нæ бадтыстæм, кълрæбын йæ цъар стыгъд кæмæн уыди, ахæм тымбыл хъæдыл. Не ‘ргæмттæ кæрæдзимæ базылдтам, афтæмæй, æмæ кæд нæ хъазыдыстæм къуырццытæй – де ‘рмттæй дæ цæстытæ бамбæрз, æмæ дын сæ æз мæ къухы ныхæй бакъуырцц кæндзынæн, стæй, цалынмæ нæма ракастæ, уæдмæ, де ‘нгуылдзтæй иу цалдæр фæдар ме ‘рдæм, æмæ кæд, æз кæцы æнгуылдзтæ фæдардтон дæумæ, дæуæн дæр уыдон разыной ме ‘рдæм дард, уæд рабылдтай. Кæннод та ногæй бамбæрз дæ цæстытæ де ‘рмттæй. Æмæ та-иу мæн бахъуыд мæ цæстытæ æмбæрзын. Диссаг уыд: Иромейæ-иу йæ хистæр æнгуылдзтæ фæдардта мæнмæ, æз та-иу æм мæ кæстæр æнгуылдзтæ фæдардтон. Ныр цал хатты! Уæд æм æз цæуылнæ дардтон мæ хистæр æнгуылдзтæ? Фæдар æм ды дæр дæ хистæр æнгуылдзтæ, æмæ уа! Æмæ худти Иромейæ. Афтæ сыгъдæг худгæ йæ никуы федтон, афтæ адджын худгæ. Æмæ та мæ хъусты амидаг и кæйдæр ныхас:

– Рудзгуытæй пиллон куы ныггуылф кодта æддæмæ, уæд дуар фегом и, æмæ фæлæбурдтам нæ асыччытæм, нæхи бакалдтам гом дуармæ, кæд баирвæзиккам мидæмæ, зæгъгæ. Фæлæ уæд къæсæрыл сармадзаны нæмыг сæмбæлд, æмæ, разæй чи уыд, уыдон æркалдысты нæмыджы схъистæй. Уыдонимæ фæци Иромейæ дæр, – лæппу ныуулафыд, æмæ мæм йæ ныуулафæт йæ ныхасæй тынгдæр æрбайхъуысти. – Фæндараст у, нæ судзгæзæрдæ тохгæнæг æмбал!

Æрæджиау кæддæр маæ цæстытæ æрхæцыдысты, дзургæ чи кодта, уыцы лæппуйыл. Нырма лæппу уыди, хæрз лæппу, афтæмæй æнахуыр æнæвдæлонхуыз зынди. Афтæ зынд: мæнæ йæ ныхас дæр нæ фæуыздæн кæронмæ æмæ атагъд кæндзæн, цы бирæ хъуыддæгтæ йæм кæсы, уыдонмæ.

Лæууыдтæн æмæ хæццæ ракас-бакæс кодтон. Куы-иу кæмæ бакастæн, куы – кæмæ. Куы та-иу æнæуи кастæн. Уынгæ ницы кодтон. Кæсгæ-иу кæмæ кодтон, уыдоны дæр уынгæ нæ кодтон. Æнæуи-иу кастæн уыдонмæ дæр.

Нæ, уый ардыгон нæу, уыцы æнæвдæлонхуыз чи уыд, уый, уырдыгæй чи æрцыд, ахæм у, Мæскуыйæ. Нæ хъуыстай, асыччытыл, дам, нæхи ныццавтам. Уый дæр, асыччытæ чи хаста, уыдонимæ уыд. Æмæ, цымæ, иунæгæй хаста асыкк Иромейæ? Чи зоны йæ искæимæ фæцæйхаста, чи зоны йæ иунæгæй дæр фæцæйхаста. Ныр æз дæр уым куы уыдаин, уæд ын не схæцыдаин йæ асыккыл иннæрдыгæй, кæд æй иунæгæй фæцæйхаста, уæд? Æмæ йæ дыууæйæ иумæ фæцæйскъæфтаиккам. Стæй сармадзаны нæмыг куы сæмбæлд къæсæрыл, уæд уым ахаудаид нæ асыкк. Стæй ахаудаиккам нæхæдæг дæр. Ахаудаиккам. Иумæ ахаудаиккам. Æниу, чи зоны, иумæ нæ ахаудаиккам. Чи зоны, нæ иу раздæр ахаудаид, нæ иннæ та фæстæдæр ахаудаид, чи зоны.

– Æмæ нæ бамбæрстой адæм, цы стыр фыд сыл æрцыд, уый афтæ стыр у, æмæ нæ цæуы сæ хъуыдыйы адæмæн, нæ йыл æххæссы сæ зонд, æндæр куыд нæ рабырсынц æд фæрæттæ æмæ æд сагæйттæ, куыд нæ фæсурынц, хицауады бынаты хицауады бæсты цы мæнг уд æмæ цы æнæуд хицæуттæ рабадт, уыдоны! – æрбайхъуысти та мæм лæппуйы ныхас, æмæ йæм хъуысыл фæдæн. Ныр бацу уыцы лæппумæ, иуварс ыл ахæц æмæ йæ фæрсынтæ байдай Иромейæйæ, фæрсынтæ йæ байдай йæ ‘нæвдæлон дзы бынтондæр куыд фæрох уа. Уый йæ ма бахъуыды кодтаид! Æмæ йыл иу хатт куы æрхæца цæст, уæд дæ куы нæуал фæрох уыдзæн. Уæдæ йыл дæ цæст уайтагъд ма æрхæца! Æмæ йæ уынгæ дæр куы нæма фæкæнай, уæд дæр ыл куы æндæдздзысты дæ цæстытæ, кæд ма фæрсыс, уæд. Уыцы хъуыдытæ куыд хъеллау кодтой ма алыварс – мæхимæ сæ æввахс цыма ничи цыди – афтæ ма цæстытæ æрхæцыдысты Бегайыл. Цыдæр кæны ацы Бега дæр, кæд цыфæнды

хорз лэг у, уæддæр. Иунæгæй æрбацу, иунæгæй слæуу æмæ иунæгæй лæуу æмæ лæуу! Адæмы кæрон искуы лæуу, адæмы ‘хсæн нæ, фæлæ. Цымæ йæ уый та куыд базыдта? Исчи йæм бадзырдта, æвæццагæн. Бадзырдтой йæм. Уым нæ куыста, уыцы куыстуаты, Бега хицау кæм у, уым?! Мæскуыйы уыдаид, уый дæр зыдтаид. Ныууайон, загътаид. Нæ хицауадмæ дæр бакæсон, æмæ Бега цы загътаид йæ ныхмæ?! Фæлæ йыл исты ‘рцыди, уый та? Уый дæр æм бадзырдтаиккой. Куыд нæ йæм бадзырдтаиккой уый дæр?! Стæй йæм æй куынæ бадзырдтаиккой, уæддæр... Чи зоны, уæддæр... Йæ зæрдæ йæм æхсайдтаид æмæ. Æмæ афтæ куы æхсайа зæрдæ... Симонов куы фыста, æнхæлмæ кæс, тынг æнхæлмæ кæс, æмæ æрыздæхдзæн, ома, хæстæй, æмæ æнхæлмæ кæсын æмæ зæрдæ æхсайын иу хъуыдыйыл баст куы сты сæ дыууæ дæр: æнхæлмæ куы кæсай, уæд дæ зæрдæ æхсайы, дæ зæрдæ куы æхсайа, уæд æнхæлмæ кæсы. Уый афтæ у, æнæмæнг афтæ у уый. Фæлæ, дзæбæх ахъуыды кæн, уæд æм цæмæн хъуамæ æхсайдтаид йæ зæрдæ, уымæйдæр афтæ тынг?! Иумæ кæй куыстой, уый тыххæй? Æмæ адæм иууылдæр иумæты кусынц, уый тыххæй сæ зæрдæтæ афтæ æхсайынц кæрæдзимæ? Ницы æхсайынц. Æмæ уæд уый зæрдæ, Бегайы зæрдæ, цæмæн хъуамæ æхсайдтаид?! Фæлæуу, фæлæуу, æмæ дзы кæд Аренæ дæр уымæн афардæг, уæд та?! Кæд Сæудары дæр уымæн акодта, уæд та?! Кæд æм, йæ зæрдæ кæмæдæр кæй фехсайдта, уымæй фехсайдта йæ зæрдæ, уæд та? Уый зын уромæн у, уыцы зæрдæфехсайд. Уымæй зындæр бауромæн æппындæр ницы и. Æнæуи, кæмæ фехсайдта йæ зæрдæ, уый нæ базыдта, æвæццагæн, Аренæ. Æмæ йæ уый хъæугæ дæр ницæмæн кодта, уый зонын. Æппындæр æй ницæмæн хъуыди уый зонын.

Стæй та амидæг и мæ хъусты:

– Рухсæг у, нæ фæдисон хо. Фæдисы фæцыдтæ, стыр фæдисы æмæ, куыд æцæг фæдисон, афтæ дæ цард радтай. Рох никуы уыдзынæ нæ адæмæй. Мах та, æгас мыггаг, нæ зындæр ардхæрæнты дæ номæй хæрдзыстæм ард. Рухсæг у!

Уым иуцъус фæсабыр сты, стæй, куыд ваййы, афтæ хиуæттæ æмæ хæстæджытæ рабырд сты – фæстаг хатт ма бакæсой Иромейæмæ, сæ къухтæ йыл авæрой. Уæд Бега йæ лулæ райста йæ дзыхæй, йæ пиджачы дзыппы йæ нывæрдта æмæ бараст и чырынмæ. Куы йæм бахæцца и,

уэд æрхауд йæ разы йæ зонгуытыл æмæ сывæллонау хæкъуырццæй кæуын райдыдта.

Адæм лæууыдысты æмæ диссагмæ кæсæгау кастысты Бегамæ. Æз та ууыл хъуыды кодтон: цыма æрдæбон йæ цæстыты бынты цы цæссыджы æртæхтæ уыди, уыдон æрлæстысты, уартæ йæ рустыл цы цæссыгтæ лæсы, уыдонимæ, æви уым базадысты сæ бынæтты, æмæ сæ афтæ хæсдзæни йæ цæстыты бынты Бега?

Уэд Нуриман бацыд Бегамæ, ныггуыбыр æм кодта, æвæццæгæн ын йæ хъусы истытæ дзырдта. Стæй йыл схæцыд æмæ йæ, чырынмæ кæцæй бацыд, уырдаæм ракодта. Æмæ та мæм фæзынд кæцæйдæр: дыууæйæ йæм куы бацыдаиккам, уэд хуыздæр уыдаид, æвæццæгæн, фæлæ мæнæн мæ бон нæ уыди цæуын, æмæ куыд бацыдаин?

Бега кæугæ нал кодта. Фæлæ йе уæнгтæ фесхъиу-фесхъиу кодтой.

Стæй систой чырын се уæхсчътæм, æмæ фæцæйцыди Иромейæ. Фæцæйцыди. Æвæццæгæн, афтæ сындæггай никуы фæцæйцыди сæ уынгты. Æмæ феггуырстысты адæм, æмæ нызмæлыд «Додой»-ы уæззау уылæн æмæ фæцæйбырста Иромейæйы фæдыл, цыма йæ иунæгæй ауадзынмæ нæ хъавыд. Уынг афтидæй-афтиддæр кодта. Фæстагмæ ма дзы базадыстæм дыууæйæ. Бега æмæ æз. Бега фалдæр лæууыд, хæдзармæ æввахсдæр, æз – ардæмдæр. Бега лæууыд æнахуыр гуыбырæй æмæ йæ лулæйы тамако надта. Æз лæууыдтæн.

Мартъи, 2024

ФЫЙЙАУ КУЫДЗЫ МÆЛÆТ

Радзырд

Ахæм минуæг мæм ис: фæскуыст æнæмæнг хъуамæ мæ фæндаг раканон Фæскомцæдисон паркыл. Ам бæлæстæ дæр адæймагау уыцы хъуыдыдзаст вæййынц. Уæлдай фылдæр та уарзын бæрз бæлæстæм кæсын. Цыдæр æнахуыр рæсугъд змæлд фæкаенынц сæ хæрзконд къабузтæ дæр. Сæ сыфтæртæ та чындздзон чызджытау кæрæдзиимæ сусу-бусуйыл сбæндæн вæййынц.

Æрбадтæн та мæ уарзон бандæттæй иуыл. Чысыл фалдæр цы бандæттæ ис, уыдоныл дæр цалдæр карджын адæймаджы æмæ къорд æрыгон лæппуйы æмæ чызджы сæ фæллад уадзынц. Мæ хæд уæле цы бандон ис, уый бын та йæхи батымбылтæ кодта æмæ æнцад æнæмæтæй хуыссы иу стыр куыдз. Уымæн йæ фæрсчытæ фыр мæллæгæй мидаæмæ бахаудтой. Хатгай йæ бындзытæ куы бахъыгдарынц, уæд йæ къуыбыр хъустæ базмæлын кæны. Æз бамбæрстон, уый раздæр фыййау куыдз кæй уыд. Ныр базæронд, æмæ йыл, æвæццагæн, йæ хицау фыййæуттæ дæр сæ къух ауыгътой, æмæ хæхтæй ардæм, горæтмæ, йæхи райста. Тынг тæригъæд мæм фæкаст ацы куыдз. Ахъавыдтæн истæмæй йын йæ зæрдæ балхæнын, фæлæ иу сайæн хæринаджы мур дæр мæ дзыппы нæ разынд.

Уалынмæ дын кæсын, æмæ нæ рæзты иу хæрзконд æрыгон сылгоймаг æрцауы. Йæ разæй та, мæнæ цыма Хъарсы фидар басаста æмæ зæххыл уымæй домбайдæр нæй, уый хуызæн лæгæрдгæ цауы иу стыр фидæрттæарæзт бульдог куыдз. Хуры тынтæм йæ риуыл дардмæ тæмæнтæ калынц бирæ алыхуызон майдантæ. Иу ныхасæй, сæхимæ гæсгæ ма дун-дунетыл адонæй хъалдæр кæм уыди!..

Мæнæ сылгоймаг йæ япойнаг зонтыкк æрæвæрдта, мæ фарсмæ цы бандон уыдис, ууыл. Систа иу уисы къæцæл æмæ дзы бавзыста, абонсарæй нырмæ аууоны фæлладæй цы мæллæг æмæ æххормаг куыдз хуыссыд, уымæ.

– Ахъуытты у ардыгæй! – райхъуыст йæ хъæрныхас, – ныр ма дæу смагмæ дæр смуддзыстæм...

Куыдз, мæгуыр, базмæлын кодта йæ къуыбыр хъустæ. Адæймагау æмбаргæ цæстытæй скаст йæ хъыгдарæгмæ. Цыма йын афтæ зæгъын-

мæ хъавыд: ныуадзут мæ мæ магуырыл, уартæ уын æндæр ран бирæ бынæттæ...

Фæлæ сылгоймаг ууыл кæм æнцад. Райста ноджы стырдæр уис æмæ дзы ралæууыд куыдзы мæллæг фæрстыл. Уымæ йе ‘взист рæхысæй йæхи тоныныл схæцыд бульдог куыдз дæр. Цыма йæ хицауæн афтæ дзырдта: ауадз-ма мæ, æз ын ныртæккæ, мæ хицауы коммæ кæсын куыд хъæуы, уый фенын кæнон...

– Ныуадзут магуыр куыдзы йæ адыл, – нал фæлæууыдтæн æз дæр сылгоймагмæ, – уартæ дзы бирæ бандæттæ куы ис.

– Хорз лæг, уый дæ хъуыддаг нæу, – фæтъæлланг мыл кодта уый, – ай нæ бынат у, æмæ ацы дзæгъæлдзуйы ам ницы хъуыддаг ис.

Дыууæ, æртæ, цыппар цæфæн ныббыхста фыййау куыдз. Йæ сæр уæлæмæ дæр нæ систа йæ раззаг къæхтæй. Фæлæ йыл хъал бульдог куыдзы дзæмбыйы цæф куы бамбæлд, уæд уый дæр нал баурæдта йæ маст. Уайтагъд алæууыд йæ къæхтыл. Æрбамбырд кодта йæ фæстаг тыхтæ. Цæф арсау фæбогъ кодта, æмæ дæ балгъитæг уый дзæмбытæм бахауæд...

Афтæ рауад «майданджын» куыдзы хабар. Уайтагъд æй аууæрста йæ быны. Иунæг къæппæн ын ацахста йæ хурхыуадындзтæ. Нал æй уагъта фезмæлын дæр. Майдантæй иуцалдæр фæйнардæм фæхаудтой. Сæвдылдысты рыджы.

Сылгоймагæн йæ зæрдæ бавзæр. Уыцы фæсус хъæлæсæй ма удаистæй хъæр кодта:

– Фех... Феххуыс мын кæнут!..

Хъуыддаг хорз кæй нæу, уый бамбæрстон æз дæр, æмæ иу æрыгон лæппуимæ фыййау куыдзы куыддæртæй баиргъæвтам.

Ус йæ урс къухмæрзæнæй йæ куыдзы тугтæ ризгæ къухтæй сæрфта, афтæмæй нал æмæ нал æнцад йæ кæуынай.

– Фæлæуу, æз дын ныртæккæ фенын кæндзынæп, – карзæй æрт-хъирæнтыл схæцыд, афтæмæй йæ куыдзы майдантæ иугай æмбырд кодта рыгæй.

Фыййау куыдз узгæ-узгæ фæстæмæ йæ бынатмæ бацыд æмæ та уыцы фæлладæй йæ сæр йæ раззаг къæхтыл æрæвæрдта, афтæмæй ногæй фынай кæныныл схæцыд.

Рацыдаид сахаты ‘рдæгæй чысыл фылдæр, афтæ дын уыцы сылгоймаджы мой, иу хæрзхаст лæг, нæ цуры йæ сау «Волгæ» куы фæурумид.

Йæ хæд фæстæ та сау æхгæдсæр машинæ алæууыд нæ уæлхъус. Дуарæй уыцы рогæн топпæлвæстæй æргæппытæ кодтой æртæ лæппулæджы. Сæ иу нæм æрбадзырдта:

– Уæхи иуварс айсут, ныртæккæ хъуамæ мæнæ ацы æрра куыдзы амарæм, æмæ уæ нæмыг искауыл суайдзæн!

Æз ма сын бæргæ дзырдтон, уыцы мæгуыр куыдз ницы аххосджын у, зæгъгæ, фæлæ мæм уыдон хъусгæ дæр нæ бакодтой.

Топп кæмæ уыд, уымæ хæстæг бацыд уыцы хæрзхаст лæг æмæ йын афтæ зæгъы:

– Æри-ма мæм дæ хæцæнгæрз, æз æй мæхи къухтæй хъуамæ амарон.

Фыййау куыдз, мæгуыр, фыццагау æнæмбаргæ цæстытæй каст йæ алыварс.

...Ныннаерыд топпы гæрах. Нæмыг сæмбæлд фыййау куыдзы риуыл. Уый ма фæстаг хатт йæ къæхтыл слæууыд, акаст хæхты ‘рдæм, нынниудта уыцы тæригъæддаг хъæлæсæй æмæ уæззаугай æрхауд зæххыл. Йæ дзагъыр цæстытæй рахъардтой дыууæ судзаг цæссыджы.

Куыдзы марæг уыцы хъалхуызæй йæ ус æмæ бульдогимæ сæ «Волгæ»-йы бабадтысты æмæ сæрыстырæй нæ цураей асыффытт кодтой.

АЛЫ УЫСМЫ ДÆР – ЦАРДМÆ УАРЗОНДЗИНАД

Адаймаг дунемæ цы цæстæй кæсы, цы ахорæнтæ дзы уыны, цы æнкъары уыцы уысм, уыдон, чи зоны, рæстæджы фæлмы базаиккой, æнавгъауæй сæ ивгъуыды рыг йæ быны ануæрдид. Фæлæ уымæн хорз къамисæг бар нæ ратдзæн. Нæ сыл бауадздзæн дуджы комытæф абадын. Иу уысммæ цы историон цаутæ æрцыд, цы рæсугъдзинадтæ ацахста цæсты гагуы, уыдон йæ арæхстдзинады руаджы фæстын кæндзæн æвдисæндар рæстæджы монæн.

Тæхуды, цардмæ мидбылхудгæйæ кæсын чи зоны, йæ уды тæрæзтыл, царды тархъулаттыл рæсугъдзинад æмæ æцæгдзинад кæмæн кæнынц уæлахиз! Тæхуды, къæвда сæх-сæхæй куы ныккалы, æмæ адæм дугы уайæгау сæ хæдзæрттæм куы фезгъорынц сæ зонтыктимæ, уæд йæ къæхтæ уынгмæ кæй фæхæссынц, æрдзы хивæнд митæй удæнцой исгæйæ. Ахæм у йæ конд, Хуыцау æнкъарæгой зæрдæ, цардмæ уарзондзинад æмæ стыр курдиатæй кæй фæхайджын кодта, уыцы адаймагæн. Ахæм у нæ абоны равдысты хъайтар дæр.

Æхсызгонæй уæ размæ хæссæм раздæры барæдхæххæнæг, пъллицæйы булкъон отставкайы, абон та креативон индустрийы райрæзты фонды менеджер, курдиатджын къамисæг, блогер Букуылты Андрейы ист къамты равдыст. Андрейæн къамтæ исыны аивадмæ йæ зæрдæ сабибонты ахсайдта. Скъолайы ахуыры рæстæг цыд къамисджыты кружокмæ дæр. Ныр та уый ссис йæ дæсныйад.

2017 азы Национ телеуынынад «Осетия-Ирыстон» куы байгом, уыд дзы фæзыд проект «Фотоген». Æвдыст дзы цыдысты Ирыстоны историон бынæттæ æмæ æрдзы рæсугъдзинад Андрейы ист къамты фæрцы. Проектæн ном дæр йæхæдæг æрхъуыды кодта. Афтæ хуыйны Андрейæн йæ телеграм-канал дæр. Фæлæ, мидбылхудгæйæ куыд зæгъы, афтæмæй уыцы дзырд ирон «фæтаген»-мæ бар нæ дары.

Андрейы ист къамтæ æвдыст æрцыдысты цалдæр равдысты. Зæгъæм, уыд, 2018 азы Мæскуыйы фæстиваль «Северный Кавказ: синтез мира, синтез искусств»-ы фæлгæты цы къамты равдыст байгом, уый автор. Йæ аивадæн ын аргъ чи кæны, уыдон та тынг

цымыдисæй æнхъæлмæ кæсынц, цæмæй тагъд рæстæджы æвдисæн уой Букуылы-фырты сæрмагонд равдыстæн Ирыстоны. Алы кадр дæр – цардæгас, бауадзы дзы уд. Хуымæтæг сосæ фæндаг. Алы бон дæр ыл дыууæрдæм кæнæм, фæлæ йын йæ рæсугъддзинад фенæм, æрмæст æй Букуылы-фырт нæ размæ куы рахæссы, уæд. Дидинаг æмæ дидинаг. Фæлæ нæм Андрейы ист къамæй йæ хæрздæф дæр ракалы, йæ разæй адæймаджы йæ къах дæр нал фæхæссы. Зæронд хæдзар. Æнæуи бон махæй бирæтæ йæ фæрсты ацæуиккой. Фæлæ та йæ нæ къамисæг йæ социалон хызæджы куы равдисы, уæд нæ æрфæнды йæ мидæг æрцæрын. Изæрыгон дзы мыдадзын цырагъ ссудзын æмæ стьолю уæлхъус ирон дзæбæх чиныг арафæлдах-бафæлдах кæнын, цъырцъырæгты зарынмæ байхъусын. Гом рудзынгæй та кæлы рог уддзæф...

Уый та уын нæ хæхтæ, нæ мæсгуытæ, нæ цæугæдæттæ, нæ фысты дзугтæ, быдыртæ, цæрагойтæ, ирон лæджы уд. Кæрон нæй къамисæджы уарзондзинадæн цардмæ, йæ адæммæ, æрдзмæ, йæ уидæгтæм, аивадмæ, Хуыцау зæххыл цы сфæлдыста, уымæ...

«МАХ ДУГ»-Ы РАВДЫСТ

БАЛЦ КЪАМИСÆДЖЫ ДУНЕМÆ

О Хуыцау, цымæ, кæй фæлварæн у цард?
БЫГЪУЫЛТЫ Къола

Цард – цæрынæн.

НИГЕР

ФОТОГЕН
@fotogenos

*Хæхбæсты фарн –
Æфсарм æмæ лæгдзинад!*

ДЗАБОЛАТЫ Хазби

*Æрмæст дæ иунæг курæг дæн:
бæстыл кæмæн куыд у йæ зæрдæ,
йæ цард ын уый нывæн ыскæн.*

ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Фыдæлты цард махæй дæрд у.

КОЦОЙТЫ Арсен

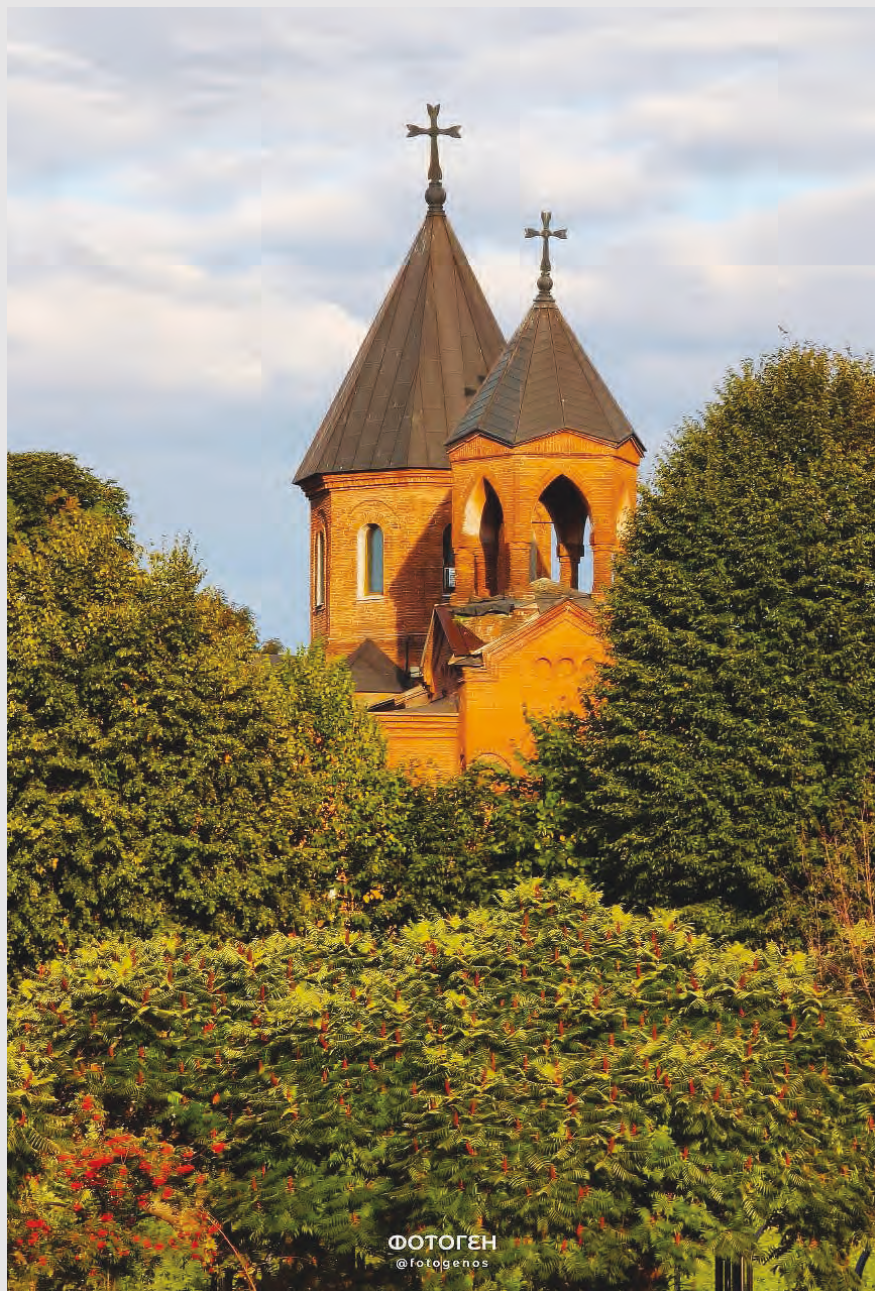
*Терчы бабыртæ куы 'рбамбырд вæййыны,
Куынаæ дзы вæййы бæлоны хуызæн.*

Адæмон ныхæстæ

*Ис иу хærзиуæг дунетыл лæгæн, –
Йæ ном – Сæрибар, цинты цин, æлутон.*

ШАМИЛ

Адæм дзæнæт кувынсæй арынц.

СЕКЪА

*Фæмард æмбал, йæ рæсугъд цард фæци,
Йæ номæн адæм кувдысты сæ сæрæй...*

ПЛИТЫ Грис

*Чи мæ фехъуса, уый мæ кæд бамбарид, чи мæ бамбара, уый мæ кæд нæ
ферох кæнид.*

КЪОСТА

ФОТОГЕН
@fotogenos

Ехх, дунейыл ныр уарзты цæхæр бандзар!..

КАМАЛ

О аҥазонгæ рæсугъд чызг,
Ам цы фæвзæрдтæ мæ разы?

КАСАТЫ Батрадз

ФОТОГЕН
@fotogenos

*Алы адаймагаен дсер ис дыууа хъысмэты. Иу, – чи ис, уый.
Иннае, – кэцы хъуамэ уа, уый.*

ГÆЗДЭНТЫ Гайто

*Æхсызгонæй мæ циныл бафтыд рис,
Дæ сыгъдæг рухсæй байдзаг ис мæ зæрдæ.*

ШАМИЛ

*Цыди сә дзыхәй раст ныхас мыдау,
Әмә дзы хастой уарзт әмә әгъдау.*

ШАМИЛ

*У дуне мæ райгуыраен, фæлæ уæддæр
Мæ Иры къæсæр у мæ райдиан!*

ХАДЖЕТЫ Таймураз

*Нырхæндæг дæ, ныггомæг дæ, ныттар дæ,
Уыдтæ кæддæр та минмырон, æрвхуыз.
Цыма дæ исчи дымгæмæ ныддардта,
Цы дыл æрцыд, куыд аивтай дæ хуыз?!*

ХОСТЫХЪОТЫ Зинæ

ФОТОГЕН
@fotogenos

*Бонтæ дардмæ дарынц арф фæд.
ХЪАМБЕРДИАТЫ Мысост*

КУЫД БИРÆ ДÆ УАРЗЫН, БУРДЗАЛЫГ ФÆЗЗÆГ!

ФÆЗЗЫГОН МÆТÆГ

Гæзамæ мæ æндавы хур йæ тынтай,
Фæззыгон бон æнтыснаггæй кæсы.
Æгæнон дымгæ 'рбадымы цаггатай,
Цавæрдæр тас мæ зæрдæмæ хæссы.

Мæ сырх мæтæг, афтид хъæд ма дзы баззад,
Мæлæтау ын йæ сындзытæй тæрсын.
Фæззыгон дымгæ, ма бахъыгдар, ма кæн,
Сырх мæтæджы, нæ дын дзырдтон, нæ дын!..

Куыд фидыдта дæ дидинсыфыл, уастæн,
Дзындзы фæрдыгау ирд æртæх сæууон.
Дæ хæрдæф-иу куы андзæвыд мæ былтыл,
Кæм-иу уыди мæ цинæн уæд кæрон!

Узæлыди дыл нудадзыг рæу дымгæ,
Йæ хъæбысы дæ сабийау уызта.
Æрхъæцмæ дыл нæ хæццыди цъæх уалдзæг –
Йæ буц чызг уыдтæ раст цыма. Ныр та?..

Мæ былтыл ризæг бахæцыд цæмæндæр,
Йæ ивгъуыд мæм фын фенæгау кæсы.
Цыма у уалдзæг, æмæ мæм рæу дымгæ
Дæ дидинсыфты адджын тæф хæссы.

Мæ зæрдæйæн æнцойад нæй мæ риуы,
Кæмæдæр цыма 'нхæлмæ æз кæсын.
Мæ рагуалдзæджы райдзаст бонтæ мысгæ
Æнæ цæссыгæй хинымæр кæуын.

БУРДЗАЛЫГ ФÆЗЗÆГ

Куыд бирæ уарзын дæу, куыд бирæ, ацы
фæззæг бурдзалыг,
Тæхуды, ‘мæ куы уаис мемæ, ды куы
уаис иудадзыг.
Дæ номыл æз ысывæстон зæлаив
зарæг, гъемæ
Курын дæуæй, ма мæ ныууадз, баззай
ам ды мемæ!
Хъæдæн фестад йæ цъæх фæлыст
хъулаттæ, кærкæ-мæркæ.
Аргъæутты ма ваййы ахæм рæсугъд
цыдæр æназæгыгæ.
Æнахуыр тæмæссаг мæм фækасы
сыфтарты сыбар-сыбур.
Æмæ, дам, лæуу мазурайæ, ма сныхас кæн,
мацы дzur.
Мæнæ куыд аив у мæ алыварс æрдз
æмæ бæстæ,
Æмæ куыд нæ кæнон, куыд нæ кæнон, зæгъ-ма,
дистæ, тæмæстæ?
Куыд æхцон у дæ хуры хъарм мæ зæрдæйæн,
мæ удæн,
Æз кады зарæг уымæн зарын дæ арв
æмæ дæ хурæn.
Нал дæн æз рæвдыд цыдæр дæ зæлдæфæй,
дæ хурæй,
Алыгътæ гæды рувасау, бур фæззæг,
нæ цураей.
Æз дæр зæгъын: нал ис фæззæгæн йæ кой,
йæ зынаг,
Хæхтæй мæм æркасти уæлæ урс
нымæты зымæг.

Букуылты Андрейы ист кьам

ФÆЗЫГОН САГЪÆС

Нал мæ хъæуы ницыуал мæн царды,
Фелгъæд и мæ зæрдæ дæр фыр уарзтæй.
Фæззæджы æрнымайын хынцæгау,
Æмæ та фæхъуыди иу мæ азтæй.

Дондзастæй фæкæсын æз æрвылбон,
Бафарсис мæ ды: «Æнкъард цæмæн дæ?»
Фæлæ йæ мæхæдæг дæр нæ зонын,
Хъыг æдзух цæуыл кæны мæ зæрдæ.

Нал райхъуысы мæргъты зарын хъæдæй,
Раст цыма у хаст æмæ æдзæрæг.
Сахуырста нæ алфамбылай æрдзы
Алыхуызон ахорæнтæй фæззæг.

Сæ раздæры хуыз бæлæстæн цы фæци,
Нал зынынц цъæхфæлыст ‘мæ рæсугъдæй.
Хус сыфтæртæ азгъæлдысты зæхмæ,
Раст цыма фæхъуыдысты мæ удæй.

‘Рымысын цъæх быдыртæ ‘мæ фæзтæ,
Дидинтæ кæм тыдтон æз æвзонгæй.
Кодтон-иу сæ хæрздæфмæ æрратæ,
Раст цыма-иу расыг уыдтæн ронгæй.

Чидæр къуыппыл уадындзæй æрцагъта,
Скъæфы мæм æеливылæнтæ зызын.
Сыфтæрты æхцон сыбар-сыбурмæ
Æз мæ сæнтты буц уалдзæджы мысын...

РИВАД КУЫРОЙ ХЪÆР КÆНЫ

Уац

Ацы тыхст æмæ уырыд рæстæджы бирæтæ удварнæй тынг гæвзыкмæ æрцыдысты. Скадавар сты адæймагдзинады хуыздæр миннуджытæ: æгъдау, æфсарм, адæймагуарзондзинад, лæгдзинад, сæрхуызойдзинад. Дуне къæссавалдæхт фæци цæстыты раз, мæнæ цыма фынтæ уынам, афтæ кæсы адæймагмæ. Лæг йæ цæстытыл дæр нал феууанды.

Йæ тугвæллойæ, йæ чъиухиды куыстæй чи цард, йæ сæр схыл кæныны, йæ астæу сраст кæныны бон дæр кæй нæ уыд йæ куыстæй, афтæмæй ма уæддæр йæ къухтæм æмхасæнтæ чи кодта, уыдон фæсæццæ, фæуыргъуыйау сты, æрвдæфтау фесты. Зæххæй сисынаг чи нæ бæззыди, уый та фæсах и, йæ синосæртыл æрхæцыди æмæ йыл цыма бындз дæр никуы абадт, йæ мыды къæм дæр никуы бахауд, йæхи афтæ дары.

Цард ривад куыройы хъæр кæны, дарæм йæ фæлгуырма нæ къухтæ, фæлæ хыссæйы æвдулæны фæг нæ рамæрдзынæ ссады муртæ йæ бынæй. Æмæ уым диссагæй ницы ис – йæ къутуйы хор ныккалæг нæй, æмæ дын цы «сæнтауа». Хор та фæллой у, къухты фæллой.

Мах та нууылдæр политиктæ систæм. О, уый раст у, кæмæй цы фæриссы, уый кой фæкæны. Рынчын куынæ хъæрза, уæд æй йæ низыхаттæй ничи фæрсы. Фæлæ цардæн чи ницы æмбары, афтæмæй куырыхон лагау тæрхæттæ чи кæны, æдзæлгæды тæрхæттæ, уый дæр мæтгæнæг, узæлæг сси. Уæд, дæ фæнычы сæвдылай, дæ уат куыд у, дæ къæхтæ афтæ адаргъ кæн. Æмæ дзурыны сæр куы хуыди, уæд се 'взæгтæ сæ комы бахус сты, се 'взæгтæ аныхуырдтой, ныр та куыройы гæркъæрагтæ фестадзысты, æрыхуысæггаг ныхæстæй алцы дæр зонынц. Ныхæстæй хъæбатыр сты, фæлæ сæм фæсчылдымæй фæхæпп кæн, уæд сæ удтæ сæ къæхты бынæй агæпп ласдзысты, сæ гæндзæхтæ, сæ тыбыртæ бацæгъддзысты æмæ уд исыныл ныллæудзысты. Кусгæ нæ кæнынц, фæлæ сæрхуызойтæ систы, къуымты сусу-бусу кæнынц. Алы тауыстæй зыгъуыммæ кæнынц, сывæллонау æгæр æууæндаг чи у, царды хуыдымы чи ссæрзилæджын æмæ раст фæндаг чи нал æвзары, ахæмты.

Ахца, ахца, ахца. Аендәр ницыуал фехъусдынае дæ алыварс. Фæллоу хорз у, хи къухты фæллоу – тайән, фарсылхæцгæ. Фæлае, куыд фæзæгъынц, Хуыцауæй бонсайән чи кæны, бинонтæй – къæбæрсайән, йæ къух уазал доны дæр чи нæ атулы, афтæмæй бухъ цард чи уарзы, уыдонæй та цы загъдæуа? Бон-изæрмае лæзæр, рахау-бахау кæн уынгты. Аемæ сæм бакæс, уæд къæс-къæс кæнынц, тыбар-тыбур кæнынц алыхуызон фæсарæйнаг фæлысты. Искæй рæзты куы æрсенк кæнынц каркаситæгæнгæ, уæд сæм, æвæццæгæн, афтæ фæкæсы, цыма уыдоны хуызæн нæй иры дзыхъхъы. Фæлае сæ сæ фæлгæнæн сайы. Аевзæры сыгъзæрины куы батухай, уæддæр æвзæр у. Уыцы барджынæй бацæудзысты цинмæ уа, зианмæ. Аемæ цин кæнын зонынц? Куыннае стæй! Уыдоны сæ лалымгæлдæртæ йеддæмæ ницы æндавы. Цин кафт æмæ зардæй у, фæлае кæд гал бæласмæ схиза, уæд уыдон дæр ахæмтæй исты зонынц. Аермæст дзæбæх нытътъой у æмæ богъдаби кæн.

Зианы дæр сæхи лæггадгæнæг скæнынц. Аемæ зианыл рисгæ фæкæнынц? Куыннае стæй! Стымбыл уыдзысты аджы алыварс æмæ фи-цуаггагмæ дæр фæныхилынц. Зианджынаен балæггад кæнын цæстырухс у, фæлае ахæмтæ зианджыны дуармæ æдзæлгъæд лæудæй бонасадæн кæнынц. Аемæ, дам, мах адæмы ‘хсæн, адæмы рæгъы цæуæг стæм, афтæмæй сæхицæн, сæ бинонтæн куы уаиккой, адæмыл ныхас нал цæуы.

Кæрæдзимæ куыннае цыдысты нæ фыдæлтæ дæр цинмæ уа, зианмæ, фæлае дам-иу дзы бирæтæ сæ хæдзæртты сæхи фæхъуыртхъом кодтой, къæбæрдзых скодтой сæ хæдзæртты, цæмæй сæ исчи искæй фынгыл гуыбындзæл ма рахона, ма фæхудинаг уа. Сæхимæ дам-иу тад царв дæр ануæзтой, цæмæй сыл нозт тынг ма фæзына æмæ сæхи цæсты ма бафтауой, ма фæхудинаг кæной сæхи.

Уый уымæн афтæ уыд, æмæ зыдтой сæхицæн аргъ кæнын, сæхицæй æфсармы кодтой. Йæхицæн аргъ кæнын чи зоны, йæхицæй чи æфсармы кæны, уый искæй раз дæр уыдзæн сыгъдæгзæрдæ, сыгъ-дæгдзæсгом.

Цыма арвы дуар фегом, æмæ фæсарæнтæ иууылдæр махмæ æрцыдысты, цыма бынтон æндæр паддзахады царæм, афтæ фæкæсы адæймагмæ. Ау, нæхæдæг сисы хуынкъæй рабырыдыстæм, лæгæтæй рацыдыстæм? Аппын нæм хорздзинадæй ницы уыдис? Куыннае ис хорздзинадтæ фæсарæнты, уæдæ ма кæм ис, фæлае алкæмæн дæр

хъуамæ йæхи цæсгом уа, йæхи традицитæ, йæхи удыхъæды миниуджытæ.

Нал æрвæссæм нæхиуыл, сыстырзæрдæ стæм. Къæдзилмæ ‘ввахс сины фыд нал хæрæм. Фæлæ искæй чи уарзы, уый фыццаг йæхи бауарзы. Афтæ кæй нæу, уый дæр нæ удыхъæды мæгуырдынадыл дзурæг у.

Нæхи кинонывтæ дæр нал фендзынæ, нæхи кинонывтæ. Хæрзтæ æмæ æвзæртæ ис алкæмæ дæр, фæлæ, дам, хи сыгъзæринай искæй тасмачъи цæстахадгæдæр у, зæгъгæ, куыд фæзæгъынц, уыцы æмбисонд нæ сæр баййæфта. Зæгъæм, кæддæр нæ горæты цы эротикон кинонывтæ æвдыстой («Дикая орхидея», «Слияние двух лун», «Страстная женщина»), уыдонмæ кæсгæйæ-иу адæймаг йæ цæсты-тыл ныххæцыд. Бирæтæ, æвæццæгæн, сæ комыдæттæ ныннхъуырын дæр нæ фæуæндынц, афтæ сабыр æмæ цымыдис ваййынц. Фæлæ æз мæхи цæстытæй фæдтон, киноныв «Страстная женщина»-мæ кæсгæйæ фæсивæдæй бирæтæ сæ бынæттæй куыд стадысты æмæ хъуырхъуыргæнгæ кинондисæн залæй æддæмæ куыд цыдысты, уый. Алцæмæн дæр ис æгъдау, йæхи арæнтæ. Уыцы арæнтæй ахызтæ, зæгъгæ, уæд никæй-уал зæрдæмæ цæуыс. Ау, адæймагæн йæ æрдз цы радта, уыдæттыл æй ахуыр кæнын хъæуы? Æвæццæгæн, нæ хъæуы.

Нæ фыдæлтæ-иу æвдгай, дæсгай сывæллæттæ схъомыл кодтой æмæ ахæм кинонывтæм кастысты? Куыннæ стæй! «А» æмæ «о»-йæ цæргæйæ-иу æмзай-æмзæронд баисты. Æмæ ахæм кинонывтыл сахуыр сты уарзын æмæ амонджын уæвыныл? Куыннæ стæй! Мæ фыдыфыд кæнæ-иу мæ мадымад телеэкранæй исты ахæм æнæфсарм митæ куы фæдтой, уæд-иу фæфсармы сты, сыстадысты æмæ-иу иннæ уатмæ ацыдысты. Сæхицæй дæр æфсармы кодтой æмæ махæй дæр. Уый ууыл дзурæг у, æмæ сæ фæлтæрма уыдис æгъдау, æфсарм.

Ныр чызг æмæ лæппумæ бакæс, уæд горæты зынаæн ран кæрæдзиуыл ныттыхсынц, цыма сын афтæ æмбæлы, цыма иннæтæй уæлдай бирæ фендджындæр сты, уый хуызæн. Адæм сæм ныджджыгъгъытт уыдысты, уæддæр къæрттæй цъула не ‘ппарынц, сæ цæст дæр дын нæ фæныкъулдысты, сæ цæсты сын тæвд зды куы ауадзай, уæддæр. Æмæ уыдон ахæм кинонывтыл нæ ахуыр кæнынц, уæдæ цæуыл?

Иурæстæджы горæты «ЦУМ»-мæ бауадтæн. Тæккæ бахизæны уæй кодтой чингуытæ. Ирон чингуытæ дзы куы ауыдтон, уæд сæ æнæ

равзар-бавзарæй æмбырд кæныныл схæцыдтæн, кæд мæм уыдысты, уæддæр. «Алыхуызон мæсыг», «Нигер», Нафийы роман «Залты мит», Шота Руставелийы æнæмæлгæ уацмыс «Стайы цармдарæг» нæ номдзыд поэт Бестауты Гиуæргийы тæлмацгондæй. Уыдоны фарсмæ та уыдис алыхуызон фæсарæйнаг литературæ цымыдисаг цауты тыххæй рог бакæсынаен. Уыцы чингуытæ кæд бирæ зынаргъдæр уыдысты, уæддæр сæ æлхæдтой, ирон чингуытыл та-иу стæм адæймаг йæхи рахафта. Ирон чингуытæ афтæ асламæй цæмæн уæй кæнут, зæгъгæ, сын бакодтон. Æмæ, дам нын нæ хицауад æндæр аргъ нæ загъта. Æхцайæ афтæ аслам кæй уыдысты, уый мын хъыг нæ уыдис, фæлæ нæхи æнæуи дæр афтæ аслам кæй кæнæм, нæхицæн аргъ кæнын кæй нæ зонæм, уый мын ацагъта мæ тъæнгтæ.

Рог митæ, гæрæхтæ, фæлдурæдджын, æнæхъола митæ, тугтæ, мæрдтæ куынæ фенæм, уæд нын ад нæ кæны, цæйнафæлтау нæ хъуыды кæнын чи кæны, нæ уд нын цъиуы æхсырæй чи æхсы, сапонæхсад, ай-кæвдылд нын чи кæны нæ зонд æмæ нæ цард, амонды фæндагыл нæ цы литературæ фæндараст кæны, уый бакæсæм, фæлтау... Кæд хъуыды кæнынæй æгæр сфæлмæцыдыстæм? Фæлæ истæуыл куы хъуыды кодтаиккам, уæд ахæм уавæрмæ дæр не 'рхаудаиккам.

Ахæм кинонывтæ фенгæйæ, ахæм чингуытæ бакæсгæйæ, схæбæрзæрдæ вæййынц, хæстмæст, цыбырхъуыр, саугуцъатæ сæ рауайы. Фæзмынц. Æвзæрдзинад ацахсынæн, æвзæрдзинад бахъуыды кæнынæн, æвзæрдзинад раканынæн та лæгдзинад нæ хъæуы.

Хуссар Ирыстоны æвирхъау, æвиллон цаутæ сæ тæккæ тыфылыл куы уыдысты, уæд дын нæ дуармæ иу уæзласæн машинæ æрлæууыд. Цагъдамад дзы уыдысты хæндыгæвæрдды хуызæн алыхуызон дзаумæттæ. Лигъдæттæ, зæгъгæ, фæкъæпп кодта мæ зæрдæ, æмæ æцæгдæр афтæ рауад. Семæ æфсæддон уæладарæсы уыдысты дыууæ æрыгон ирон лæппуйы, Хуссар Ирыстоны хъахъхъæнджытимæ удуæлдайæ йæ риу нæмыгмæ чи дардта, ахæмтæ. Фæхтыхосты хуызæн уыдысты – фæллад, фæлмæцыд. Мæгуырæг, уæлхæдæй-иу фыр æгъуыссæгæй сæ цæстыты уæлтфыфæлттæ æривæзтысты. Мах сын тæригъæд кодтам, фæлæ нæм нæ бахсæвиуат кодтой. Афтæ, дам, æхсгæ уад æрбакодтам, иу хатт ма нæ риутызæг сæрибарæй уæддæр сулæфæм, зæгъгæ. Стæй, дам, мæнæ лигъдæттæм фæкастыстæм, æмæ тынгдæр уый тыххæй рацыдыстæм. Сæ ныхас – ныхас, се 'гъдау –

æгъдау. Цалдæр азы уыйбæрц тухæнтæ, уыйбæрц хъызæмæрттæ чи бавзæрста, мæлæтмæ комкоммæ чи каст, афтæмæй æхсæв бон кæмæн нæ кодта, бон – æхсæв, уыцы дыууæ рæзгæ лæппуйы нæ фесæфтой адæймаджы цæсгом, не схъæбæрзæрдæ сты. Не ‘мбæлттæ, дам нæм æнхъæлмæ кæсынц, зæгъгæ, фæйнæ сыкъайы бануæзтой сæ фæндарасты тыххæй æмæ аивгъуыдтой. Чи сты, цы сты, бæстон афæрсыны бон мæ нæ фæци хабæрттæй, æрмæст сæ иу афтæ бакодта, мæ хæдзары сæр, дам, нæмгуытæй раст сыхырнайы хуызæн у. Фæскъæвда цæрттæй дон бынмæ тæдзы. Тæссаг у хæдзары сæрмæ схизын. Фыдгæнджыты рæстдзæвинтæ, дам, къуылдымтæй бынмæ æхсынц. Чъреба та тæбæгъæвæрды хуызæн у, æмæ, йæ уынгты мæлдзыг куы фæцæйбыра, уæддæр зыны.

Зæгъын, æвæдза, хиуарзон уæвын æмæ хи уарзын иу не сты. Уыдон хиуарзон куы уыдаиккой, уæд уæлдæр цытæ фæнымадтон, ахæмтæ уыдаиккой, фæлæ хæдзары хъомыл кæмæй фæзæгъынц, ахæмтæ уыдысты. Фæлæ сæхи уарзтой, уарзтой сæ фарн, сæ ирондзинад, се ‘взаг. Уарзтой сæ райгуырæн зæхх. Хъуынджын кæрцыл ичъи куыд ныддæвдæг ваййы æмæ дзы ратонын куыннæ фæкомы, афтæ дзы нæ куымдтой ратонын. Уый бар сын нæ лæвæрдтой сæ уарзондзинад, сæ лæгдзинад...

ХÆС

Уац

Дард Камчаткæмæ мæ æфсæддон службæмæ куы ‘рвыстой, уæд, цалдæруæладзыгон хæдзары йас цы нау уыд, уым сбадтыстæм Владивосточы наулаууаны. Японы денджызыл сфардæг стæм, æмæ нæм Сабыр фурд йæ тæрттæ байтыгъта. Фæлæ Сабыр фурд сабыр нæ уыд. Хъуырдухæн-хъенамоцъо кодта йæхимидæг, æхсныфау, къæцæлау нæ раппар-баппар кодта алырдæм; ныххуырсдæн ныл иу тыхджын уылæн, æмæ нæ нау фæрчытæ, тæгæлтæ фæхаудзæн. Хатт-иу нæ науы фындз æгасæй дæр афардæг доны, æмæ адæймагмæ афтæ каст, цыма ныртæккæ фæдæлдон уыдзыстæм æмæ йæ хъуыртты дæр нæ фæзындзыстæм фурдæн, цыма арвы цъæх дæр дон у æмæ фурдимæ баиу, æмæ цыма донæй хъаймæт æрцыд. Акулæ-кæсæгтæ нæ алыварс балгæйттæй зылынц. Уартæ сау фæтæнрагъ киты улæфæнтæй дон хæрдмæ ныццавы. Ныр цалдæр суткæйы цæуæм æмæ дон йеддæмæ ницыма уынаем.

Тыгъдад æмæ рæстæг. Цы стæм мах уыцы тыгъдады? Цъынайы – хъæмпы хал, фурды – доны æртах. Цы у адæймаг та рæстæджы? Дидинаг. Абон ис, райсом нал ис. Фæлæ дидинагæн йæ цард куыд рæсугъд у, афтæ рæсугъд у йæ мæлæт дæр, уымæн æмæ йæ рæсугъд-дзинад баззайы зæрдæйы. Нæ цыбыр царды афтæ фæцæрын у адæймаджы хæс.

О, æгæрон нæм фæкаст зæххы тыгъдад, фæлæ Юрий Гагарин фыццаг хатт космосон тыгъдадæй куы ракаст, уæд банкъардта, зæхх дун-дунейы сконды рыджы мур йеддæмæ кæй нæу, судзины бынæй кæсæгау æм кæсын кæй хъæуы, адæймагæн та иунæг царддæттæг хæзна кæй у, æмæ йын авгау æрхауынæй тæрсын кæй хъæуы, уыдæттæ. Фæлæ-иу радиойæ æппæлæн хуызы куы радзырдтой, Советон Цæдис та Сабыр фурды ядерон хæцæнгарз срæмыгъта, зæгъгæ, уæд-иу мæ цæстытыл ауадысты уыцы акулæ-кæсæгты балтæ, киты сау фæтæн рагъ æмæ йæ улæфæнты дондзæвæн, донæй-иу чи фестæлфыд æмæ хуры тынтæм чи ферттывтæ, уыцы кæсæгтæ. Цымæ сын улæфын фенцондæр уыцы маргхæстæ срæмыгъды фæстæ, цымæ дзы цы «сойтæ» смарзтой афонмæ?..

Камчаткæйы службæ кæнгæйæ нæ хуыздæр хæринаг кæсаг уыди, хъæуа-нæхъæуа нын æй калдтой æмæ калдтой. Афтæ дзы фелгъæд, фæсæлæт стæм, афтæ дзы фæцъæх сты нæ зæрдæтæ, æмæ йæм бакæсын дæр цæст нал уарзта. Баззадис-иу куыйтæн, фосæн дæр æй лæвæрдтой. Уæддæр бирæтæ æнæбонзонгæ æфсинтау денджызы къæбицтæм æвнæлдтой, сæ цæст дæр нæ ныкъуылдтой, читт дæр нæ кодтой, афтæмæй æнауæрдонæй куынаг кодтой денджызы хъæздыг-дзинæдтæ. Кæсагмæ куыдз дæр нал смыста, уæддæр сæ сæ тыргътыл хæлттæ-хæлттæй ауыгътой, сæ гуыбынтæ бафсæстысты, уæддæр цæст не ‘фсæст.

Мæ цæстытыл ауайы, Камчаткæйы Гейзерты ком кæй хуыдтой, зæххы диссæгтæй уыцы иу диссаг. Дзæмдзæмы дæттау хæлбурцъ кæнынц зæххы бынæй тæвд дæттæ – гейзертæ. Зымæгон дæр сæ алыварс дзæнæты цæхæрадонау цъæх-цъæхид дары, дидинаг калы, алыхуызон кærкæ-мærкæ цъиутæ дзы зарынц цъыбар-цъыбурæй. Ахæм рæсугъддзинад фенгæйæ адæймаг йæ ныхасæй ферхæцы, дзыхæй кæсын райдайы, зæрдæйы цæстытæ фесты. Сæ рæсугъддзинадыл нал дзурын, фæлæ гæнæн æмæ амалæй хæтæлты гейзерты тæвд

дон рауадз æмæ дзы уыцы æрдзон уавæртæй тызмæг ран цæрджыты уæттæ хъарм кæн.

Хуыस्कъæлы сæфт, дам, фæкодта, зæгъгæ, æмбисондæн баззад. Раст зæгъгæйæ, иурæстæджы хуыस्कъæл бирæ æххормаг адæймагты фервæзын кодта. Суанг ма, дам дзы æнхъызæн дæр стыдтой, фæлæ йæ хæлофы къахт куы райдыдтой, уæд хуыраей арæхдæр зæххы сой удхосæн дæр зын ссарæн сси. Не ‘рвадæлты лæг Абайты Хуысинæ мын къорд азы размæ цалдæр хуыस्कъæлы радта, ныссагътон сæ цæхæрадоны арæнмæ хæстæг. Æхсынаы зæнджы хуызæн зæнгтæ суагътой, стæй сæ сæртæ бур дидинаг акалдтой. Фæззæджы сæ уырды хуызæн хуыस्कъæлтæ скауди. Сывæллонау сыл бирæ фæцин кодтон. Цæхæрадон, дам, фесафдзысты, зæгъгæ, дзырдта мæ фыд, фæлæ нæ бакоммæ кастæн. Дыккаг аз алы рæттæй таутæ сгæппытæ кодтой, бæргæ ма архайдтон сæ фесафыныл, фæлæ иу чысыл уидаг дæр мыггаджы фаг разынд. Æмæ уæд ахъуыды кодтон, зæгъын, цы уды фидар ис ацы Хуыцауысконд зайæгойæн, фæлæ, æнæмæт, æнæбонзонгæ адæймаджы къух кæдæм фæхæццæ уа, уым пилпысыра, бæхгæрдæг, каконсынды дæр нал æрзайдзæн. Уымæн фесæфт хуыस्कъæл дæр.

О, хæсджын стæм мах æрдзæй, уымæн æмæ зæххы сойæ цæрæм, æрдз нæ удылхæцæг у, æрдз нын авдæн дæр у æмæ чырын дæр. Æмуд у йемæ, æмæ йæ хорздзинадтæ иууылдæр дæу куы сты. Раттаджы къух, дам, райсаг у. Цы раттай, уый дæхи у. Зæгъæм, алчи дæр иу бæлас куы ныссадзид йæ уды номыл, алкæуыл дæр дзы иу сырдонцъиу куы абадид, уæд бæстæ дидинагдон фестид.

*О зæхх, æрмæст дæ тихалæг дæн æз
Æмæ дæ артæй фестæлфгæ цъæнут,
Фæлæ уæззау æргъомау у мæ хæс,
Æмæ у уымæн иударон мæ уд.*

*О зæхх, æз дæн дæ зæхвæндагты рыг
Æмæ дæ мынæг арты хъарм фæнык,
Фæлæ уæззау æргъомау у мæ хæс,
Æмæ дын уымæн иударон дæн æз.*

*О зæхх, дæ фыццаг дидинаеджы худт
Æмæ дæ фæстаг хаугæ сыфтæр – æз,
Фæлæ уæззау æргъомау у ма хæс,
Æмæ у уымаен иударон ма уд.*

Хæсджын стæм мах, йæ риуы ‘хсырæй нын не уæнгты цардхъомыс чи бауагъта, йæ комы комдзæгтæй нæ чи фæхаста, мах цæрайæ чи цæры, мах хуртæй хур кæуыл кæсы, уыцы ныййарджытæй. Нæ, уыдоны хорздзинадтæ Терчы донæй дæр нæ бафиддзыстæм. Цæмæй сын ис сбарæн сæ мæт, сæ сагъæс, сæ зæрдæйы катый, сæ цин æмæ сæ рæвдыддзинадæн?

Нæ, ахæм барæн ничима æрхъуыды кодта, стæй йын æрхъуыдыгæнæн дæр нæй. Магуырай сæ æнамаст къæбæры йеддæмæ ницы хъæуы, сæ хъæздыгдзинад та мах стæм. Фæлæ сыл цалынмæ исты бæллæх æрцауы, уæдмæ сын сæ хорздзинадæн аргъ нæ фæкæнæм, нæ сæ фæуынаæм кæнæ та нæхи нæуынаг скæнæм.

Цы загъдæуа, кæд, чызг уæвгæйæ, иу хатт дæ мады бæсты хъуг никуы æрдыгътай, хыссæйы тула арынды никуы ранадтай, никуы фестадтæ æхсæвыцæстæй, сæумæцъыккæй, сæумæдæвдæгæй æмæ фос хизæнуатмæ никуы атардтай, сæ бынтæ сын никуы ныссыгъдæг кодтай, йæ «цума»-йæ, калмы сæрыл цæхх куы айзæрай, уыйау-иу схъиудтай кæд!

Цы загъдæуа, кæд, лæппу уæвгæйæ, дæ фыды бæсты хос никуы ракарстай, никуы йын ахæцыдтæ хуым кæнгæйæ бæхы рохтыл кæнæ йæ бæсты гутонæ къухтыл никуы æрхæцыдтæ, иу хатт никуы бакодтай йæ бæсты хæдзары уæззау куыстытæ.

Хæсджын стæм мах нæхи раз. Алкæмæ дæр нæ кæмдæр фæхæцца Хуыцауы комытæф, æрдз нæ алкæмæн дæр радта цыдæр курдиаты цæхæр. Æрмæст искæй зарæгæн цæрæнбонты чи хъырны, æдзух кæйдæр фæсарц, кæйдæр фæснагъ бадгæйæ, йæхи барæг чи хоны, уый цæй лæг у?! Мах иууылдæр Хуыцауы фос стæм, æмæ йæ равдис, чи дæ, цы дæ, кæмæн дæ æмæ цæмæн. Хуыцау ныл цы гакк сæвæрдта, уый зын халæн у, дæ цард дзы халыс уæд. Цард та тæбæгъы донæй уæлдай нæу, кæцырдæм фæкъул уыдзæн, уый ничи зоны. Фæлæ ныр, чердæм адымгæ кæна, мах дæр уыцырдæм фессæндæм? Куыд ис, зæгъæм, поэтæй сæудæджергæнæг саразæн, кæнæ та – иннæрдæм.

Алчи дэр йæхи зæрдæйы зарджытæ, йæхи зæрдæйы хъарджытæ куы кæна, хорздзинæдтæ уæд сараздæн, уæд разындæни иннæты ‘хсәнæй, мæнæ фосы дзуджы цæу бæрæгдæр куыд фæдары, уый хуызæн.

Хæсджын стæм мах Ирыстоны раз, йæ сæр куы фæриссы, фæхæцын ыл уæд фæхъæуы. Уый фæстæ байрæджы уыздæн. Нæ лæгдæртæ дæр зæрдæсаст, уæнгдзагъдæй сæхи уæлгоммæ похцийæу аппæрстой, бидыры хъазтау сæхи ауагътой, ома цыфæнды дæр, куыдфæнды дæр уæд, цард йæ гаччы мах нал сæвæрдзыстæм. Сæгъ йæ гуыппæй куыд фæлидза æмæ куыд бамбæхса, афтæ фæлыгъдысты æмæ бамбæхстысты, сæхицæн æнцонамал фæллæйттæй цардæй къæртт æппарынц, Ирыстоныл та цыбыртты сыгъд дæр сирвæзæд.

Афтæ хъуыды кодтой, уæлæ Иссæйы ингæны сæрмæ ныгæд чи ис, Ирыстоны сæраппонд йæ сæр нывондæн чи æрхаста, уыцы фæсивæд дæр? Афтæ хъуыды кодтой, Цхинвалы фæндзæм скъолайы кæрт æнусон хæдзар кæмæн сси, Ирыстоны уыцы хъæбултæ? Нæ, уыдонæн Ирыстоны хорздзинад уыдис сæ иууыл бæрзонддæр хæс, æмæ фыдгулты нæмгуыты тымыгъæй нæ фæтарстысты. Сæ иу цард фæцис, æмæ сæ иннæ цард райдыдта адæмы зæрдæты. Уый у иууыл бæрзонддæр амонд.

Кæрæдзийы бæрны нал цæуæм, иу иннæйы раз йæхи хæсджыныл нал нымайы. Цыфæндыйы цæстæй акастыстæм, цыфæндыйы! Фæлæ æз афтæ зæгъын:

*Цыфæндионæй
дæ зæрдæйы дон
ма уадз!
Искуы дадæджы сæр
Тыхст хосамайæг куы фенай,
Уæд-иу ма нынныгъуыл
Къухсаггоммы донау.
Иу сагойгом хос-иу æм
Уæддæр сдæтт
Галы бузныгæн
Тъыфылæй,
Фæлæ-иу цыфæндионæй
Дæ зæрдæйы дон ма уадз!*

Искуы исчи
Цъыбыртты сыгъды
Дывыдойнаг арты куы каена
Æгæлæнтæ,
Уæд-иу ыл дæ дзаггарзæй,
Гормон,
Иу æнгуырстуаны дзаг дон
Уæддæр бакал,
Дæ уырзтæ дзы макуы баззайой,
Дæуæн дæ сой ныссалд,
Фæлæ...
Æрмæст-иу цыфæндионæй
Дæ зæрдæйы дон
Ма уадз!
Искуы иу фæндаджы зынаен ран
Иу гæлхæрд зæгæл
Уæддæр ныкъкъуыр,
Чи зоны йæм фæкомкоммæ уа
Иу фæллад æмæ уæндзагъд бæлццон
Æмæ йыл хордзентæ
Сауындза.
Æртæс-иу ын фæлæуу,
Куы 'рфынаей уа, уæд.
Дæ уды хорзæн-иу ын йæ арты
Иу суджы схъис,
Иу æхсныф
Баппар,
Фæлæ-иу цыфæндионæй
Дæ зæрдæйы дон
Ма уадз...
Денджыз денджыз у,
Фæлæ куы уадзид цыфæндионæй
Йæ зæрдæйы дон,
Уæд дзы хъуынабадæн,
Хæфсбадæн
Рауаид.

Зæрдæйы суадон, дам,
Цæссыг у,
Æмæ кæд нал ис гæнæн,
Уæд дæ хъаймæты бонмæ дæр
Дæ цæссыгæй дæхи фехс,
Уæддæр исчи зæгъдзæнис,
Зæгъгæ,
Цæуылдæр
Куыдта,
Фæлæ цыфæндионæй
Дæ зæрдæйы дон
Ма уадз!

Æфсæддон лæггадæй мæ ныхас кæм райдыдта, уым аипп нæ уыдзæн, æвæццæгæн, уымæй йæ балхынцъ кæнын. Æфсады уæвгæйæ, йе ‘фсæддон хæстæ чи не ‘мбæрста кæнæ сæ йæхи фæтылиф кæнынмæ чи хъавыд, уыдон-иу сæхи ластой чи – хæрæндонмæ дзуллыггæнæгæй, чи – æфсæддон уæлæдарæс æмæ æндæр æфсæддон дзаумæттæм бæрнон кусæгæй, чи – штабы писырæй, чи – æртгуызæй. Цыбыр ныхасæй, сæ удтæн æнцондæр кæм уыдис, уырдам.

Фæлæ æцæг лæггад уыдон кодтой, æмæ-иу бираæ фæсæпп-сæппы фæстæ йæ хидæй донласт къахтухæнтæ лæмарæгау чи кодта кæнæ, посты лæугæйæ, бонивайæнты куыд уазал у, уый чи бавзæрста (уæлдайдæр зымæгон), æфсæддон ахуырты топныхосы фæздæгмæ чи басмыста æмæ сармадзанты æмгуыпп йæ хъусты кæмæн ныхсти, стæй-иу уæд афтæмæй йæ къæбæр адджынæн чи бахордта æмæ тæгæрфынæй чи баци. Гъе уыдон æххæст кодтой се ‘фсæддон хæстæ сæ адамы, Фыдыбæстæйы раз. Гъе афтæ у æнауи царды дæр...

Цыбыр ныхасæй, царды ис иу хуымæтæг æцæгдзинад, фæлæ царынай-хæрынмæ нæхи баиваз-баиваз кæмæ кæнæм æмæ, æвæццæгæн, рæхджы кæмæ нæ баххæсдзыстæм, ахæм ахсджиаг хъуыддаг. Алчи дæр цы хъуыддаджы лæуд у, уым йæ хæстæ сыгъдæгзæрдæ, сыгъдæгдзæсгомæй куы æххæст кæнид æрттæдæларм æмæ даргъ-къахæй бадыны бæсты, уæд нæ дудгæбæттæ нæ хъуыдыйы кæрон, нæ фæсонæрхæджы дæр нæ уаиккой, уæд нын æнцондæр уайд царын дæр.

НÆ ХЪОМЫЛГÆНÆГ АХУЫРГÆНДЖЫТÆ

Уац

Ногиры скъолайы райдайæн кълæсты мæ фыццаг ахуыргæнæг нæхи хъæуккаг Сланты-Дауыраты Иналыхъы чызг Тамарæ уыд. Мах, йæ ахуырдаутæ, йæхи сывæллæттæ хуызæн уыдыстæм. Никæй хъулон кодта, алкæй зæрдæйы гуыдырæн дæр-иу ссардта йæхи дæгъæл. Уыдис æцæг æрдзæй рахæсгæ ахуыргæнæг-хъомылгæнæг. Ахуырмæ зæрдæргъæвд уыдтæн æмæ-иу алы урочы дæр мæ къух сдардтон, мæ уды быцъынæг тыдтон, архайдтон, цæмæй мæ бафарстаид. Мæ боныджы «фондз»-тæ йеддæмæ æндæр бæрæггæнæн нæ уыд.

Уæд та дын иу урочы мæ къух сдардтон, æмæ мæ фæфæрстытæ кодта. Мæ боныг æм куы бахастон, уæд мын «цыппар» куы сæвæрид. Æз уый æнхъæл нæ уыдтæн æмæ мæ цыма хур бон арв æрцафта, афтæ цавд дурау фæдæн. Уæнтæхыл æмæ сæргуыбырæй фæстæмæ мæ бынаты сбадтæн. Иуцасдæр мæхи фæурæдтон, фæлæ, мæ кæуындзæг мæ хъуырмæ куы схæццæ, уæд хæкъуырццæй кæуын байдыдтон.

Тамарæ Иналыхъы чызг фæуыргъуыйау, удаистæй мæ разы алаууыд, цы кæныс, исчи дæ бахыгдардта, исты дæ риссы, зæгъгæ. Куы йын æй бамбарын кодтон, уæд сулæфид, йæ цæсгом хурау ныррухс, æмæ мын мæ сæр рæвдаугæ йæ армыгъæпæнæй æрлæгъзытæ кодта, æгайтма, дам дæ «фондз»-тæ исын фæнды, уый дæр, дам, сраст кæндзынæ, фæлæ бæрæггæнæн æдзух зонындзинæдтæ æвдисæг нæу. Æрттивгæ цы кæны, уыдон иууылдæр сызгъæринтæ не сты. Кæмдæр хъуамæ цух дæр фæуай, æмæ дæм уæд йæ баххæст кæнынмæ тырнын-дзинад дæр уыдзæн. Нæ лæг Степан Дауыты фырт, дам, «фондз» æвæргæ дæр никæмæн кæны, «фондз»-ы фаг, дам, æз мæхæдæг дæр нæ зонын (уый математикæйы ахуыргæнæг уыд хистæр кълæсты ахуырдаутæн).

Уыцы кары мæ ахуыргæнæджы зондамонæн ныхæстæ се 'ппæт нæ бамбæрстон, фæлæ мæм бахъардтой. Махæй фондз уынджы уæлдæр цардис æмæ мæ сæхимæ бакодта. Сæ кæрты цы сәнæфсир зад, уымæй мын цалдæр цупалы æртыдта, стыр уынгмæ мæ фæстæ рацыд æмæ мæ, ныфсытæ æвæргæ, рафæндараст кодта.

Хистæр кълæстæм куы бахызтæн, уæд дзы иууыл тынгдæр мæ зæрдыл бадардтон уырыссаг æвзаг æмæ литературæйы ахуыргæнæг Дзадтиаты-Гайты Дзаххоты чызг Раисæйы. Уырыссаг литературæ нын афтæ тынг уарзын кодта, æмæ цæмæдæр гæсгæ æмдзæвгæтæ фыстон уырыссагау дæр, зындгонд нывгæнæг Илья Репины ныв «Бурлаки на Волге»-мæ гæсгæ ма æнæхъæн поэмæ дæр ныффыстон. Мæ ахуыргæнæг мыл æууæндгæ дæр нæ кодта, кæд, дам æй искуыцæй рафыстай.

Туг уæддæр туг у, баивæн ын нæй, æмæ мæ мадæлон æвзагыл мæ зæрдæ никуы сивтон, уæлдайдæр мын мæ фыдыфыд Бола Къостайы «Ирон фæндыр» куы бауарзын кодта. Æнахуыргонд уæвгæйæ йын йе 'мдзæвгæтæ зæрдывæрдæй дзырдта æмæ мæн дæр фæцалх кодта. Ногиры астæуккаг скъола каст куы фæдæн, уæддæр Раисæ Дзаххоты чызг тыхстис мæ дарддæры фæндагыл дæр, уымæн æмæ æмдзæвгæтæ зæрдиагæй фыссын, уый хорз зыдта. Æрæмбырд мын кæнын кодта мæ уацмыстæ æмæ мæ скодта журнал «Мах дуг»-ы редакцимæ. Уæд йæ сæйраг редактор Цæгæраты Максим уыд. Журналы ме 'мдзæвгæтæ куы федтон, уæд мыл базыртæ базадис. Абон мын цыдæртæ кæй бантыстис ирон литературæйы, уымæй бузныг дæн мæ ахуыргæнæгæй дæр æмæ Максимæй дæр. Дзæнæттаг уæнт, сызгъæрин талатæ суадзæнт Тамарæимæ.

1970 азы ахуыр кæнынмæ бацыдтæн Хетæгкаты Къостайы номыл филологон факультеты ирон-уырыссаг хайадмæ. Ахуыр кæнын куы райдыдтам, уæд нæ хистæркурсонтæ Къомайты Зауырбеджы чызг Риммæйæ тæрсын кодтой, уый, дам, ахæм фыдыздыхт, фыдзыкъуыр у, æмæ, йæ зæрдæмæ исты нæ фæцыд æмæ дæм фæкомкоммæ ис, уæд дæ гуырæй райгæ у...

Уæд дын мын ме 'мкурсон Гусалты Витали (рухсаг уæд) афтæ зæгъы: «Алæ-ма, сфæлварæм æй, кæддæра æцагæй дæр афтæ у!» Куы-иу йæ лекцитæм айрæджы кодтам, куы-иу бынтондæр нæ бацыдыстæм. Куы цы, куы цы... Уæд иуафон райхъуыстис, Виталиимæ уæ ахуырæй тæргæ кæнынц, зæгъгæ. Куыддæртæй ма аирвæзтыстæм кæйдæр фæрцы, æмæ нæ ныууагътой. Æмæ нæ йæхицæн цы агуырда? Ахуыр æмæ æгъдауæй дарддæр ницы! Уый йæхицæй куыд домдта, махæй дæр – афтæ. Мæ магуыр мады дæр ма мын скæнын кодта. Кæйдæр лекцийы бадтæн, æмæ мæм деканатмæ фæдзырдта. Мæ мад,

магуырæг, афтæ æнхæлдта, æмæ йæ исты хорздзинады тыххæй æрцагуырдта. Уым æй сæргуыбырæй бадгæ баййæфтон. Йæ цæссыг калгæйæ мын афтæ бакодта: «Ехх, ма лæппу, æз афтæ куы æнхæлдтон, æмæ ахуыр кæнынмæ цæуыс, ды та»... Æмæ дарддæр дзурын нал сфæрæзта. Æз мæхи куыдзæй куыдздæр ныккодтон, куыдзы къахæй фæнадтон мæхи, зæгъын мын дæ риуы æхсыры хъуыртт марг фестæд, цы хъæуы, уый куынæ бакæнон...

Къомайты Риммæмæ фыстон курсон куыст Къостайы сфæлдыстадæй. Æхсæвай-бонæй ма удай арт цагътон, цæмæй йæ ма зæрдæйы фæндиаг ныффыстаин. Иннæтæ дæр фыстой хицæн темæтыл. Раттам æм нæ куыстытæ, уæдæ цы уыдаид. Иуцасдæр рæстæджы фæстæ нæ нæ ахуыргæнæг æрæмбырд кодта, ма куыстмæ куы 'рхæццæ, уæд сыстад йæ бандонæй, уæлæмæ йыл схæцыд æмæ загъта: «Ма зæрдæ уæлдай тынгдæр мæнæ ацы куыстæй барухс, кандидатон диссертаци дæр дзы ис бахæххъæнæн».

Уыцы уысм ма цæстытыл ауад ма мад, раст ын цыма йæ хъыджы цæссыгтæ асæрфтон æмæ сæ цины цæссыгтæм раивта. Цин кодта ма циныл ма ахуыргæнæг дæр, фыдæнхæл æй кæй нæ фæкодтон, уый тыххæй.

Ирон æвзаджы ахуыргæнæг нын уыдис Багаты Константины фырт Никъала, фырнымд, хæдæфсарм, ног чындзау æфсæрмыгæнаг адæймаг. Мидбылты-иу фæлмæн худт бакодта. Хъæрныхас дзы никуы фехъуыстон. Арæх-иу дзы хъазæн ныхæстæ дæр сирвæзт. Университеты хæрæндон-иу хатт куы афæстиат стæм, уæд-иу мын, мидбылты худгæйæ, афтæ бакодта: «Абайы-фырт, цæй куыд у, истæмæйты уæхи фæхъуырттхъом кодтат?»

Фæлæ ирон æвзаджы сæраппонд йæ уд дæр нывондæн æрхас-таид. Йæ ахуыргæнæн чингуытæй скъолаты ахуырдауты æмæ уæлдæр ахуыргæнæндæтты бирæ фæлтæртæ сахуыр кодтой ирон æвзаг. Абон дæр йæ чингуытæ нæ базæронд сты.

Кæд фæлмæнтæ лæг уыд, уæддæр – тызмæг ахуыры хъуыддаджы, «Нæ зонын» йæхицæн дæр нæ барста æмæ махæн дæр. Фæйнæгыл-иу алыхуызы хъуыдыйæдтæ куы æвзæрста, уæд мæм тынг вазыгджын кастысты формулæтæ æмæ теоремæты хуызæн, цыма сæ ахуыргæнæджы хуызæн равзарын нæ сарæхсдзынæн, афтæ мæм-иу каст.

Уæд æм иурæстæджы ирон æвзагæй фæлварæн лæвардтам. Уымæн, магуыр, йæ дæндаг рыст, æмæ йæ рус ныддæнгæл, фæлæ уыцы уавæры уæддæр йæ куыст кодта. Æз махи фæстæмæ-фæстæмæ ластон, зæгъын, кæд уæдмæ йæ дæндаджы рыстæй сфæлмæцид æмæ уæлæнгæйтты аирвæзин. Фæлæ куыннæ стæй, къæрттæй цъула нæ аппæрста, йæ цæст дæр нæ фæныкъуылдта, цыма дзы æппындæр ницы рысти. Фæйнæджы цурмæ мæ рацæуын кодта, вазыгджын хъуыдыйад ныффыстон. Фарсы мæ, æмæ йын æз дæр дзуапп дæттын. Æз афтæ æнхæлдтон, зæгъын мæ кæд бирæ уымæн фæрсы, æмæ мын «фондз» æварынмæ хъавы. Фæстагмæ мæ афтæ фæрсы: «Абайы-фырт, æмæ стипенди исыс?» Зæгъын, нæ исын, Николай Константины фырт. Уæдæ, дам, ацы хатт дæр нæ исдзынæ, фæлæ фидæнмæ бацархай. Æмæ, мын «æртæ» ныммыхуыр кодта. Къомайты Риммæмæ фæбыцауы фæстæ, стипенди нæ истон. Ныр ма мæ мадæй фæндаггаг кæдмæ курдзынæн, зæгъгæ, махимидаг басагъæс кодтон. Æмдзæрæны нæ цардтæн, Ногираей цыдтæн ахуырмæ.

Изæрмилтæ байдыдта. Хæрзизæр загътам кæрæдзийæн. Ацафон æй уыцы уавæры иунагæй куыд ауадзон, зæгъгæ, ахъуыды кодтон æмæ сæ хæдзары онг йемæ фæцыдтæн. Цæргæ та кодта, Центрон базары уæллаг фарс цы цæрæн хæдзæрттæ уыд, уыдонæй иуы. Нæ фæхæрам дæн мæ ахуыргæнæгмæ, уымæн æмæ хуыздæр ахуыр кæнын хъуыд!

НИГЕРЫ ХЪУЫДЫТÆ ЙÆ УАЦМЫСТÆЙ

- ✓ Ахуыргонд лæг æппаты фыццаджыдæр йæ райгуыра æвзаг базоны, стæй уый фæстæ та – иннæ адæмты æвзагтæ.
- ✓ Сæры зондæй дæр æмæ хъаруйæ дæр хъуамæ æххæст уа лæг.
- ✓ Мах – уæлахиз, не знаг – саст.
- ✓ Уд æмæ зæрдæ – уыдон сты дæсныйады æнæбайсгæ хæйттæ, уыдон куына уой дæсныйады, уæд уый мард у.
- ✓ Уарзондзинад фæуæлахиз ваййы мæлæтыл, басæтты йын йæ тых æмæ йе ‘хсар.
- ✓ Зæрдæйы – цъæх денджыз, ныхасмæ – къæдзæх.
- ✓ Поэт хъуамæ хъуса, уына адæмы цин, сæ сусæг улафт, дымгæйы хъазт, сыфтæрты сыф-сыф, суадоны сыр-сыр, дидинаджы базмæлд, æртæхы ферттывд, хуры цин, мæйы мидбылты худт, фароны низтæ, абоны домæн, райсомы нывæст.
- ✓ Канд хъустæ æмæ цæстытæй нæ, фæлæ ма хъуамæ зæрдæйы тугдадзинтæй дæр хъуса æмæ уына поэт.
- ✓ Мырты уацары бирæ поэттæ бафтынц.
- ✓ Кæд нымæцæй бирæ не сты ирон адæм, уæддæр сарæзтой, æнусты дæргъы дзыхæй-дзыхмæ кæй истой, ахæм стыр æмæ хъæздыг литература.
- ✓ Тох æмæ сфæлдыстады фæрцы адæймагæн нæй мæлæт.
- ✓ Мæ риуы – арт, æндон мыртæ – мæ хъуыры, рæхыс – мæ къæхтыл, мæ зæрдæйыл – гуыдыр, мыхуыр – мæ былтыл.
- ✓ Цыбыр у цард – ыскаст æмæ ныккаст!..
- ✓ Нæртон лæджы хуызæн уæвын – уый у ирон адæймаджы бæллицты тæккæ бæрзонддæр нысан.
- ✓ Чиныг фæзыныны агъоммæйы царды ныв чиныджы фысты хуызæнæй баззайы адæмæн сæ аргъæутты, сæ таурагъты, сæ кадджыты.
- ✓ Цард хъæбысæйхæст у, цард тох у.

ДЗЫРД-ХУЫЦАУ ДУГÆЙ ДУГМÆ*

РАГОН РОМ

Афтæ нымад цæуы, цыма Ром (Рим) фæзынд, Чырыстийы райгуырдмæ ма 753 азы куы хуыдис, уæд Палатины къуыбырыл, æдæппæт та къуыбыртæ авд сты. Бындур та йын æнусон горæтæн сæвæрдтой, бирæгъ кæй схаста, уыцы æфсымæртæ Ромул æмæ Рем.

Гай Юлий Цезарь

Гай Юлий Цезарь (100 – 44 азтæ ног эрæйы размæ). Дунейы зындгондæр адæймæгтæй иу. 20 азы йыл куы сæххæст, уæд дын фæмаройаг: «Уал азы дыл цæуæд, афтæмæй дæ ном æнæмæлгæ ну хуыддагæй дæр ма скæн!..»

Ома уалаздыдæй Стыр Александр номдзыд балхон уыд, æмæ уымæ бахæлæг кодта Юлий дæр.

Ныффыста дыууæ чиныджы: «Галлаг хæст» æмæ «Граждайнаг хæст».

Фæг ныууагъта йæ фæстæ цыргъзонд ныхæстæ дæр, сæ иу мæм уæлдай зæрдæмæдзæугæдæр кæсы – науæй Африкæйы зæхмæ куы æрхызт, уæд фæкалд æмæ адæргъ дурджын хъæбæрыл, гъемæ афтæ куы фæпарæхсид: «Хъæбыс дын кæнын, Африкæ!..»

Йæ иннæ æнæмæлгæ ныхæстæй нымад цалдæры:

Алчи дæр йæ хъысмæты куырды йæхæдæг у.

Дæ адзалы сахатмæ æнхъæлмæ кæсыны бæсты фæлтау æвæсттиатæй амæл.

* Кæрон. Райдайæн 2025 азы 7, 8, 10-æм æмæ 2026 азы 1 – 9-æм номырты

* * *

Аууандын сә цауыл фәнды, ууыл әнцонай әууандынц адәм.

* * *

*Мә биойнагмә алы дам-думтә әмә хахуыртә нә хәццә кәныңц,
– уымән йе 'фсарм гуырысхойаг нәу.*

* * *

Уазәджы зәрдәхудты цауән нәй.

* * *

Фәлтәрддзинад алцәй ахуыргәнәг у.

* * *

Уәлахиз легионты ләгдзинадәй әвзәры.

* * *

Veni, vidi, vici – Аербацыдтән, фәдтон, фәуәлахиз дән.

* * *

Дәхицән фәндаг тыхы фәрцы ләгәрд.

* * *

Тәппуддзинад ирвәзән хос нәу тәссаг сахат.

* * *

*Хәстон разамонәджы хәс у, гәрзифтонгәй, хотыхты фәрцы куыд
уәлахиз кәны, раст хъуамә афтә уәләхох кәна йә зонды руаджы дәр.*

* * *

Фәлтау фәсвәд ран фыццаг у, Ромы дыккаг уәвыны бәсты.

* * *

*Аз, дзагцарм чи у әмә зивәггәнаг, уыдонәй нә тәрсын, фәлә
айдагъ царм әмә стджытә әмә хуыздыдтәй тәрсаг дән.*

* * *

Кәмә ницы ис, уымәй ницы сәфы.

Ныр та йын йæ цардæй Цезæраен иу цау æрлæууын кæнæм нæ зæрдыл... Ног нымадæй 49 азы размæ Гай Юлий йе ‘фсадимæ (легион-тимæ) цæугæдон Рубиконы сæрты Ромы сенаты æвастæй куы ахызт, уæд афтæ фæкодта: «Alea jacta est!» – «Хал схауд!» Стæй ма ахæм ныхасбаст дæр баззад уæдæй фæстæмæ: «Рубиконы сæрты ахизын», ома, æнæмæнг цы хъуыддаг у скæнинаг, уый разæнгардæй скæнын.

Марк Тулий Цицерон

Марк Тулий Цицерон (106 – 43 азтæ ног эрæйы размæ). Мæлгъæвзæгты бардуагау æрцыд нымады, политикон архайæг. Философи, юриспруденци æмæ риторикайæ 19 трактаты сфæлдисæг. Иу ирон дзырдæй, дзыхджынаы бæхджын, иннæтæ йемæ абаргæйæ, – раст фистæгæй цæуджытæ.

Дзæвгар дзырдбасты сты йе сфæлдыстадон бынтæ, фæлæ мах ам се ‘ппæт, ай-гъай, не ‘рхæсдзыстæм – æрмæст-дæр уыдон, æмæ нæм дзы рæстдзæвиндæр, стæй рæстæгимæ æмдзугæнæгдæр кæцытæ фæкæсой, уыдæттæ...

Фæстагмæйы хъуыдытæ рæгъмæ хæссинагдæр вæййыңц.

* * *

Гæххæтт æфсæрмæй сырх нæ кæны.

* * *

Цы зæгъай, уый дæр бæззы, чи зоны, фæлæ хуыздæр уыдон сты, æмæ цы нæ загътай.

* * *

Хиуарзон адæймагæн къæйттæ нæй.

* * *

Фыцгæ маст у зондцыды райдиан.

* * *

Царды дуг цыбырдым у, фæлæ кад та – æнусон.

* * *

Хаттаан лэгау лэг дэр схъарзы.

* * *

Цыфæнды рæстдзинадæй дæр историк ма тæрса хъуамæ, фæлæ тæрса цыфæнды маенгтæй дæр.

* * *

Абон сæрыстыр куы ницæмæй вæййыны, уæд æппæлын райдайыны сæ ивгъуыд боны æнтыстътæй.

* * *

Истори чи нæ зоны, уый æнæфенд сабийау вæййы.

* * *

Иуæй-иутæ адæймагтæ се 'гъдау æмæ хъуыддæгтæм гæсгæ нæ вæййыны, фæлæ 'рмест сæ уынд, сæ бакастæй.

* * *

Кæмæй тæрсыс, уый уарзæн нæй, стæй, дæуæй чи нæу æдас, уый дæр.

* * *

Поэттæй гуырæг ракаеныны, дзыхджын-бæхджынтæ та сæ уайгæ ракаены.

* * *

Ахуырыл фæцалх уæвын – дыккаг удахаст.

* * *

Æнæхин адæймаг никауыл гуырысхо кæны сайдæй.

* * *

Цы байтауай, уый æркæрддзынæ.

* * *

Цы аивгъуыдта, уый нал ис.

* * *

Рæдау, таучелæн арæнтæ нæй.

* * *

Геродот – историйы фыд.

* * *

Еппæтæй нымаинагдæр æмæ тæхудиагдæр хæрзиуæг – сыгъдаг æфсарм, æнæкъæм цæсгом.

* * *

Рæстад у, алкæмæн дæр, цы аккаг уа, ахæм кад кæнын.

* * *

Адæймаг йæхæдаг йæхицæн у цыфыддæр знаг.

* * *

Æз цы скодтон, уымæй фылдæр скæныны хъаруйы хицау нæ уыд-тæн.

* * *

Æмсæр æмсæримæ æмдзæхдон, æмвос кæны.

* * *

Æнæ азимаг – хуыздæр удæнцой.

* * *

Хорз ракæнд кæмæй рохсæнаг у, уымæй æнæуынондæр ничи ис.

* * *

Хъазгæ – хынджылагæй, зæрдиагæй – нæ.

* * *

Хъуыддаг йæхæдаг йæхиуыл куы дзура, уæд цыфæнды ныхæстæ дæр уæлдай сты.

* * *

Цæрын амоны хъуыды кæнын.

* * *

Зæхх йæ сæмæны алыварс зилдух кæны.

* * *

Еҳҷаджын афҳард никуы аёйяфы.

* * *

Истори – қардыл ахуыргәнаг.

* * *

Хәлар – дыккаг ды.

* * *

Ныййарджыты уарзын – әппәт хәрзты бындур.

* * *

Цы нә зонай, ууыл Сократау сәттын әмбәлы – уый дын әцәг зонды әвдисән.

* * *

Райгуыраен къонайә адджындәр бынат нәй.

* * *

Әдылытәй иу дәр амондджын нәу, зондджынтәй та иу дәр әнамонд нәу.

* * *

*О замантә! О әгъдәуттә!
О адәмты фәлывд, фәлитой ныфс!*

* * *

Дәхәдәг дәхи базон!

* * *

Әдылдызнады уидәгтә арф ацыдысты.

* * *

Цы кәныс, уый мидысхьуғәйә кән, хьуыдыдзастәй.

* * *

Иугәндзон фәлитойтә сәхи сыгъдәгцәсгомджынтәй әвдисынц.

Фаллой кæнын у судзгæ рыст сабыргæнæн хос.

*Алы зæрдæвæрджытæ-иу сæ кæрæдзийы цæстытæм куы ба-
кæсыны, уæд фыр худæгæй артæнхæлдтæ куыд нæ фæвæййыны, уый
диссаг у, уый!*

Æз мæ фæллад уадзгæйæ куыд æнæвдæлон вæййын, афтæ никæд.

*Чиныг цы хæдзары нæй, уый раст удæй цух буарæй ницы хъау-
джыдæр кæны.*

Вергилий Марон Публий

Вергилий Марон Публий (70 – 19 азтæ нæ дуджы размæ). Æппæты разæй афтæ зæгъон, æмæ йæ Данте йæхицæн Мæрдты Бæсты фæндагамонæг æмæ алцыппæт зонæгæй равзæрста – нæ зæрдыл æрлæууæд йæ гениалон уацмыс «Хуыцауы фæндон комеди».

Куыд поэт, афтæ Вергилийы кад равзæрд, идиллион «Буколиктæ» куы сфæлдыста, уæд – («буколикос» афтæ тæлмац кæны бердзенаг æвзагæй: «фыййауон»). Стæй йæ кад бынтон анæрыд йæ ног поэмæ «Энеидæ»-йы фæстæ. Антикон дугты уымæй зындгонддæр чиныг зын ссарæн уыд. Стыр цымыдисаг у абон дæр ма кæсынмæ...

Йæ базырфидар ныхæстæй искæцытæ æрхæссæм:

Æгæр тарф бацæуынаей дæхи хиз.

Лæвæрттæ хæссæг данайæгтæй æдас нæ дæн.

* * *

Рæстæг алцы дæр ассивы.

* * *

Мастисæг райгас уæд не стæгдарæй!

* * *

Алкæмæн дæр йæхи бон цæттæ у.

* * *

Цыфæнды зынты сæрты дæр быхсыны фæрцы æмбæлы ахизын.

* * *

Мæ сыхаджы каутæ куы судзой, уæд уый мæ зианæрцыд дæр амонь.

* * *

Цы хъауджыдæр у, знагыл хинæй æви лæгдзинады руаджы фæуæлахиз дæ, уый?

* * *

Зæрдæйы хъæдгом дзæбæх нæ кæны.

* * *

Алы мæрыл æппæт зайæгойтæ рæз нæ хæссынц.

* * *

Хæстмæ исты хæрзтæм ма кæс æнхъæлмæ.

* * *

Фидыдæй нын цæмæ гæсгæ нæй цæрæн?!

* * *

Цирхъытæй æхсырфтæ скæнын хъæуы.

* * *

Фыдгæнд сусæггондæй билцъ уадзы, йæ тыхы цæуы.

* * *

Арæби, хуыцæутты зæрдæты уыйбæрц маст сцæнд?!

Еппæтыл ме 'мдзæвгæты фæрцы аххæссывæнды нæ бацыдтæн.

Луций Анней Сенека

Луций Анней Сенека (Кæстæр)
(4-æм аз ног эрæйы размæ æмæ 65-æм аз ног нымады æнусы). Карзæй дзырдта ромаг императорты тиранийы ныхмæ, уæлдайдæр та йæ хъомылгæнинаг Нероны. Фыста философон æмæ литературон фæллæйттæ, уыд зонды къуыбылой. Йæ цыргъамад ныхæстæй иукъордмæ нæ хъус æрдарæм...

Бæллæхы æрцыд лæгдзинад домы.

Фыдгæндыл йæ тæккæ сæвзæргæйæ ис æнцонтæй фæуæлахиз уæвæн.

Кæцыфæнды аивад дæр у æрдзы фæзмыгой.

Стырдæр хъæздыгдзинад – зыдыка ма у.

Цæмæй уарзон уай, уый охыл дæхæдæг уарз!

Алы хъуыддагæн дæр – йæхи афон.

Рæстæгæн аргъ кæнын чи зыдта, иу ахæммæ-ма мын бацамонут.

Алы ран чи ис, уый никæм ис.

Йæ дзыхыл хæцынмæ чи нæ арахсы, уый дзурынмæ дæр гуылаæвзаг у.

* * *

Хорз раканд йахæдæг хæрзиуæгау уайы.

* * *

Иу стыр зондæн дæр нæй уæвæн, æмæ йæм сæлхæрдзинад ма хæццæ кæна.

* * *

Дæ тыхст-уырыд сахат дæ ирвæзынгæнæг хос – хæрзты цæуын.

* * *

Хъæндзинадтæ æгъдауы фæтк кæм райсың, уым, исты снывыл уа, уымæ æнхæлмæ ма кæс.

* * *

Чысыл кæмæ ис, мæгуыр уый нæу, фæлæ æнæфсисы хуындæуы гæвзыкк.

* * *

Кæимæ фемдæхдон уай, уый миниуджытæй хъулон хайджын фæуыдзынæ.

* * *

Цасфæнды куы цæрай, уæддæр ахуыр кæн.

* * *

Мæстджынæй уынаффæ кæныныл бахъæц!

* * *

Æрдзон хъуыддаг худинаг нæу.

* * *

Кæйдæр хъæнтæ – нæ цæстыты раз, нæхионтæ та – нæ фæсчъылдым.

* * *

Рæстдзинады æвзаджыхъæд хуымæтæг вæййы.

* * *

Фыдгæндæн хатыр амоны æназымты æфхæрд.

* * *

*Куына йæ зонай, чердаг дæ ленк кæнын хъæуы, уый, уæд дæ науæн
иу дымгæ дæр æмвæндаггон нæ уыдзæн.*

КЪУХБÆТТÆН ФÆСТАГМÆ

ИРÆТТЫ ИРОНДÆР ХЕТÆДЖЫ БАЙЗÆДДАГ КЪОСТАЙЫ
ÆНУСТÆМ НЫСТУАН: «КÆРÆДЗИЙЫ УАРЗГÆЙÆ ЦÆРУТ, МЕ
‘ФСЫМÆРТÆ!»

Ома кæрæдзийы нымайгæйæ, иу иннæйы йе ‘мсæр æвæргæйæ,
кæрæдзийæн аргъуыцгæнгæйæ, стæй хорзæй хорз дзургæйæ æмæ
æвзæрæн та йæ аипп йæ цæстмæ даргæйæ æмæ дзы, йæ бынат куыд
зона, уый домгæйæ.

Æмæ ма Нарты Батрадзы миниуæг дæр фæзмгæйæ: уый æвзæр-
гæнæг никад уыд йæхæдæг æмæ æвзæргæнæгæн та быхсгæ нæ кодта
– æцæг ирон лæджы æнаивддзæджы гакк.

ИРОН УДВАРН

Уац

Ирон адæм сты æнæхъæн дунейы æшпæты рагондæр адæмтæй, иу æмæ дыууæ мин азы нæ цæуы се ‘мбисонды арф, мидисджын, бирæварсыг культурæйыл. Амæй-ай уæздандæр æмæ хъаруджындæр фæлтæртæ фæхъахъхъæдтой алы фыдæвзарæн дугты æмæ заманты нæ адæмы зынаргъдæр хæзнатæ: нæ культурæ, нæ ирондзинад – цæмæй цардагасæй æрхæццæ уыдаиккой мах рæстæджы онг.

Æмæ уый руаджы абон дæр ирон хæдзары уазæгæн раздæрау кад кæнын зонынц, фæстаг сом раттынмæ цæттæ сты зианы, уæззау сахат æрбалæууынц кæрæдзийы уæлхъус, зиу расидынц искаемæн баххуыс кæнынмæ, стыр аргъ кæнынц хиуæттæн, тугхæстæгау уарзынц сæ комбæсты адæмы, се ‘мхъæуккагты. Уымæ абон дæр ирон æхсæнады мидæг кад кæнынц, æгъдау кæмæ ис, ахæм адæмæн.

Æнæ ирондзинадæй ирон лæг нæй, уымæн æмæ, цæмæй ирон уай, уый тыххæй фæг нæу ирон мыггаг хæссын æмæ ирон æвзаг сахуыр кæнын. Хъуамæ арф дæ зæрдæйы æвæрд уа фыдæлты æнусон хæзна – ирондзинад, ирон уды фарн æмæ йæ æрдхæрæны рæсугъд уды хъæды миннуджытæ.

Мин азты дæргъы ирон лæдджы цардæн фæндагамонаг уыдысты карз æмæ куырыхон ирон æгъдæуттæ. Уыцы æмбисонды æгъдæуттæн сæ гуырæнтæ цæуынц рагон дугтæй – нæ фыдæлтæ сахæдæг бæлвырд зыдтой Дун-Дунейы закъæттæ, Зæххон – Мæнг Дунейы – цард кæй у рæстæгмæ.

Ирон адæм никуы уыдысты æнæхуыцау. Ирон адæмæн Хуыцау æмæ йе сконд зæдтимæ кæддæриддæр уыдис æмæ абон дæр ис стыр, ахсджиаг, фидар æмæ тæмæссаг бастдзинад. Уыцы æргом бастдзинад æмæ æууæнк дин схонæн дæр нæй. Уый схонæн ис, æвæццæгæн, нæ царды миназон бындур. Уыцы бындурыл сырæзти ирон лæгæн йæ дунембарынад, уырдыгæй цæуынц йæ царды уагæвæрдтæ, ууыл æнцайынц йæ удварны æмæ монон культурæйы æгæрон æварæнтæ.

Фыдæлтæй фæдзæхст æнусон фарны фæрцы ирон адæм æрхызтысты бирæ тых æмæ хъару æвзарæн заманты æмæ уавæрты сæрты. Абон та нын ралæууыд нæ удыхъæд, нæ ирондзинад фæлварæн дуг. Æнцон

нау фыдаелты удыхъады сыгъзæрин миниуджытæ хъахъхъæнын, ирон æгъдауттыл хæст уæвын, сæ арф мидисæй куы адард уай æмæ дæ фарсмæ зæдæнгæс хистарты куынауал уынай, уæд. Уымæй уæлдай, æндæрбæстон адæмты æгъдауттæ, цивилиацийы ног æнтыстытæ æмæ алыхуызон информацийæ дæ сæр дзæгъæлтæ куы кæна, уæд.

Фæлæ, хъуыды кæнынхъом цы лæг у, уый иубон куы райхъал ваййы йæ тарф фынайæ, уæд раст цыма талынгæй рухсмæ рацуд, уыйау царды æцæгдзинад ирд нывау суыны. Æмæ æваст бамбары, ацы Мæнг Дунейы йæ цы фæндагыл цауын хъæуы, уый. Æмæ уæд лæг тох расиды йæ аиппытæ æмæ рæдыдтимæ, дæлимонты дунемæ йæ цы миниуджытæ ласынц, уыдонимæ. Бамбары, йæ зæрдæйы зылын хъуыдытæн бынат кæй хъуамæ ма уа, уый.

Уыцы тохы бацаугæйæ, адæймаг хъуамæ йæхæдæг йæхи ма сайа æмæ йæхи æгад митæн æргом тæрхон рахæссынхъом уа, йæхи сраст кæнына æфсон ма агура. Æрмæст ын уæд бантысдзæн зианхæссæг, чъизи хъуыдытæ йæ зæрдæйæ сыскъуынын.

Тох лæг расиды ахæм миниуджыты ныхмæ: æдзæстуарзондзинад, хæрамдзинад, фыдзонд, цытуарзондзинад, зыд æмæ кæрæф, гадзрахатдзинад, фыдхæрд, фыднозт, фыдкой, дзæгъæл дзырд æмæ мæнгард, фæлитой митæ. Уыдоныл лæг фæуæлахиз уыдзæн сæ ныхмæлаууæг миниуджыты руаджы, негативон энергиты бæсты рæсугъд æнкъарæнтæ, сыгъдæг, рухс æмæ уæздан хъуыдытæ нывæндын куы райдайа, уæд. Бамбары, æвзæр хъуыдытæ лæджы дæлимонты фæндиаг кæй кæнынц, фæлмæн зæрдæйыуаг та лæджы уд Хуыцауы комулæфтæй кæй хайджын кæны.

Уымæ алчи дæр зоны, зæххон фæндаг сындзджын кæй у, уардитæй фæлыст кæй нау, æмæ лæг хъуамæ йæхæдæг йæхимæ райса бæрн йæ царды тыххæй. Ацы змæст, æфхæрд заманы алы хъизæмæрттæ, фыдабæттæ æвзаргæйæ, лæг куы бамбара уыдонæн сæ мидис, уæд йæ зындзинæдтæ искæй аххос нал кæндзæн, фæлæ йын цæмæн æрвыст сты, уый зондзæн.

Уæд бамбардзæн цардæн йе ‘цæг аргъ, йæ фæндагæн йе ‘цæг нысан, уæд ын бантысдзæн фæуæлахиз уæвын, æгаддзинад ын цы хæссы Хуыцауы цæсты, уыцы рæдыдтыл æмæ уæд сарæхсдзæн, сæрбæрзондæй уды рæзты фæндагыл къæпхæнæй къæпхæнмæ хизгæйæ, уæлдæрæй-уæлдæр цауынмæ.

Нæ дуг у фæлварæн дуг. Цард у скьола, адаймаг дзы рæзы, ахуыр кæны. Æцæг хæрзуд адаймаг зоны: чи нæ цæвы, уыдоны руаджы мах бамбарæм нæ лæмæгъ бынæттæ, цæуыл ма нæ бакусын хъæуы, уый. Афтæ зæгъæн дæр ис, не знагтæ кæй сты нæ ахуыргæнджытæ. Дæ уд сыгъдæг, дæ хъару фидар куы уа, уæд дын ныхмæлæууæг нал уыдзæн. Негативон энерги куынауал гуыра дæ зæрдæйы, куы басудзой æмæ фесæфой дæ сæры зианхæссæг хъуыдытæ, уæд зæгъæн уыдзæн, кæй фæуæлахиз дæ дæхиуыл æмæ дæ зæххон царды скьола æнтысджынаей каст кæй фæдæ.

Æрмæст уды рæзтæй бæрæг кæны адаймаджы сыгъдæгдзинад Хуыцауы раз. Иуæй, тынг ахсджиаг у, цæмæй фæзына фылдæр адæм, йæ удварныл чи тыхсы, зæххон царды мидис чи æмбары. Фæлæ уыимæ Дун-дунейы уагæвæрдтæм гæсгæ, никæмæн ис лæвæрд бар уыцы раст фæндагмæ искæй тыхæй здахынæн. Уымæн æмæ уый у алы адаймагæн дæр йæхи уды æвзæрст фæндаг, æмæ йын цас раст æмæ сыгъдæг у, ууыл хъуамæ алчи дæр афоныл тыхса йæхæдæг. Фæлæ уды бæрзæндтæм кæмæн бантысы схизын, уый хъуамæ амона иннæтæн дæр уырдæм фæндагтæ, цæуын та алкæй дæр бахъæудзæн йæхи хъаруйæ, уымæн æмæ Дун-дунейы закъæттæм гæсгæ лæгæн лæвæрд ис бар æвзарынæн (право выбора), æмæ йын тыхæй лæгæн æнæ йæхи курдиатæй æмæ фæндонæй зæдтæ дæр не ‘ххуыс кæнынц.

Æппæт Хуыцауы сфæлдыст Дун-дунейы кусынц уыцы иу карз закъæттæ – Законы Мироздания, æмæ уыдон сты æххæстгæнинаг алкæмæн дæр æмæ кæмфæнды дæр. Мах нæ зæххон царды мидæг физикон закъæтты куыст куыд уынаем æмæ æмбарæм, афтæ ис, æндæр æмвæзадмæ чи хауы, ахæм закъæттæ дæр. Уыдон дæр тынг карзæй кусынц, фæлæ сæ удæй æмæ зондæй æмбарын хъæуы, уымæн æмæ сæ цæстæй фенæн нæй. Уыдон сты, уырыссагау «Тонкий мир» кæй хонынц, иронау та «Æцæг дуне», уый домæнтæ.

Зæххон царды мидæг нæ физикон буар у нæ удæн йе змæлды, йæ архайды фæрæз. Уд та у Хуыцауы рухсы æнæмæлгæ хай. Æмæ, ирон æгъдауы домæнтæ æххæст кæнгæйæ, ирондзинад хъахъхъæнгæйæ, ирон удварны удыхъæды хуыздæр миниуджытæн аргъ кæнгæйæ, ирон адæм æмæ сæ рагфыдæлтæ æххæст кодтой æмæ цардысты Дун-дунейы карз закъæттæм гæсгæ. Уырыссагау афтæ зæгъæн ис: «Осетины, соблюдавшие æгъдау, всегда жили в строгом соответствии с Законами Мироздания».

Франко Кардини: «Ныгуылæн Европæйы рыцарты уаг у скифтæ æмæ сæрмæттæй райсгæ. Фæстæдæр уыдоны уаджы бындурыл фæзындысты нырыккон Европæйы хидарыны æгъдæуттæ. Уæдæ Кавказы адæмты культурайы дæр уыцы уаг стыр фæд ныууагъта».

Цæмæн-иу афарстой: «Ирон нæ дæ?», дзырд фæсайдтай, – «Дæ ирон цæсгом цæмæн бахордтай?» Уазæгæн фæг æгъдау не скодтай, – «Ирон цæхх æмæ кæрдзыны кад цæмæн сафыс?» Дæ магусайы тыххæй магуырай цæрыс, – «Дæ ирон сæрæндзинад кæм ис?»

Нæ фидæнæн цы бындур æвæрæм, уымæн сбæлвырдгæнæн ис æрмæстдæр нæ фыдæлты цардарæзт, цардахаст, удварн æмæ миддуне раиртасгæйæ.

Нæ фыдæлтæ ирондзинад бастой æгъдау, æфсарм, уаг, ныфс, зонд, хъару, кад, намыс, уæздандзинад, хиуылхæцындзинад, лæгдзинад æмæ фæллоимæ. Уыдон иууыл иумæ та ирон фарн хуыдтой.

Мах æнæмæнг хъæуы, йæ арф мидис ын æмбаргæйæ, фæстæмæ сног кæнын нæ фыдæлты дунембарынад, нæ кувыны æгъдау. Чырыстон æмæ пысылмон динтæ сæ дыууæ дæр æндæр удварны идеологи хæссынц, ирон фыдæлтыккон цардарæзты ныхмæ цæуынц. Фыдæлтæй нын баззадысты нæхи зæдтæ æмæ дауджытæ. Хуыцау ирон адæмæн йæхимæ цы фæндаг сарæзта, уый нын ивинаг нæу. Уым нæхи миддуне ныффидар, куы йæ аивæм, уæд та бафæзмдыстæм иннæ адæмты зондахаст æмæ цæстæнгас, райсдыстæм æндæр уаг æмæ æфсарм.

Стыр куыст бакæнын хъæуы, цæмæй нæ фыдæлты рæсугъд æгъдæуттæ ирон лæджы миддунейы ногæй аккаг бынат бацахсой, ууыл.

Стыр диссагæн, дунейы рагондæр адæмтæй уæвгæйæ, бирæ зындзинæдтæ бавзаргæйæ, ирæттæ абоны змæст дуджы онг уæддæр æрхæццæ кодтой сæ сæрмагонд удварны хицæндзинæдтæй бирæтæ. Мах фæлтæры хæс у фыдæлты æппæт хæзнатæ цæхæртæ скалын кæнын æмæ сæ фидæнмæ фæрнæй ахæссын.

БИАЗЫРТЫ Аллæ,

*Хуссар Ирыстоны зонадон-иртасæн
институты хистæр зонадон кусæг*

ИСТОРИЗМЫ ÆУУÆЛТÆ ДЖЫККАЙТЫ ШАМИЛЫ ПОЭЗИЙЫ

Уац

Историзмы проблемæйæн ирон литературæзонады ис ахсджиаг нысаниуæг. Ирон адæм цы стыр æмæ вазыгджын историон фæндагыл рацыдысты, уый фысджыты хъусдардæй иуварс нæ баззад. Нывæфтыд æй кодтой æндæр æмæ æндæр жанрты. «Аивадон историзм у реализмы эстетикайы сæйрагдæр домæн. Йæхи бæлвырд кæны уацмысы поэтикон сконды æмæ у, авторы дунеуынынад æмæ сфæлдыстадон хъуыды цы къæпхæныл лæууынц, историмæ йын цы концептуалон цæстæнгас ис, уый æвдисæн», – зæгъы иртасæг Мамиаты Изетæ.

Историон цаутæ нывæфтыд скæнынаен уæрæхдæр авналæнтæ ис егъау эпикон жанртæн, уæлдайдæр романаен. Лирикон уацмысы жанры авналæнты къуындагдзинад фадат нæ дæтты историон цаутæ уæрæхæй равдисынаен. Лирикайæн ис экспрессивон характер, уымæ гæсгæ поэтикон уацмысы фыццаг пъланмæ рахизынц эмоцитæ æмæ æнкъарæнтæ. Уый та историон цау рафæлгъауыны хъуыддаджы къуындагдæр кæны фыссæджы авналæнтæ. Уыйхыгъд историон гоймаджы миддуне æмæ хъуыдытæ равдисы æххæстæй.

Историзм Джыккайты Шамилы поэзийы раргом вæййы алыхуызонæй. Къорд æмдзæвгæйы ныффыста историон гоймæгты тыххæй, кæцыты нæмттæ баст сты бæлвырд цаутимæ. Комкоммæ архайд дзы æвдыст нæ фæцæуы, фæлæ архайæг субъект æргом кæны историйы бæлвырд дæрддзæг.

Æмдзæвгæ «Дауыт Сосланы хынцъым»-ы поэт йæ лирикон хъайтары сагъæс æргом кæны монолоджы хуызы. Хъайтары бæгъатырдзинад æмæ хъомыс æвдыст цæуынц аив поэтикон фæрæзты 'руаджы: йæ тасæй «дымгæ дæр нындыг» (*удаггаскæнынад*), йæ 'хсаргард цæхæртæ кæм калы, уым «дуртæй дæр цæссыг тæдзы,

уым фестынц дуртæ дæр къæдзæхтæ» (*метафора*). Йæ тых æгæрон у, фæлæ дзы ницы федта йæ райгуырæн бæстæ, йæ уд снывонд кодта æцагæлон бæстæйæн, æмæ ууыл у йæ сагъæс, йæ мæт. Лирикон хъайтар, ома Дауыт Сослан, хъынцъым кæны ууыл, Гуырдыстони арæнтæ «хæзна, зæххытæ æмæ кадæй» уæрæх кæй кæны, йæхи-уæттæ та хъæрзынц Цæгаты. Мады хуызы рацæуæг Фыдызæххы хъыгтæ хъайтарæй дард сты. Сагъæс кæны ууыл, йæ фыртты Иры зæхх куы мыса, уæд ын «сæ куывды никуы уыдзæн бадæн». Хъайтары фæсмон нывæфтыд æрымысгæ у æви царды æцагæд, уый зын зæгъæн у, фæлæ поэты фæдзæхст райгуырæн бæстæй иппæрд адæймагæн у ахæм:

*Куы уай æцагæлон æрвадæн,
Нæ дæ уæд искамаен хæстæг.
Кæмдæр дыл хорзæхтæ ныккæлæд,
Уæддæр дæ адзалы рæстæг
Уыдзæн сæ фæсдуармæ дæ мæлæт.*

Историон рæстдзинад у ахæм: Дауыт Сослан уыд XII æнусы царæг историон гоймаг. Уый æрхаста Гуырдыстонæн бирæ уæлахизтæ, фæлæ йæхи бæстæйæн ницы хæрзты бацыд. Йæ равзæрдæй ирон, фæлæ йæ архайдæй, уд æмæ зæрдæйæ æндæр адæймæ баст чи у, уымæй махæн ахъаз нæй. Æмæ йæм кæд йæ царды кæрон фæсмон æрцыд, уæддæр фæрæджды.

Æмдзæвгæ «Хазби»-йы уынæм лирикон хъайтары мид-хъуырдухæн, хъайтар аныгъуылы лирикон хъуыдыты, æмæ раргом кæны адæймаджы хæс йæ фыдæлты зæхх, йæ райгуырæн бæстæ бахъахъхъæныны сæраппонд. Æмдзæвгæйы жанры авналæнты къуындæгдзинады аххосæй бæлвырдæй нæ зыны, цавæр историон цау æвдыст цæуы æмæ чи у Хазби, уый. Поэт æууæнды кæсæджы зонындзинæдтыл. Æмдзæвгæ поэт схуыдта «мæлæты размæ монолог». Комкоммæ дзы нывæфтыд нæ цæуынц 1830 азы цаутæ, йæ аххосæгтæ, нæй дзы ирд фæлгонцтæ, хуызджын нывтæ. Уый нæ домынц лирикон уацмысы жанрон хицæндзинæдтæ. Инæлар Абхазовы сæргълаудæй Цæгат Ирма æфхæрæн экспедицийы ныхмæ стох кодта Алыккаты Хазби. Уый фæлгонц нывæфтыд кæны

Шамил йе ‘мдзæвгæйы. Хазби æмæ йæ хъазуатон хæлæрттæн сæйраг уыд сæрибар æмæ намыс. Зæгъы, кæй сты дурæйгуырды æмæ сæ дадзинты туг нæ, фæлæ цъæх арт æнхæвзы. Уыцы арт та ахуысдзæн сæ къонаты зынгæй раздæр. Фæсном хуызы хъайтары зæгъын фæнды уый, сæ къонаты арtdзæст кæй хъахъхъæндзысты фæстаг сулæфты онг.

Историон æцæгад æвдисы æмдзæвгæ «Барæг Исар» дæр. Ерыстау æлдар сæрибар Тырсыгом хъавы йæ дæлбар бакæнынмæ. Барæг Исары сгуыхт, йæ хъайтардзинад нывæфтыд цæуы балладæйы. Уый исы хъæздгуытæй, уары сæ мæгуыртæн. Тас уадзы канд мидæггаг нæ, фæлæ æддагон знæгты дæр:

*Знæгтæ йæ хуыдтой æгъатыр,
Каст сæм уый хуызы мæлæт.*

Тæрсы Ерыстау, æххуырсы ног æфсад Гуры. Бабады Исар Къобы хæрды знаджы размæ æмæ ратты аккаг ныхкъуырд.

Ирыстоны зæххыты арæны проблемæ поэт нывæфтыд кæны къорд уацмысы. Фæдисы дзæнгæрджытæ цæгъды, Тырсы, Хъуды ком, Къобы зылд знагæн кæй схæлар кодтам, уый тыххæй. Фæстæдæр, 1995 азы та Ельцины æххуысæй Дайраны комы Ларсы арæнтæ дæр бакъуындæг кодтой. Уый охыл у йæ фæдис Шамилæн:

*Фæдис! Дайраны ком уырысæй
Кæнынц сайтан гуырдзы тыхист...
Рæхджы та ерыстау йæ уырсæй
Кæндзæн нæ сонт сабиты цъист.*

Уый охыл Хъазиты Мелитоны чиныджы кæсæм: «Уырыссаг афицер – арæнгæсты хицау инæлар Николаев – загъта, куыд, дам, дæттæм нæ зæххытæ барвæндæй, æмæ йæ Ельцин йæ бынатæй рацъон бирæгъы сырды фæкодта. Махæй йын фарсхæцæг ничи фæци».

Ирыстоны абоны уавæр сагъæс æфтауы поэтыл, риссы йæ зæрдæ. Историон æцæгдзинад у, нæ бартыл сдзурынхъом кæй нал стæм, уый. Поэты хъынцъым у æгæрон, æвдисы йæ æмдзæвгæ «Къуырфбадт кæнынц мæ Ирыдзыхъхъы мигътæ». Быхсæм

æфхæрд æмæ хыгдард, стæм дихтæ. Ардыгæй сæнтысы поэты зæрдæйы хъарæг:

*Цы кæнон ныр? Цагъарау дæн уæнгбаст,
Нæ фæндаг дарддæр – тулæн æмæ нарæг,
Кæныны фыдгултæ Иры зæхх хъæухаст.*

Тыхми закъон кæм свæййы, Бæсты хицау гуымыры кæм у (æм-дзæвгæ «Зыгъуыммæ дунæ»), ахæм зыгъуыммæ дунейы нæй фæцæрæн рæстаг удæн. Иры уæззау уавæрæй сæнтысы поэты хъынцъым:

*Фæйнардæм тоныны не знагтæ ма Иры,
Цæрдудæй уарыны цуанонтау йæ царм,
Йæ уæздан туг ын сау Хъæндзæргæс цыиры.*

Шамилæн йæ койы сæйраг йæ адæмы уæззау уавæр кæй у, уымæн æвдисæн у, æппæт жанрты дæр ыл кæй дзуры, уый. Йæ иу публицистон уац «Хъуыдытæ...»-йы зæгъы: «Дихтæ цы адæм сты, уыдон вæй-йыны знагты амæттаг. Ныууадзæм нæхицæй æппæлын æмæ æрвонгæй акæсæм нæ ивгъуыд заманмæ. Цы ис нæ таурæгъты, нæ зарджыты? Æрмæстдæр æфхæрд, тых кæнынмæ нæм цыдысты, зивæг чи нæ кодта, уыдон се ‘ппæт дæр. Хуссары нын нæ туг цъырдноу гуырдызый æлдæрттæ, Цæгаты нæ æвирхъауæй æфхæрдтой кæсæджы æлдæрттæ, сыгътой нæ хъулгъа. Сæ ныхмæ-иу æрлæууыдысты иугай хъайтартæ, фæлæ иунæг æфсад нæу, æмæ зарджытæ-хъарджытæ кодтам нæ хæсгæ мæрдтыл».

«Фыддуг æмæ фыдлæгæн бирæ цæрæнбон нæй», – зæгъы ирон æмбисонд. Кæддæры хъаруджын æмæ тыххъом хæтой хазартæ нал сты абон. Астæуккаг æнусты уыдон басастой бирæ бæстæтæ æмæ скодтой Хазайраг каганат. 932 азы уыд алайнаг-хазайраг хæст, састы бынаты баззæдысты алантæ. Уый тыххæй поэт зæгъы: «Æвæрдтой уæззау хъалон Нартыл». Фæлæ сæ æппынфæстаг ныддæрæн кодта уырыссаг къныйз Святослав. Ацы цау, ома хазартæ саст кæй баййæфтой, уый Шамил нывæфтыд кæны æмдзæвгæ «Хазартæ»-йы. Поэты сæйраг нысан у историон цауæн йæ аххосæгтæ комкоммæ æмæ дырысæй равдисын нæ, фæлæ, кæддæры нæргæ паддзахад куыд бамынæг, уымæ

æргом аздахын: «Тыгъд быдырты бамыр сæ кадæг», «Æхсары бын басаст хазар». Æмæ ныр:

*Æмбисондæн баззæд сæ кой,
Зæххы цъарыл нал и сæ хъæстæ.*

Æмдзæвгæ кæсæгæн свæййы историон бæлвырдгæнæн, кæд нæ цаутæ æмæ уавæртимæ нæ зонгæ кæны, уæддæр. Æмдзæвгæйæн ис зонынадон нысаниуæг, фæлæ уыйхыгъд цух нæу æнкъарынадон æууæлтæй.

Поэतिकон нывæфтыддзинад ратты Джыккайты Шамил æмдзæвгæ «Зæгъы уæздан ирон мæнæн»-ы Беслæны трагедийæн дæр. Ам æвирхæу цаутæ комкоммæ равдисын нæу поэты сæйраг нысан. Намыс æмæ хæрзæгъдауы идейæ нывæндынц æмдзæвгæйы мидис. Поэты сидт «уæздан иронмæ», «бæдæйнагмæ» у. Карз æфхæрд ын хъуамæ уаиккой Шамилы ацы ныхæстæ: «Уæ фæрцы Иры кад фæкъул, Уæ худинаг нæ мары». «Æфхæрд уын тæф нæ кæны», – уайдзæфгæнгæйæ зæгъы поэт æмæ æмбæстаг. Намыс уæй цæуы мулкыл. Æргом тох расидыны ныфс нал ис лæгмæ, æмæ йæм æххуырсынц лæгмартæ. Æвирхæу сырдон ми барст æрцыд знагæн, ууыл у йæ катæй Шамилæн:

*Лæгсырдтæ сау артыл сыгътой
Уæ сабиты цæрдудæй.
Сымахæй фæрох и сæ кой, –
Уæ зæрдæтæ цы дудой?!*

*Æдæрсгæ уаз уæлмæрдты ныр
Фыдгæнд кæны сæ марæг.
Кæнут тыхгæнæгæн хатыр,
Мæнмæ та хъуысы хъарæг.*

«Уæздан» æмæ «бæдæйнаг» лæгтæй хъауджыдæр поэты рис йæ зæрдæйы нæ цæуы, æмæ у æргомдзырд. Уый охыл æм кæнынц æвзидæн. Поэт зоны йæ адзал, зæгъы йын æй «уæздан ирон лæг»: «Тебя уж заказали». Нæ фыдæлтæ æгад, худинагыл цы нымадтой, уый «ныры

заманы нартæн» ссис фæтк æмæ æгъдау. Ахæм уавæры та сæ раны разынынц Шамилы ныхæстæ: «Ныскъуыдтæ дуг, æмæ лæгæн Нæ комы уый æндадзын». Тынг архайы Шамил йæ бандадзыныл, фæлæ йыл фæхæцæг нæй. Иуæн дыууæ æфсад кæм у, уым сасм фесты дон, æмæ йыл æмпъузæн дæр нал хæцы.

Райгуырæн бæстæйыл сагъæс поэт æвдисы аив нывæфтыд фæрæзты ‘руаджы.

Нырыккон Хуссар Иры историйы иувæрсты дæр нæ ахызт Шамил. Къорд æмдзæвгæйы ныффыста гуырдзиаг-ирон быцæуы тыххæй. Риссы йæ зæрдæ поэтæн лæгсырдты митæй. Æмдзæвгæ «Цхинвал» у гимн горæт-хъайтарæн. Знаджы æфсады тыхы раз Цхинвал фестад мæсыг æмæ «срухс кодта нæ Иры ном йæ кадæй».

*Цхинвал, Цхинвал – ма судзгæ цæф, ма рыст,
Æвзыгъд ысты дæ чызджытæ, дæ фырттæ,
Хуыцау сын раттæд цард æмæ æнтыст!*

Поэты фидарæй уырны, йæ ном нæртон кададжы фыст кæй æрцæудзæн, æмæ йæ койæ лæгсырдтæ кæй риздысты.

Хуссар Иры трагедийы темæ дарддæр кæны æмдзæвгæ «Фæдисы газель». Поэт стыр историон уынаффæтæ скъуыддзаггæнæг кæй нæу, йæ авналæнтæ йæхи бар кæй не сты, уымæ гæсгæ йæ уавæр бары Амыраны символон фæлгонцы уавæримæ: «Æз Амранау хохмæ баст дæн». Нæ алыварс дунейы хæццæдзинад поэт æвдисы, экспрессивон характер кæмæн ис, ахæм метафорæтæй: «дуне байдзаг ис хæрамæй, пæлхъ кæны», «бæстæ сызмæст», «арв ныл хауы», «судзы зæхх», «цардæй сау зындонмæ хаст дæн», «æз цæгъдын дзæнгæрæг арвыл», «сау калм (метоними – ам поэт æндæр, йæ минниуæг ын хуыздæр чи бæлвырд кæны, ахæм ном ратты знагæн) ма риуæй цъиры туг»; сидæн, абарстæй: «Ир, дæ бындур тайы митау». Æмдзæвгæ амæд у сагъæс æмæ уыцы иу рæстæг лæгдзинадмæ сидты мотивыл: «Ир, ысхæц дæхиуыл, фидар лæуу!»

Поэты хъæрзынмæ Арв æмæ Дуне сты æмыр (æмдзæвгæ «Хъынцъымы газель»). Поэт цæф сагау йæ уаты хъæрзы. Йæ аххосаг та, фыдгултæ йын йæ бæстæ, йæ цард кæй халынц, уый у. «Сæнæфсæстæй сау гуырдзы судзынц нæ зæхх». Фыдракæнды ныхмæ поэт у

әнәбон, әмә уымәй стырдәр кәны йә рис. Сиды әххуысмә, фәлә фәвәййы фыдәнхәл...

Поэт ирдәй әвдисы историон рәстдзинад, уыд кәддәриддәр әргомдзырд. Йә уацмысты историзмы принцип та бындуриуәг кәны Ирыстоны рагисторийы зонәнтыл, историон фәлгонцтә әмә йә адәмы нырыккон трагикон цаутыл. Әргомгонд цәуы адәмы кълассон тох, мидаггаг әмә әддагон знәгтимә быцәу, афтә ма историон хъай-тарты ахадындзинад историйы размәдзыды әмә сә архайды нысан. Поэты ахаст уыцы цаутәм, уыдоны нывәфтыд равдыст сбәлвырд кодтой историзмы әууәлтә йә поэзийы.

СПАЙДАГОНД ЛИТЕРАТУРӘ:

1. Джыккайты Ш.Ф. Әвзәрст уацмыстә. Дзәуджыхъәу, 2015.
2. Джыккайты Ш.Ф. Хъуыдытә... // Рәстдзинад, 2000, 26 февраль.
3. Мамиаты И.В. Историзм куыд нывгәнәджы идейон-намысон цәстәнгасы барән // Дзырддзәуәны: автор әмә хъайтары әмдзәдис. Дзәуджыхъәу, 2008.
4. Хъазиты М.Р. Әрвон комуләфтимә. Цхинвал, 2018.

ДИССАДЖЫ БЭЛОН АМА АХХУЫРСТ ЛЭППУ

Аргъау

Бонджын аелдар Асланма афта бире фос уыдис, афта, ама йе фысты дзугта ама бахрагъаутта сарватты нал цыдысты. Гье уыма гасга-ну аелдар йе фос аххуырстытен хицен бынаттам аскъарын кодта: фысты дзугта – хэхбасты цагэттам, ставд фосы рагъаутта – тархъады ардузтам, бахты та – лагъз быдырттам. Йахадэг-ну йе зердаей дзэбахен сираг бахыл сбадтис, афтамей зылдис йе фос, йе ‘ххуырстыты берагганаг.

Иухатт сау аелдар Асланма йе уатерей абайхуыст ахам хабар: йе ‘ххуырст, чысыл лэппу Сахан тархъады арцахста диссаджы бэлон. Хабар куыд райхуыст, уыма гасга бэлон уыдис маргътан сә рәсугъддар, амбәрста аххуырст Саханы ныхастә. Уый йын хуыздар фәйнаджытәй бынат скодта, йе куыстытәй-ну гыццыл куы февдәлон, уәд хъазыдис бәлонимә, йемә-ну ныхастә кодта.

Иу ныхасәй, аххуырст лэппу ама диссаджы бэлон кәрәдзийыл афта сахуыр сты, кәрәдзийыл афта хорз бамбәрстой, ама сә чи фәдтаид, уый сыл әнә бадис кәнгә нә фәуыдаид.

Бадис сыл кодта аелдар йахадәг дәр, куы сә фәдта, уәд. Бәлонән уыдис әрвхуыз рәсугъд базырта, митәй урсдәр дәллагхуыр, уыма йыл Сахан цы сырх дари хәцыл бабаста, уый дымгә базырты амбәрц фәйнаердәм фәйлауын кодта.

– Исты-ма загъ дә бәлонән, – худгайә загъта аххуырст ләппуйән сау аелдар, йахадәг, бахыл бадгайә, әдзынаг кастис бәлон ама ләппума.

Аххуырст ләппу бәлоны хъусы цыдәртә адзырдта, стәй йе хәрдмә стәхын кодта. Диссаджы бәлонән йе рәсугъд базыртыл дарийы гәшпәл уәлдәфы әрттывдтытә калдта. Сау аелдары сәрмә хәлдзәгәй бирә фәратах-батах кодта, аелдар, бахыл бадгайә, йе нард бәрзәйы нуәрттә фәстәмә тыххәй ратасын кодта ама хәрдмә кастис диссаджы бәлонмә. Әрәджнау бәлон аелдары уәхскыл абадтис.

Æлдар æй рацахсынмæ хъавыдис, фæлæбурдта йæм, фæлæ бæлон атахтис æмæ Саханы хъæбысы смидæг.

Уæд сау æлдары зæрдæ бынтон бахъазыдис диссаджы бæлонмæ: «Уый мæ лæппуйы куы уайд, уæд дзы йæхи рæвдауид... Цæмæн хъæуы уыцы рæсугъд бæлон ме ‘ххуырсты? – ахъуыды кодта сау æлдар æмæ йæ фæндон стыр зæрдæйæ загъта лæппуйæн: – Дæу ницæмæн хъæуы ацы рæсугъд маргъ, æри йæ æмæ йæ æз ахæссон мæ лæппуйæн!»

Сау æлдар гуырысхо нæ кодта, йе ‘ххуырт лæппу йын йæ бæлон кæй ратдзæн, ууыл, æмæ гыццыл æххуырстæй разыйы дзуапп куына фехъуыста, уæд тынг фæмæсты æмæ дисгæнæджы каст бакодта лæппумæ. «Æрра у æви куыд бауæндыдис мæнæн ахæм дзуапп раттын», – ахъуыды кодта Аслан æмæ мæсты каст бакодта гыццыл Саханмæ.

– Æндæр цыфæнды зæгъай – уый бакæндзынæн, фæлæ мæ бæлон никæмæн ратдзынæн, – уæндонæй загъта Сахан.

– Уæд дын мæнмæ бынат нæй, ацу, кæдæм дæ фæнды, уырдаæм. Мæн ахæм къулбадæг æххуырт лæппу ницæмæн хъæуы. Иу æхсæв дæр куыд нал баззайа мæ уæтæры, афтæ! – загъта æлдар, йæхæдæг йæ бæхы рохтæ иннæрдæм аздæхта æмæ хистæр æххуырстытимæ байдыдта ныхас кæнын.

Диссаджы бæлон æнкъардæй бакаст лæппумæ æмæ йын загъта: «Хъусыс, мæн амарыныл ныхас кæны дæ хицау, мæнæн ам цæрæн нал ис, бузныг, гыццылæй нырмæ мæ кæй схъомыл кодтай, уый тыххæй. Æз тæхын, фæлæ дын кæнын лæвар, æри, мæ бырынкъ дын дæ хъæлæсмæ бакæнон – ардыгæй фæстæмæ фос, сырд æмæ мæргътæй алкæй æвзаг дæр зондзынæ. Æрмæст уыцы хъуыддаг искуы искæмæн куы ской кæнай, уæд де сæфт æрцæудзæн».

Уыцы ныхæстимæ диссаджы бæлон хæрзбон загъта æххуырт лæппуйæн æмæ фæстæмæ тархæдмæ атахтис.

Йæ бынаты бирæ фæлæууыдис Сахан, æнкъардæй кастис тархæды ‘рдæм, æнхæлмæ ма кастис йæ уарзон бæлоны фæзындмæ, фæлæ уый нал фæзындис. Саханæн йæ цæссыгтæ йæ рустыл æрцыдысты æмæ сæ йæ цъæх цухъхъайы дыстæй асæрфта. Райста йæ лæдзæг Сахан, йе ‘мбæлттæн «хæрзбон» загъта æмæ рацыдис, йæ къæхтæ йæ кæдæм хастой, уырдаæм...

Æххуырстытæй ма чидæртæ рацыдис Саханы фæстæ, уæрдтой

йæ: «Райсоммæ уæддæр лæу, ныр талынг куы у», – фæлæ сыл æлдар схъæртæ кодта: «Ауадзут къулбадæджы æмæ цæуа, кæдæм æй фæнды, уырдаем».

Лæппу бирæ фæцыдис тархæды иунагæй, стæй бахæцца иу хъæумæ. Уым иу усы зæрдæмæ фæцыдис æмæ йæ уый йæхимæ æрурæдта.

Иухатт уыцы ус, сæ хъæуы астæу цы дон цыдис, уый цур мæнæу ныхсадта, доны былыл æй нымæтыл хуртуан акодта æмæ йын лæппуйы хъахъхъæнынмæ сæвæрдта.

Изæрырдæм кæцæйдæрты мигъта фæзындысты, ус йæхæдæг дæр рауадис йæ хуртуанмæ, æмæ хуртуан æфснайыныл фесты.

Лæппу кастис æмæ уыдта, дыууæ цъиуы мæнæуæй аскъæфыныл нæ ауæрстой: сæ иу æрмæст хæргæ кодта, иннæ та йæ æддæмæ, зæхмæ калдта æмæ цъыбар-цъыбурæй ныхас кодта иннæ цъиуимæ: «Уæртæ уарын æрбацæуы. Æддæмæ уал кал, стæй уый фæстæ хæрдзыстæм».

Фæлæ иннæ цъиу уымæ нæ хъуыста, йæ хæрын къаддæр нæ кодта, афтæмæй дзырдта, калгæ чи кодта, уымæ: «Хæргæ уал исты куы акæнин, хæргæ, ацы ус чъынды у æмæ сæ зæххæй дæр æруидздзæн, фæлтау хæргæ кæн, науад бынтон æнæ хай фæуыдзынæ».

Сахан бамбæрста цъиуты ныхæстæ æмæ фæлмæн бахудтис.

Ус лæппуйы худгæ федта, æмæ йæ нал уагъта: «Зæгъ мын, цæуыл бахудтæ, уый».

– Нæ, уый дын нæ зæгъдзынæн.

– Уæдæ мæ хæдзарæй ацу!

Лæппу асагъæс кодта: «Уæд та йæ зæгъин...»

Уыцы сахат сыхæгты уасæг ныууасыди: «Рæдийы лæппу, цæуыл бахудтис, уый куы зæгъа, уæд бынтон фесæфдзæн».

Уæд æм иннæ уасæг дæр ныууасыди: «Лæппуйæ куы уаин, уæд фæлтау ацæуин уыцы хæдзарæй».

Нал загъта Сахан усæн, цæуыл бахудтис, уый.

Ацыдис та йæ фæндагыл. Изæрæй фыййæуттæм куыд фæцæйхæстæг кодта, афтæ хъæдæй райхъуыст балбирæгъты ниуын. Сæ ниудæй базыдта Сахан, бирæгъта цæуыл цин кодтой, уый: «Ахсæв æнæуаг къæвда æмæ мæйдар уыдзæн, уæлæ уыцы фыййæутты фысты быны цагъд кæндзыстæм!» Уæд сæм иннæрдыгæй æндæр бирæгъ баниудта: «Уыцы фыййæуттæй куы уаин, уæд уарыны размæ, сæ дзуджы астæу цы бур нæлфыс ис, уый аргæвдин, дзæбæх æй сфыцин, стæй дзы

раздær фыййау куыдзы бафсадин... Афтæ куы бакæниккой, уæд цы бахæриккат, уый фенин!»

Лæппу та ныссагъæс кодта: фыййæуттæм цæуинаг нæ уыдис, фæлæ сæм ныр фысым бакæныны фæнд скодта. Фысымтæ сæ уазæгыл тынг бацин кодтой. Хистær загъта кæстæрæн: «Нæ уазæгæн кусарт кæнын хъæуы». Лæппу сæ нæ уагъта, фæлæ уæддær фыййæуттæ иу далыс æрбакодтой.

Далысæн æнæ аргæвдгæ куы нал уыдис, уæд лæппу загъта:

— Уæдæ мын кæд кусарт кæнут, уæд мын уæртæ уæ дзуджы астæу цы бур нæлфыс ис, уый аргæвдут!

Кæстæртæм хорз нæ фæкастис уыцы хъуыддаг, фæлæ сын зæронд лæг загъта, зæгъгæ, сæххæст кæнут уазæджы фæндон, æрбаласут уыцы нæл фыс.

Кæстær фыййæуттæ фæмæсты сты: «Уæд нын æппындær кусарт кæнын нæ уагъта, ныр та барæвзартæ кæны», – фæлæ хистæры дзырдыл ницыуал загътой: æрбаластой нæлфыс æмæ йæ аргæвстой. Бирæ фæфыхтис стыр артыл, стæй йæ райстой, кæстæртæ хæринаг æрæвæрдтой хистær фыййау æмæ уазæджы раз, фæлæ та сæ уазæг баурæдта:

– Уæ куыдзмæ фæдзурут, уый уал бафсадут, стæй ма дзы мах фæг дær уыдзæн.

Кæстæртæ та бынтон амæсты сты, ныр хынджылаг цы скъæры, зæгъгæ, ахъуыды кодтой, фæлæ та сæ зæронд лæг сразы кодта.

Фыййау-куыдз бур нæл фысы фыдæй йæхи куы бафсæста, уæд адæм дær хæрын байдыдтой. Хæрд нæма фесты, афтæ мигътæ, уарын, мæйдар æмæ дымгæ сæмхæццæ сты, ахæм уарын уыдис, æмæ лæгæн æддæмæ иу санчъех ракæнæн нæ уыдис. Бирæгътæ фæзындысты æмæ кæдæмдær атардтой фосы дзуджы, семæ ацыдис куыдз дær.

«Фесæфтыстæм, фесæфтыстæм», – стыхстысты фыййæуттæ. Сæ фылдær ныккауынмæ цæттæ уыдысты. Фос зæрдæйы фиу у, æнцон кæмæн уыдзæн сæ сæфт!

Ныр йæхи бауromын нал бафæрæзта фыййæутты хистær йæхæдæг дær, тынг стыхстис.

– Ма тыхсут, æз уын дзырд дæттын, кæд уæ куыдз семæ ис, уæд æппындær ницы зиан æрцæудзæн уæ фосыл! – уырнын кодта лæппу фыййæуттæн, фæлæ йæм уыдон нал хъуыстой. Мæсты кодтой йæ ныхæстæм...

Æхсæв аивгъуыдта, мигътæ сæхи кæдæмдæр дард айстой. Банцад уарын, фыййæуттæ фæйнæрдæм фæцыдысты. Алкæй сæры дæр дзы уыдис иунæг хъуыды: «Уæддæр ма нæ фосæй кæд истæуыл фæхæст уаин». Фæлæ фысты мæрдты бæсты фæндагыл уыдтой бирæгъты мæрдтæ. Уыцы æхсæв цалдæр бирæгъы аргæвста сæ иунæг куыдз, афтæмæй æнæхъæн дзугæй иу далыс дæр æргæвдын нæ бауагъта.

Кæрон нал уыдис фыййæутты цинаен æмæ сæ хъæбысты кодтой уазæг лæппуйы.

Уырдыгæй дарддæр фæцауыны фæнд скодта Сахан, фæлæ йæ фыййæуттæ нæ уагътой: сæ дзугтæй йын иу хай тыххæй лæвæрдтой.

«Айс нын нæ лæвар, иу-сæдæ фысы уæддæр...» – дзырдтой лæппуйæн, фæлæ уый нæ коммæ каст.

Æппынфæстаг, куы нал æй уагътой, уæд фысты кæронæй иу мæллæг далыс бауасыд: «Мæн куы райсис, уæд дын алы мæй дæр уæрыкк бæргæ заин!» Уыйæ иннæ кæронæй бауасыд мæллæг фыркъа: «Мæн та дын фыраен куы райсид, уæд бæргæ хорз уайд!»

Лæппу йæхинымæры бахудтис æмæ загъта фыййæуттæн:

– Кæд мæ æнæ лæвар нал уадзут, уæд мын уартæ уыцы далыс æмæ уартæ уыцы фыркъа раттут. Истæмæйты сæ снард кæндзынæн...

Фыййæуттæ зæрдæбынæй бахудтысты: «Уый та куыд?! Худинаг нæу, æнæхъæн дзуджы ‘хсæнæй дын ахæм мæллæг далыстæ раттæм?!»

Фæлæ Сахан уыдоны йеддæмæ ницы бакуымдта, арфæ ракодта фыййæуттæн æмæ рацыдис йæ далыс æмæ йæ фыркъаимæ.

Цалдæр азмæ Саханы фысты дзугтæн бакæнæнтæ нал уыдис, афтæ сбирае сты. Йæ зонгæтæ йæм цыдысты, æмæ сæ уыдонимæ дих кодта, йæхи фаг дæр æмæ уыдоны фаг дæр уыдысты. Хæйттæ бакодта, кæддæр йемæ сау æлдар Асланмæ æххуырсты чи хаттис, уыдонæн дæр. Æмæ хъæлдзæгæй цардысты.

Сау æлдарæн та, куыд дзурынц, афтæмæй, йæ хъал бæх кæмдæр, арф комы цаугæйæ, бирæ бæлæтты пæр-пæрæй фæтарстис, стыр былæй аппæрста Асланы æмæ ныппырх, йæ мард ын аргæ дæр нал скодтой.

Сахан та йæ царды бонты никуы ферох кодта йæ диссаджы бæлоны...

АМ ТА КУЫ ДЭ, ГЫЦЦИ

Эцэг хабар

Ирыхъауы уелмæрдты арах фенæн ис ну ацæргæ саулагъз сылгоймаджы. Æнкъардæй фæцæйцауы уый цыртты 'хсæнты, стæй, йæ хъæбулы ингæнмæ куы бахæццæ ваййы, уæд йæ цуры бæласы лыг къалиуау æдых хауд æркæны.

Чи сарæхсдзæн уыцы ныййарæджы зæрдæйы æнкъарæнтæ равдисынмæ, кæй цæстытыл ауайдзæн уыйау йæ «чысыл хуры» мидбылхудт, хъæлдзæг ныхас...

Чысыл хур... Цыртæй йæ ныййарæгмæ кæсы ну-дасæмæссæдзæдзыд лæппулаг. Йæ фæтæн ныхы бын – бæрзонд дыууæ сатæгсау къæлæт æрфыджы. Бæзджын сау сæрыхъуынты кæрæттыл халас бæхæцыд. Хæххон цæргæсы фындз... Йæ сау хъоппæг цæстытæ... Йæ былты æвæрд, йе 'нгас – цыма ныртæккæ сдзурдзæн: «Гыцци, ам та куы дæ...?»

Цæй дард аззайынц уæззау бонтæ, куыд тагъд айрох кæны адæймаг йæ зын, йæ хыг?... Айрох кæны?

Нæ, ахæм æбуалгъ уацæн рохгæнæн нæй, æгæр арф фæд ныууагъта зæрдæйы, цæрæнбонты дæр чи нал бадзæбæх уыдзæн æмæ, цалынмæ ныййарæг æгас уа, уæдмæ туг кæмæй цæудзæн, ахæм хъæдгом.

Мады цæстытыл ауад уыцы æвирхъау саударæн æхсæв. Йæ иунаг хъæбул ацы хатт иннæ бонтæй хъауджыдæр цæмæндæр æрæгмæ цыд, æмæ йæм мады зæрдæ æхсайдта. Фыццаг кærкуасæнтæ... Дыккаг кærкуасæнтæ... Лæппу зынаг нæ уыд. «Кæд æмбырды бафæстиат», «Кæд искуы чындзæхсæвы ис йе 'мбæлттимæ»... Йæхицæн зæрдæтæ æвæрдта мад, фæлæ, о, дæ фæрстæ йын айхæлой, цы уац дæм æнхæлмæ кæсы!..

Æхсæв æмæ бон кæрæдзийæ куыд хицæн кодтой, афтæ чидæр дуар æрбахоста... Фæлæ уый йæ гыццыл хур нæ уыди. Дуар байгом... Æцæгæлон адæм... Сæргуыбыр, æнкъард...

Æцæгæлон адæм? Нæ, йæ хъæбулы хуыздæр хæлæрттæ... Фæлæ ацы хатт æцæгæлæттæ уыдысты. Уыдонмæ не 'нхæлмæ каст мад...

Уый æнхæлдта, ныртæккæ дуарæй йæ мидбылхудтæ æрбацæудзæн йæ дарæг æмæ хатыр курагау йæ бæзджын хъæлæсæй сабыр сдзурдзæн: «Гыцци, æнхæлдæн, æгæр афæстиат дæн...»

Мад æм иучысыл ахæцдзæн, фæлæ та сын худын, хъазын бацай-дагъ уыздзæн.

– Цæй, цæй... Сывæллон дын нал дæн... Æдзух дæ зæрдæ æнæрæнцой сагъæсы бын ма кæн.

– Мад, мæ хур, мад...

– Цæй, цæй... Фендзыстæм та... – æмæ та диваныл æрхуысдзæн. Афтæ дзураг уызд лæппу.

Мад ма-иу цызæртæ дзырдта, фæлæ-иу лæппу йæхи фынаы æфсон скодта, æмæ-иу мад дæр ныхъхъус, сыстад, йæ фырты фæтæн риу-иу хъæццулæй æрæмбæрзта. Тыххæй-иу баурæдта йæ «дарæг» йæхи, йæ хъæбысы-иу фæцæйтыгъта йæ зынаргъ ныййарæджы, фæлæ-иу йæхи ныуурæдта, стæй-иу мад рухс куы ахуыссын кодта, уæд-иу лæппу дæр йæ мидбыл бахудт æмæ къулы ‘рдæм азылд...

О, куызд æнхъæлмæ каст ахæм нывмæ мад... Фæлæ... дæ балгъитæг афтæ... Хæдзары дуар арвы дуарау гомæй лæууызд, æнафоны сау уацхæсджыты дзыхи ныхас нал бадт... Кæй фæндыд, ахæм дзырдтæ йæ дзыхæй схуой...

Мады зæрдæ – зонаг, фембæрста, йæ иунагыл цызæр судзгæ фызд кæй æрцызд, уыз, æмæ йæ зæрдæ ныссæххæтт кодта... О ныййарæджы зæрдæ, цæй фидар дæ, тæфæрфæсгæнджытæй фæраздæр...

– Дысон фын фæдтон: кæдæмдæр мын кодтой мæ иунаджы, æмæ ныл исты æрцызд?.. Уыз йеддæмæ æнæ уыз цæмæн æрбацыдыстут ацафон?..

Цæмæй зыздта мад, уыз йæ фыртмæ куы æнхъæлмæ каст, ныр æрбахыздзæн, уæд æрбахыздзæн, уæд йæ иунаг, туджы бæгъдулæнты йæ уд исгæйæ, куызд фæдзæхста: «Гыцийæн æй ма зæгъут, цалынмæ сбон уа, уæдмæ».

Хъæбулы фæндыд иунаг сахат уæд та бахъахъхъæнын йæ ныййарæджы... судзаггаг мастæй.

Фыздул бавзарæд ахæм ныв...

Уыз фæстæ дзырдтой, зæгъгæ, дам, хъæуы хистæртæ махмæ куы ныххатыдысты, йæ райгуырæн хъæумæ йæ аласæм æмæ йæ уым йæ фыды уæлмæрдты баныгæнæм, зæгъгæ, уæд, дам сын уыз афтæ бакодта:

– Цы уызды хъæуы? Кæд исты ссис, уæд мæнæ йæ ‘мбæлтты ‘хсæн, уыздоны руаджы, æмæ йæ уызд уыздон баныгæной ам.

... Бады мад йæ фырты ингæны уæлхъус æмæ хъуыдыты адзæгъæл. Иуцъусдуг дзы æрбайрох, ацы ран суанг фæссихорæй нырмæ кæй ис, уый.

Чысыл фалдæрæй сыхъуыст ногдзауты уадынды цъæхснаг хъæр æмæ барабаны гыбар-гыбур... Изæрыгон, æвæццæгæн, ногдзаутæ кæцæйдæр сæ боны балцæй здæхтысты хъæлдзæгæй. Мад йæ хъуыдытæй феуæгъд æмæ сæ фæдыл кæсгæйæ баззад, стæй иучысыл йæ цæсгом фæрухс. Чи зоны, йæ цæстытыл ауад йæ лæппу чысылæй.

«Гыцци, ма дзабырты уæфстæ-ма мын бахуый, стæй цыма ма хæлаф дæр иууыл нæуджытæй нал у...»

Лæппу цæрæг хæдзарæй нæ уыд, нæ уыд хæринаг æмæ уæладарæсыл дæр домаг, æмæ йæм сидзæрты мад дис каст бакодта. Афæрсынмæ йæ хъавыд, цы дыл æрцыд ацы хатт, ма хъæбул, зæгъгæ... Мады зæрдæ кæдæмыты нæ ахæццæ вæййы... Кæд искæй бауарзта... Фæлæ уыцы хъуыды йæхæдæг алыгъд дард, йæ лæппу адзуратæй нæ уыд... Лæппуйы цæхæр цæстытыл цины тынтæ ферттив-ферттив кодтой, йæ уадултæ сырхварс фæткъуытау тæмæнтæ скалдтой...

– Исты æхсызгон хабар, ма хур? – бафарста æппынфæстаг мад.

– О, æхсызгон хабар. Гыцци, ма фыстагæн горæтæй дзуапп æрцыд, театралон скъоламæ ма айстой...

Сахаты фæстæ лæппу йæ мадимæ хъæууон дуканийы дуарæй рахызтысты. Йæ дæларм уыдысты дзыххъынног сау батинкæтæ кæрæдзимæ сæ даргъ бостæй бастæй. Уæларвты тæхæгау згъордта лæппу йæ мады разæй...

Къорд боны фæстæ горæты уынгты фенæн уыдис тæнтыхæг лæппуйы хæрзконд уæнгты конд æмæ саулагъз цæсгомимæ, йæ урс нымæтхуды. Тæнæг морæ хæдоны æдде – рон баст, даргъ хæлаф æмæ ног батинкæты зын базонæн нæ уыдис «артист» (афтæ йæ схуыдта йæ мад йæ балцы агъоммæ). Алы изæр дæр æй фенæн уыдис театры. Хъæлдзæг, фæлæ хъуыдыгæнæг лæппу-иу театры сценамæ кæсгæйæ баззад... Уымæн уæлдай тынгдæр йæ зæрдæмæ цыдис Таутиаты Солæман æмæ Тæбæхсæуты Балойы хъазт...

Цæмæй зыдта æрыгон лæппу, æмæ искæдбон Балойæн йæхиимæ Тлаттаты Чермены роль кæй хъаздзæн, йе йæ фыд Бестолы...

Бонтæ цыдысты. Майтæ майты ивтой, азтæ – азты... Алыксандр каст фæци театралон скъола... Куыд амондджын уыд мад, фыццаг

хатт йæ фырты театры сценæйы куы федта, уæд. Адæм æмдзæгъд кодтой ног артистæн... Мад йæ фыртмæ нал каст, йæ алфамбылай æмдзæгъдгæнджытæм каст, кæд цыфæнды фидар зæрдæйы хицау уыдис, уæддæр дыууæ цины цæссыджы суадæтты хуызæн кул фехæлæгау йæ рустыл æрызгъордтой.

Бирæ хæрзаив сурæттæ сфæлгонц кодта зæрдæргъæвд актер. Уый уæлдай тынгдæр уарзта нырыккон цардыл фыст уацмысты хъазын. Йæ конд, йæ уынд, йæ сныхасæй-иу адæмы зæрдæты ныххыт. Йæ уарзондæр рольтæй иу уыд Зауырбег «Усгуртæ»-йы. Цæйбæрц хъару-иу уыдис йæ уæнгты фæллойыл тохы... Цæйбæрц уарзондзинад-иу уыдис йæ цæстыты йæ зæрдæйы дуар байгом кæнгæйæ.

«Арæбын-æллæх, цы дымгæ мæ æрбахæссы ацы уынгыл. Æрра бæхы рохтау мæ зæрдæйы рохтæ мæ къухы куынауал æфтынц. Фаллаг уынгты мæ цæуын куы фæхъæуы, уæддæр мæ мæ къæхтæ ауылты æрбахæссынц, Мæдинат... Мæ худгæ хур. Гъей-джиди, мæнæ ацы бæлас, уæд та дæуæй куы фестин, Мæдинатмæ фыццаг хуры тынтимæ рудзынгæй чи бакæсы...»

Изæрыгæтты-иу арæх фенæн уыдис театрмакæсджыты ‘хсæн иу æрыгон хæрзконд чызджы. Цымыдисæй-иу каст уый Алыксандры алы фæзылдмæ, сныхасмæ. Куыд-иу ныррухс йæ цæсгом, куы-иу фемдзаст сты, уæд.

– Мæ бæлон та æрбатахт, – дзырдта-иу хъазгæйæ йæ ‘мбæлттæн фæссценæмæ ахизгæйæ Алыксандр. Кæрæдзимæ никуы ницы сдзырдтой, зонгæ дæр нæ уыдысты, фæлæ сæ зæрдæтæ кæрæдзимæ æхсайдтой, кæрæдзийы агуырджытæ...

Иуизæр чызг фæсспектакль йæ ‘мбæлттæй фæиппæрд, æмæ йæм Алыксандр бацыд.

– Де зæр хорз!

– Бузныг.

– Спектаклы уыдтæ? – цыма йæ нæ федта, уыйау бафарста артист.

– О, – йæ мидбыл бахуыд чызг.

Чызджытæ ма иу каст фæкодтой се ‘мбалмæ æмæ цыдæр хъæлдзæг хихигæнгæ фæаууон сты.

Æвæццагæн сæ чызг нæ басусæг кодта, лæппу йæ зæрдæмæ тынг кæй фæцыд, уый. Лæппу зыдта, чызг кæм цæры, уый дæр, фæлæ йæ уæддæр цæмæндæр бафарста:

– Стыр уынджы цæрыс?

– О.

– Кæд дын нæ фæхыг уыдзæн, уæд дæ чысыл уæлдæр схæццæ кæнон.

Чызг ницы сдзырдта, стæй дзы, æвæццæгæн, дзурын дæр ницæмæн хъуыд, æнæуи дæр уыцырдæм цыдысты. Лæппумæ йæ мидбыл зына-нæзына худгæйæ бакаст, фемдзаст сты, æрлæууыдысты...

– Дæ номæй дæр дæ нæ бафарстон.

– Дæуæн та?

– Æз афтæ æнхæлдтон, зоныс мын мæ ном, – хин худт бакодта лæппу.

– Дæхицæй дын æй куы фехъуыстаин, уый мæ фæнды.

– Цы у ном та, фæстæмæ фæкæсынаен у æрмæст, æмæ мæм куыдфæнды сдзур, – уæзбын хъæлæсæй сдзырдта лæппу.

«Нæ, уый раст нæу, дæу ном хъусын кæддæриддæр æхсызгон ваййы мæнæн», – хъуыды кодта чызг, фæлæ йæ уæлæмæ не сфæрæзта.

Араст сты. Чысыл фæстæдæр схæццæ сты, чызг кæм цард, уыцы хæдзары цурмæ. Сæ дыууæйы дзыхы дæр ницыуал сдзурын æфтыд... Æппынфæстаг лæппу, цæй, фендзыстæм та, зæгъгæ, (афтæ дзурын уарзта) чызджы къух райста æмæ ацыд.

Дыккаг, æртыккаг, цыппырæм бон дæр та Алыксандры «бæлон» театрмæ æртахт. Кæд Алыксандр цыфæнды хиуылхæцаг уыд, уæд-дæр ацы хатт чысыл йе уæнгты цыдæр æнæрæнцой дыз-дыз бацыд. Æмæ уымæн æфсон дæр уыдис. Уыцы ‘хсæв уый фыццаг хатт хъазыд Ирыстоны уарзондæр хъæбултæй иуы – Тлаттаты Бестолы кæвдæсард фырт Чермены ролы.

Театрмæкæсджыты зæрдæмæ тынг фæцыд æрыгон лæппуйы хъазт. Мидбылхудгæ каст Советон Цæдисы адамон артист Тæбæхсæуты Бало Алыксандры диссаджы хъазтмæ, йæ алы фезмæлд, йæ алы сныхасмæ... æмæ йын фæсспектакль æхсызгонæй зæрдиаг арфæ ракодта.

Сценæйы лыууыдис сажы фисынтыл амæд, бæрзонд æмæ хæрзконд лæппуæг. Йæ сабыр, фæлæ тыхджын сныхас уæнгты иннæрдæм хызти. Лæууы Цæрукъаты Алыксандр-Чермен – Хъобаны богæлттæй иу, йе ‘мсæр мæгуыр адамы ‘хсæн сæ хур, сæ ныфсы цæджындзау. Знагты ныхмæ йæ фезмæлд, йæ фæзылд – фæринк кардау. Æмриздæджы дзы ризынц... Уымæн та чысыл сывæллæттимæ хъазт бацайдагъ.

Хъазы, худы семæ, йæ ‘ккой сæ æрмахуыр арсау раскъæф-баскъæф кæны, йæ цæсгом – рухс, худæндзаст... Фæлæ йыл мæнæ уæлхæдзарæй æлдар схудт:

– Нæ гал родтимæ хъазы...

– Æмæ сыл бур куыдз уæлейæ рæйы, – сывæллæттимæ йæ хъазын нæ ныуадзгæйæ «сгæрах кодта» цыргъзонд æлдары Емме, æмæ, уæллаг æгæр фидистæ куы скодта, уæд Чермены æрфгуытæ фæтар сты, арæхстгай æриста йе ‘ккойæ сывæллæтты, æлдармæ ахæм каст скодта, æмæ уæлхæдзары лæууæг йæ «хъæбатыр» ныхæстыл фæфæсмон кодта. Фæлæ дзæгъæлы фæтарст Чермены фидар мæкъуыстджыты æрбалвæстæй... Уый йын йе ‘ппæт фидистæн дæр иу дзуапп радта: «Хæрæджы бæркъа фиуы тыхт». Æлдар, йæ цырыхъхъы хъус ехсæй ныцъыкк кæнгæйæ, цæхæртæ калгæ фæаууон.

Уæлдай арæхстджынай равдыста Алыксандр, кæвдæсард Черменæн йæ æлдар фыдимæ цы карз ныхас рауад, уый:

– Емме... Цæмæн мæ хъызæмарæй марыс? – дзуры æлдар фыд йæ кæвдæсард фыртмæ, æмæ йæм Чермен фæджих.

О, цас маст, зæрдæрис æмæ уарзондзинад уыдис артисты цæстæнгасы, стæй сабыргай сдзырдта:

*Бæргæ мын фыд куы радтаид Хуыцау!
Цы диссаджы æвзыгъд кæстæр ын уаин!
Лæгдыхæй-иу ын рафæлдахин хох.
Ыскаенин фос, уыгæрдæнтæ йын дасин,
Уираг дурыл æрзайын кæнин хор!*

Тæригæдгæнæгау хъуыст йæ ныхас. Театрмæкæсджытæ афтæ ныссабыр сты, æмæ, агъуысты бындз куы атахтаид, уæд йæ дыв-дыв хъуыстаид.

Алыксандр иуцъусдуг фемдзаст фыццаг рæнхъытæй иумæ... Уым бадт йæ мад æмæ, кæд йæ фырты ныхæстæ йе уæнгты арф ахъардтой, уынгæг зæрдæ хъуырмæ схæццæ, уæддæр уыйбæрц хъару ссардта йæхимæ, æмæ йæм фæлмæн бахудт, стæй йæм йæ сæрæй зына-нæзына акуывта. Фырты цæсгом нæ барухс, кæд æм комкоммæ каст, уæддæр; уый Чермены царды уыйбæрц фидар афардæг, æмæ дзы бынтондæр ферох, Чермен кæй нæу.

Ноджы ма дыууæ цымыдис цæсты зыд каст кодтой артисты цæс-
тытæм. Уæлдайдæр та Чермен-Алыксандр йæ уарзон Азаумæ куы
ныхас кодта, уæд.

*Кæсын дæм ныр цыппар азы æнхъæлмæ,
Мæ сæнттæн абон кодтон кæнæ сом, –*

дзырдта æфсæрмыгæнгæ Черменмæ Азау, æмæ лæппу иуцъусдуг
театрмакæсджыты æхсæн йæ уарзонмæ фæкаст. О, куыд тынг æй
фæндыд, уыцы ныхæстæ йын уыцы чызг куы дзырдтаид, уый.

*Куы-иу фæцыдтæ де ‘мбæлттимæ балцы, –
Æхсæвау-иу мыл баталынг и бон.
Фæстæмæ-иу куы рыздахтæ, уæд та мын
Рæсугъд, фæскъæвда хур бон уыд мæ цард.*

Фæлæ канд Алыксандр не ‘нхъæлдта афтæ. Чызгмæ афтæ каст, уый
Чермен нæу, фæлæ йæхиимæ ныхас кæны йæ зынаргъ... Уыцы бон театрма-
кæсджыты ‘хсæн цы цау æрцыд, уый кой ма ныр дæр фæкæнынц.

Фæстагмæ Черменыл хинай куы рацыдысты, æмæ йæ йæ мæнгард
æрдхорд æууæнкæй куы æрбагæрах кодта, уæд артисты мад йæхи нал
баурæдта, мæ бон, зæгъгæ, фæхъæр кодта æмæ, йæ лæппу куы ныц-
цудыдта, уæд ма йæхи тыххæй баурæдта.

... – Цæуыл мæ марут? Ау, Хуыцау уын нæй?! – дзырдта йæ
марджытæм Чермен-Алыксандр, – мæ бинонтæй, мæ мæгуыр зæронд
мадæй тæригъæдджын цæмæн кæнут уæхи?!

Кæй зæрдыл нæ лæууынц, чи ферох кæндзæн Алыксандры фæстаг
ныхæстæ Чермены ролы, раст цыма йæхи хъысмæт уыдта:

*«... Мæ коммæ нал кæсы мæ тых;
Мæ туг фæцыд цыхцырджытæй, мæ цард дæр фæцæуы йемæ.
Гъей-джиди, ныр исчи!»*

Къорд боны фæстæ уыцы спектаклы тыххæй лæппу æмæ чызджы
‘хсæн рауад ахæм ныхас:

– Раст цыма æцæгæй мардтæ, афтæ хъазыдтæ.

– Бузныг.

– Цаман мын арфа кэныс?

– Уыман амэ артисты куыстэн аэппэты стырдар аргэ у уый, – фэлман бахутд амэ хэзгэмхасанэй сдзырдта лэппу.

– О, ды зонгэ дэр нэ кэныс, уэд дын эз куыд фэтарстэн, уый...

Арыгон чызг фэфсармы йе ‘ргом ныхасэй, стэй йам комкоммэ бакаст: – Сценэйыл Чермен йэ уд куы иста, уэд дэ мадмэ куы бакастаис...

– Фэтарст мын?

– Федтай йэ? – дис фарст акодта чызг.

– Нэ. Зыдтон аэ, – бынтон аэрэджаиу сдзырдта уый, амэ ма кэдэмдар кэсгэйэ, йэ ныхасмэ бафтыдта, – эз дэр ын иунэг дэн...

Бонтэ та цыдысты... Куыдфэстамэ «бэлон» амэ «цэргэс» анэ кэрэдзи иу бон дэр нал фэрэзтой... амэ чызг фэстагмэ ссис йэ уарзон цардэмбал...

Цардэмбал? Нэ, уый агар стыр ныхас у. Сылгоймаг нэ бамбэрс-та Алыксандры амбисонды курдиат, стыр удыхэд. «Фэрэдыд ардз»... Дзэгъалы радта йэ диссаджы зэрдаэй аенкярэнтэ лэппу аэагэлон адэймагэн...

Алыксандры ныгэнэн бон сэргуыбыр амэ кьулбэрзэйэ лэуджыты ‘хсэн нэ уыдис «йэ бэлон». Нэ сабыр кодта уый сау ингэны был, йэ иунэгэй зыбыты иунэг чи азад, уыцы аномонд ныййарэд-джы... Фэлэ нэ, дэ зэрдэ дэ фэсайдта, нэ амард уыман йэ фырт... Уый адэмты зэрдаэты аенусмэ цэрдзэн... Хьусыс? Уый уыцы ный-йарэдджы хьэбулы диссаджы хьэлэс у.

Хуыцаубон. Адэм сэ фэллад уадзынц. Бады йэ уаты иунэгэй Гынци амэ хэдзэры цыдэртэ архайы. Хатгай кьулмэ йе ‘дзард зынгхуыстмэ куы фэкомкоммэ вэййы, уэд ам кэсгэйэ аззайы... Сыхагты лэппу аербазгьордта амэ иучысыл мадмэ фэкаст, стэй радио тагъд-тагъд сзылдта амэ фэддэдуар. Радиойы дзырдта йэ фырт. Гынцийы уэнгтэ ныддыз-дыз кодтой, сынтагыл адых бадт аеркодта.

«Куырттаты сау хьэды, нэ уарзон хэхты астау, аердузы хэд кэрон кьэсарыл куы бады Аэфхэрдты Госэма, урс дадалиджын ус»...

Радио дзырдта, дзырдта. Мады хьуыдытэ Хэсанэйэ адард сты амэ, цыма йэ лэппу йемэ ныхас кэны, уыйау фэсонт...

Радио ныхэхьус, ныхэхьус алцы дэр мадэн. Аэрмэст ма уаты

кзулыл цы рагон сахат уыд, уый æнæрæнцой цыкк-цыкк зæрдыл лæууын кодта йæ фырты æнæмæлгæ зæрдæйы тугдадзины куыст...

Мад кзулы 'рдæм аздæхт, уырдыгæй йæм каст... йæ фырт... Мад сыстад, хæстæгдæр бацыд къаммæ, йæ фырты цæстытæй йæ цæстæнгас нæ райсгæйæ... Диссаг, афтæ йæм фæкаст, цыма йæ Гаги йе 'мкаст кæны: мад ацыд иуæрдæм, иннæрдæм – фырты цæстæнгас дæр афтæ...

– Гаги...

Дзурынц, зæгъгæ, дам, æхсæв æмæ бон кæрæдзийæ нæма фæхицæн вæййынц, афтæ Гыццийы уатæй арæх фæхъуысы сусæг куыды зæрдæуынгæг хæкъуырццйтæ... Куы сбон вæййы, уæд та, дам, фенæн ис Гыццийы хъæлдзæг худгæйæ... Уый нæ фæнды, цæмæй йæ рYSTæй исчи уа хайджын...

О мад æмæ фырт, цымæ уæ чи фæразондæр уыд?... Хъусыс, ный-йарæг, нæ амард дæ фырт, уый дæ Гагийы диссаджы хъæлæс у... Цыртæй дæм худгæйæ дзуры: «Гыцци, ам та куы дæ».

ХЪАЙТТАТЫ Сергейы чиныг «Ирон хабæрттæ»-йæ

МОЛЛО НАСРЕДДИНЫ АМБИСАЕНДТӘ

МОЛЛО НАСРЕДДИН ЙӘХИЦӘН ДЗАБЫРТӘ КУЫД АЛХАДТА

Молло Насреддинаән йә ну дзабыр аскъуыд. Уый ацыд цырыхгәнагмә әмә йын загъта:

– Мә рахиз къахән мын дзабыр рауәй кән.

– Куыд дә рахиз къахән? – бадис ыл кодта цырыхгәнаг. – Кәд федтай ну дзабыр ауәйгәнгә?

– Әмә мә уәдә дыууә дзабыры цәмән хъәуы, кәд мә ну дзабыр йеддәмә иннә скъуыд нәу, уәд? – ныддис кодта молло дәр.

– Әмә уәд иннә дзабыр цы фәкәнон?

– Уый мәт ма кән! Уымән дәр дәм дыууә мәйы фәстә әлхәнаг әрбацәудзән.

Цырыхгәнаг бахудт әмә, моллойы йә хъәлдзәгдзинады тыххәй кәй уарзта, уымә гәсгә йын ауәй кодта ну дзабыр: иннә дзабыр ауәй уыдзән әви нә, уый нымайгә дәр нал бакодта.

Дыууә мәйы фәстә та молло әрбацыд цырыхгәнагмә.

– Иннә дзабыр ауәй кодтон әви нә, уый бәрәггәнаг әрбауадтә, молло Насреддин? – бафарста йә цырыхгәнаг. – Нә, нәма йә ауәй кодтон. Ды мын цы дыууә мәйы әмгъуыд радтай, уый аивгъуыдта, фәлә мәм әлхәнаг уәддәр нәма әрбацыди.

– Уый раст нәу, әлхәнаг ис, – загъта молло.

– Кәм ис уәдә? – бадис ыл кодта цырыхгәнаг.

– Мәнә әз мәхәдәг. Ныр та мә галиу къахы дзабыр аскъуыдис, әмә дәм әрбацыдтән дә дзабыр әлхәнынмә.

– Диссаг дә, молло Насреддин, – бахудти цырыхгәнаг, – дыууә дзабыры нумә цәуылнә әлхәдтай?

– Иу әлхәдән мәм дыууә дзабыры фаг әхца нә уыд!..

МОЛЛО НАСРЕДДИН КӘСӘНЦӘСТЫТИМӘ КУЫД ХУЫССЫД

Иухатт әмбисәхсәвы молло Насреддин райхәл кодта йә усы:

– Тагъд уәләмә сист, цалынмә әххәст нәма райхәл дән, уәдмә мын мә кәсәнцәстытә әри!

Йæ ус æм радта кæсæнцæстытæ. Молло сæ куыддæр айста, афтæ сæ йæ фындзыл акодта, йæ цæстытæ бацъынд кодта æмæ йæ хъæццулы бын абырыд. Йæ ус æм кæсгæйæ баззад, фæлæ нæ бамбæрста, цы хабар у, уый æмæ йæ бафарста:

– Зæгъ-ма, дæ хорзæхæй, цæмæн дæ бахъуыдысты кæсæнцæстытæ? Хуысгæ куы кæныс!

– Ма ма хъыгдар, – дзуапп радта молло Насреддин. – Æз уынын стыр диссаджы фын æмæ дзы иуæй-иу рæттæ æнæ кæсæнцæстытæ дзæбæх не ‘взырын.

МОЛЛО НАСРЕДДИН ЙÆ СЫХАГИМÆ ХÆСНÆГТÆ КУЫД СКОДТА.

Молло Насреддин æрбацæйцыд йæ хъæздыг сыхаджы цæхæ-радоны цурмæ æмæ йæ сыхаджы федта бæласы сæр бадгæ. Бæлас уыд зæронд, фæлæ тынг ставд, æртæ лæджы йыл нæ аххæссыдаиккой.

– Гъе ма сыхаг, – схъæр æм кодта молло, – дæхимæ кæс, бæласæй ма рахау!

– Искуы ма ахæм бæласæй ахауæн ис? – дзуапп ын радта йæ сыхаг.

– Куыннæ! Афтæ дзы расхъиудзынæ æмæ! – загъта молло Насреддин. – Фæнды дæ, уæд хæснаг скæнæм: æз æй фæрæтæй æртæ цæфы куы ныккæнон, уæд ныртæккæ дæр афæлдæхдзæн.

– Æмæ куынæ афæлдæха, уæд та? – бафарста йæ сыхаг.

– Кæд афæлдæха, уæд мын ды ратт иу сызгъæрин туман, кæд æмæ нæ, уæд та æз – дæуæн, – загъта молло Насреддин.

– Фæуæд афтæ! – сразы ис йæ сыхаг.

Молло Насреддин ацыд æмæ æрбахаста фæрæт, иу цæф ныккодта бæласæн. Бæлас æнкъуысгæ дæр нæ фæкодта. Сыхаг ныххудти.

Уæд та йын молло дыккаг цæф дæр ныккодта. Фæлæ бæлас читт-цъула дæр нæ кодта. Уæд молло Насреддин иуварс фехста фæрæт æмæ ацыд йæхи цæхæрадонмæ.

– Гъей, молло Насреддин! Фембылд дæ, молло, фембылд, – ныхъ-хъæр кодта бæласы сæрæй сыхаг.

– Куыд фембылд дæн? – ныхъхъæр æм кодта молло йæхи цæхæ-радонæй. – Æз нырма дыууæ цæфы йеддæмæ куынæ ныккодтон. Бæрæг нæу, æртыккаг цæф куы ныккодтаин, уæд дзы цы рауадаид, уый.

– Рацу æмæ артыккаг цæф ныккæн!
 – Æртыккаг цæф ныккæндзынæн фидæн уалдзæг! – æрбадзырдта йæм молло Насреддин.

МОЛЛО НАСРЕДДИН УЫРЫТЫ ЦÆГЪДÆГ КУЫД ССИ

Фыдбонтæ скодта молло Насреддиныл. Бирæ рæстæг нæма рацыд йæ усы æрхастыл, фæлæ, цæмæй цардаид, уый йæм нæ уыд. Йæ ус бон-изæрмæ хъуыр-хъуыр кодта, молло та, рог æмæ пайдайы куыст цæмæй ссардтаид, ууыл хъуыды кодта.

Иурайсом молло Насреддин загъта йæ усæн:

– Усай, æз æрхъуыды кодтон, тагъд цæмæй схъæздыг уæм, уый!

Æрбамбырд кодта дурыны сæстытæ æмæ сæ лыстæг ныххоста, дзæкъулты сæ ныкодта æмæ хъæууынгты хъæргæнгæ ацыд:

– Уæ хорз адæм! Уырытæ кæмæ ис, уый сын марыны хос æлхæнгæуæнт!

Йæ хъæуккаг æй фехъуыста æмæ йæм рауад. Молло Насреддинай райста хос æмæ йын æхца бафыста. Моллойæн йæ зæрдæ барухс йæ базарæй æмæ дарддæр ацыд хъæргæнгæ. Уæдмæ, хос чи балхæдта, уый дæр æрхъуыды кодта, хосæй уырыты куыд марын хъæуы, уый тыххæй моллойы кæй нæ бафарста, уый, асырдта моллойы æмæ йæ фæрсы:

– Зæгъ-ма мын, молло Насреддин, уырыты ацы хосæй куыд марын хъæуы?

– О, о, уый æнцон хъуыддаг у, бынтон æнцон! – дзуапп ын радта молло. Æрцахс уырыйы æмæ йын хос йæ фындзыхуынчты ныккæн. Уайтагъддæр фæхæдмæл уыдзæн.

– Æмæ иугæр уыры куы æрцахсон, уæд æй амарын æнцондæр куы у, – загъта хосæлхæнæг.

– Цы зондджын лæг дæ! – загъта йын молло цингæнгæйæ. – Уый та ноджы хуыздæр: уырытæ дæр фæцагъды уыдзысты æмæ хос дæр æнæхъæнæй баззайдзæн!

МОЛЛО НАСРЕДДИН АГ КУЫД РАКУЫРДТА

Иухатт молло Насреддинмæ æрбацыдысты йæ лымæнтæ уазæг-уаты. Молло сфæнд кодта йæ уазджыты хорз фенын плауæй, фæлæ,

мағуыр кәй уыд, уымә гәсгә йәм, хәринаг кәм сфыхтаид, ахәм аг дәр нә уыд. Әмә ацыд молло йә хәздыг сыхагмә аг курәг.

Йә сыхаг уыд тынг чынды әмә йын аг нә ләвәрдта.

– Әрмәст мә хәуы иу бон, стәй дын әй фәстәмә әрбахәс-дзынән, ницы йын кәндзынән дә агән! Цы йын хәуамә уа?

Бирә фәләгьстә кодта молло йә чынды хәздыг сыхагән, әмә йын уый әппынфәстагмә сразы, радта йын стыр аг әмә загъта:

– Әрмәст ын асәттынаәй тәрсын, мә хуыздәр аг у, әмә дын әй дзырдәй дәттын.

Молло йын загъта:

– Кәд әмә дә агыл исты әрцәуа, уәд дын әй аргъмә бакус-дзынән.

Молло Насреддин әхсәвы йә уазджытән сфыхта плау. Уазджытәм хәринаг тынг хорз фәкаст, арфә ракодтой хәдзары хицауән, әхсәв фесты Насреддинмә әмә райсом раджы сә фәндаг адардтой. Молло та йә хәздыг сыхагмә араст и, ахаста йын йә аг әмә ма ноджыдәр иучысыл аг.

– Бузныг, мә хорз сыхаг, – загъта молло, әмә йәм стыр аг дәтты. – Уыныс, дә агән ницы уыдис. Стәй, цалынмә дә аг мәнмә уыд, уәдмә мәнә ацы гыццыл аг ныййардта. Айс әй, уый дәр дәу у.

Йә чынды сыхаг айста дыууә аджы дәр әмә йәхинымәр загъта: «Әдылы! Йә әдылыдзинаәдтә йәхи дәр уырнынц! Мән дәр цыма бауырныдта, уыйау мәхи скәнон, кәннот фәфәсмон кәндзән әмә мын фәстәмә йә гыццыл аг байсдзән».

– Бузныг, молло Насреддин! Иннә хатт ма дә исты дзаума куы хәуа, уәд-иу әрбацу, әмә дын әй ратдзынән.

Молло Насреддин арфә ракодта йә сыхагән әмә сәхимә ацыд.

Рацыд иуцалдәр боны, әмә та молло йә сыхагмә аггур бацыд. Йә сыхаг ын әнәзивәгәй радта йә тәккә хуыздәр әрхуы аг.

Молло Насреддин әй рахаста әмә рацыд.

Рацыди иуцалдәр боны, фәлә молло Насреддин уәддәр аг фәс-тәмә нал хәссы йә хицауән. Чынды сыхаджы мәт бацыд йә аджы тыххәй, әмә йәхәдәг ссыд молломә. Зәххыл бадгәйә әмә йә ставд цәстысыг калгәйә баййәфта.

– Цы дыл æрцыд, молло Насреддин? Цæуыл кæуыс, цы æнамонд-дзинад дыл сæмбæлд?

– Куыд нæ кæуон, мæ зынаргъ сыхаг? Дæ хуыздæр аг амард!.. Æ, Хуыцау мæ куыд ныццавта, гъе!..

– Цы æдылы ныхæстæ кæныс уый? – ныхъхъæр кодта йæ сыхаг. – Афтæ æнхъæлыс, æмæ, цы сæнттæ цæгъдыс, уыдон мæ бауырндзысты? Кæм федтай уый, æмæ аг амæла?!

Молло Насреддин æвиппайды йæхи фæсабыр кодта æмæ йын загъта:

– Дæ аг æндæр аг куы ныййардта, уæд мæлгæ цæуылнæ хъуамæ акæна?!.

МОЛЛО НАСРЕДДИН БАС КУЫД ЦЫМДТА

Иухатт молло Насреддины ус сихормæ сфыхта бас. Хæрыныл куы æрбадтысты, уæд дзы ус схуыпп кодта æмæ йæ басыгъта, тынг схуыфыди, суанг ма йæ цæссыг дæр акалд, фæлæ ницы сдзырдта.

– Цы кодтай, цы дыл æрцыд? – бафарста йæ молло Насреддин, йæ къухы уидыг, афтæмæй.

– Мæ мады мард æрымысыдтæн æмæ мæ зæрдæ суынгæг, – дзуапп ын радта йæ хинайдзаг ус.

Гуырысхо кæнгæйæ, йæ сæр батылдта молло Насреддин æмæ райдыдта хæрын. Куыддæр бас схуыпп кодта æмæ йæ аныхъуырдта, афтæ уый дæр басыгъта. Фестаг молло гауызæй æмæ хæдзары къуымты рауай-бауай кæны.

– Цы кодтай, молло Насреддин? – дыдзæсгом фарст æй акодта ус.

– Дæ мад куы мард, уæд дæу йемæ кæй нæ акодта, ууыл хъыг кæнын! – дзуапп ын радта молло Насреддин.

МЭЙИ ЦАУТЫЛ АФЭЛГЭСТ ФЫССЭДЖЫ КАД, ФЫССЭДЖЫ НОМӨН...

Поэт, талмагчанаг, драматург, публицист амæ литературон критик Гаглойты Федыр (Гафез) ирд фæд ныууагъта ирон литературæйы. Абон дæр йе сфæлдыстад у актуалон, ахъаззаг рæзгæ фæлтæры хæрзæгъдаудзинады бындурыл хъомыл кæнынаг, аив дзырды хæзнадонмæ сын раст фæндаг амонинаг.

Парахатзæрдæ адæймаджы амæ зынгæ фыссæджы ном æнусон кæныны хъуыддагмæ хаст æрцыд уæзгæ бавæрæн – Цхинвалы Таболты Сергейы номыл уынджы цы хæдзары цард, уый къулыл фæзынд мемориалон фæйнаг. Арфæйаг хъæппæрис равдыста Гаглойты мыггаг, снывæста йæ скульптор Плиты Владимир.

Национ культурæйы разæгъды минæвары номарæн æвдисæндар кадджын уавæры байгом кæнынмæ æрбацыдысты сфæлдыстадон амæ зонæдон интеллигенцийы минæвæрттæ. Хуссар Ирыстоны Фысджыты цæдисы сæрдар Хъазиты Мелитон, Зонадон-иртасæн институты директор Гаглойты Роберт, литературон журнал «Фидиуæг»-ы сæйраг редактор Годжыцаты Нелли, мыггаджы минæвар Гаглойты Анатоли амæ иннæ архайджытæ дзырдтой фыссæджы цард амæ сфæлдыстады тыххæй, бахастой йæ ном ын Дзæуджыхъæуы уынгтæй иууæн раттыны, йæ уацмысты æмбырдгонд ын рауадзыны, йемæ чи ‘мбæлд, уыдоны мысинæгтæ æрæмбырд кæныны хъæппæристæ.

► **15 сентябры** Дзæуджыхъæуы центрон чиныгдоны уыд фыссæг Гуыцмæзты Алешы мысæн изæр. Архайдтой дзы сфæлдыстадон интеллигенцийы минавæрттæ, æхсæнадон архайджитæ, скъоладзаутæ. Алеш 1992 азы цыппораздыдæй фæмард знаджы нæмыгæй, фæлæ йæ фæстæ ныууагъта, ирон прозæ абон хъæздыг кæмæй у, ахæм диссаджы сфæлдыстадон бынтæ. Ацы аз ыл сæххæст уыдаид 75 азы.

► **17 сентябры** Хуссар Ирыстоны раздæры Президент Гаглойты Аланы уынаффæйæ Ирыстоны Фысджыты цæдисы сæрдар Хозиты Барис хорзæхджынгонд æрцыд Хæлардзинады орденæй.

► **24 сентябры** Дзæуджыхъæуы Центрон парчы кадджын уавæры байгом кодтой Гæздæнты Гайтоы цыртдзæвæн. Сарæзта йæ зындгонд скульптор Соскыты Барис.

► **29 сентябры** ЦИПУ-йы уыд ирон литературæйы бындурæвæрæг Хетæгкаты Къостайы æмдзæвгæты æмбырдгонд испайнаг æвзагыл «Æгас дуне Фыдыбæстæ мæнæн»-ы презентаци. Чиныджы автор – испайнаг драматург æмæ фыссæг, профессор Рубен Дарио Флорес Арсилай. Æмдзæвгæтæй уæлдай ма æмбырдгондмæ хаст æрцыдысты Къостайы нывтæ æмæ XIX – XX æнусты ирон адæмы цардимæ баст къамтæ.

► **6 октябры** ЦИПУ-йы ЮНЕСКО-йы залы сбæрæг кодтой литературон журнал «Дарьял»-ы 35 азы юбилей æмæ йæ фыццаг редактор, фыссæг, тæлмацгæнæг Тотраты Русланы райгуырды 90 азы бон.

► **12 октябры** Дзæуджыхъæуы байгом Поэзийы театр.

► **12 октябры** Цæгат Ирыстоны байгом Поэзийы æппæтадæмон фестиваль «Осетинская лира». Арæзт цæуы æртыккаг хатт. Архайдтой дзы фысджытæ Мæскуыйæ, Кавказы регионтæй æмæ æндæр облæсттæй.

► Евгени Вахтанговы номыл Уырыссаг академион театрыл сæххæст 155 азы. Уырыссаг театр Дзæуджыхъæуы байгом 1871 азы Лермонтовы драмæмæ гæсгæ æвæрд спектакль «Маскарад»-æй. 1992 азæй театры коллективæн разамынд дæтты Уæрæсейы æмæ Цæгат Ирыстоны адæмон артист, «Золотая маска» æмæ Хетæгкаты Къостайы номыл Паддзахадон премиты лауреат Владимир Уваров.

Корректор А. К. КАРГАЕВА
Дизайн, верстка А. А. ГАБИСОВ

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «МАХ ДУГ»

Главный редактор: ХЕТАГУРОВА Оксана Нодаровна

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору
в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций
по Республике Северная Осетия-Алания.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00148 от 9 июня 2017 г.

Учредитель: Комитет по делам печати и массовых коммуникаций
Республики Северная Осетия-Алания
Адрес учредителя: 362003, г. Владикавказ, ул. Димитрова, 2, офис 202

Порядковый номер выпуска: № 10. 2026 г.
Подписано в печать 14.10.2026 г. Выход в свет: 23.10.2026 г.
Индекс: 732447. Тираж 1000 экз. Заказ № 287. Цена свободная
Формат 60х90 1/16. Бум. офсет. № 80 г/м². Вклейка 1 печ. л. мелованная

Гарнитура шрифта Times New Iron
Печать офсетная. Усл. печ. л. 9. Учетно-изд. л. 14, 88

Адрес редакции и издателя: 362008, г. Владикавказ, пр. Коста, 11
E-mail редакции: mahdug@mail.ru; адрес сайта: <http://www.mahdug.ru>
Тел.: гл. редактор – 25-09-64; шеф-редактор, корректор – 25-09-74;
редакторы прозы, поэзии и критики – 25-20-52; бухгалтерия, компютер. – 25-22-47

Адрес типографии: ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати

Редакци авторы хъуыдытимæ алкæд разы нæ вæййы.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон орган куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы кæухфыстытæ лæвард цæуынц, уыдон редакци рецензи
нæ кæны, стæй сæ автортæн фæстæмæ не здахы.

5-æм фарсыл Владимир Пальчиковы æмдзæвгæ Цæрукъаты Таймуразы тæлмацæй.
Журналы цъары æддаг æмæ мидаггаг фæрстыл Букуылты Андрейы ист къамтæ.

